

313
YAŞAR KAYA

SOSYAL DEĞİŞMENİN YENİ BAZI BOYUTLARI
(Yüksek Lisans Tezi)

İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Yapı-Sosyal Değişme
Ana Bilim Dalı

İstanbul, 1985

İ Ç İ N D E K İ L E R

Giriş.....	1
Birinci Bölüm	
SOSYO-KÜLTÜREL DEĞİŞME VE ŞEKİLLERİ	
I-SOSYAL DEĞİŞME.....	4
A-Sosyal Değişmenin Tanımı	4
B-Sosyal Değişme Modelleri	10
1-Evrimsel Model	10
2-Devri-Dalgalı Model	17
3-Yapısal-Fonksiyonel Model	20
4-Çatışmalı Model	25
C-Sosyal Değişmeye Tesir Eden Faktörler	28
1-Fiziki Çevre	29
2-Demografi Faktörü	31
3-Din	32
4-Teknoloji	35
5-Aydınlar	39
6-Fikirler	42
7-Liderler	43
8-Keşif ve İcad	44
D-Sosyal Değişme Tipleri	45
1-Serbest Sosyal Değişme	45
2-Sosyal Değiştirmeler	47
II-SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞME MÜNASEBETİ	49
III-KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ	51
A-Kültür Kavramı	51
B-Kültür Değişmesi Kavramı	55
C-Kültür Değişmesinde Safhalar	58
1-Yenilik	59
2-Kabullenme	63
3-İntibak	64
D-Kültür Değişmesi Tipleri	65
1-Serbest Kültür Değişmesi	65
2-Kültür Değiştirmeleri	66

IV-SOSYAL GELİŞME	69
A-Sosyal Gelişmenin Tanımı	69
B-Sosyal Gelişmenin Unsurları	69
V- SOSYAL BÜTÜNLEŞME ,.....	75
A-Tanım	75
B-Sosyal Bütünleşmeye Tesir Eden Faktörler	75
C-Sosyal Bütünleşme Tipleri	79
1-Fonksiyonel Bütünleşme	79
2-Mantıki-Mânâlı Bütünleşme	80
3-Sosyal Bütünleştirme	82
VI-SOSYAL ÇÖZÜLME	84
A-Tanım	84
B-Sosyal Çözölmeye Sebep Olan Faktörler	84
C-Sosyal Çözölmeyi Önleyici Tedbirler	86

İkinci Bölüm

SANAYİLEŞME VE ASRİMİZİN SOSYAL
DEĞİŞMELERİ

I-SANAYİLEŞME	88
A-Sanayileşmeyi Doğuran Sebepler	88
B-Sanayi Toplumunun Yapısı ve Özellikleri	91
C-Sanayi Toplumu Tipleri	93
II-MODERNLEŞME	96
A-Modernleşmenin tanımı	97
B-Modernleşme Modelleri	98

Üçüncü Bölüm

SOSYAL DEĞİŞMENİN YENİ BAZI BOYUTLARI
YA DA

MODERN TOPLUMUN SOSYAL MESELELERİ

I-SOSYAL DEĞİŞMENİN GÜNÜMÜZDEKİ BAZI ÖZELLİKLERİ ..	106
A-Değişmelerin Planlanması	106
B-Değişmelerin Devri Özellikleri	112
II-MODERN TOPLUMUN SOSYAL MESELELERİ.....	117
A-Anomi ve Yabancılaşma	117
B-Terör	126
C-Uyuşturucu Kullanımı	134
NETİCE.....	137
KAYNAKLAR	140

G İ R İ Ő

Asrımızın büyük sosyologu Sorokin'in deyimi ile "fizyolojide kan dolaşımı ne ise, sosyolojide de sosyal değişme odur."

Onyedinci yüzyılda başlayarak ilmin sosyal hayata tatbiki ile hızla gelişen sanayileşme dünyanın çehresini görülmemiş bir şekilde değiştirdi. Fabrikaların etrafını saran çok sayıda insan büyük şehirleşmeyi hızlandırdı. İnsanlar, topraklarını terk ederek, sanayi ordusunu meydana getirdi. Sanayi, gizli-açık işsizleri bünyesinde massederek tarımda da verimliliğin artmasına sebep oldu. Haberleşme ve ulaştırma vasıtalarındaki gelişme köy-şehir irtibatını sağlayarak köylerdeki sosyal hayatı da büyük ölçüde tesiri altına aldı ve değiştirdi.

Sanayileşmenin hızlandırdığı sosyal değişme, şehir ve köy hayatını değiştirmekle kalmadı, sosyal müesseselerdeki değişmeyi de hızlandırdı. Toplumun temel ünitesi olan aile de bundan nasibini aldı. Geleneksel geniş aile parçalanıp bölünerek günümüzün çekirdek ailesine dönüştü. Sosyal ve kültürel yapılarda eğitimden beşeri münasebetlere kadar bütün bir saha değişimin yeni şartlarına ayak uydurmaya çalıştı. Teknoloji, kültürün gelişmesi için yeni vasıtaları meydana çıkardı. Bu sayede, farklı toplumlar arasındaki münasebetleri kolaylaştırarak kültür alış verişinin boyutlarını değiştirdi.

Sanayileşme ile birlikte insanlar, çözmek zorunda olduğu birçok problemle karşılaştılar. Herşeyden önce hızlı ve sağlıksız şehirleşmenin anonim hayatı, ferdi çevre ile münasebetlerinde bunalıma sürükledi. Geleneksel hayattaki şahş, gayriresmi, samimi ilişkileri modern toplumda yerini gayri şahsi, resmi, faydacı ve menfaatçı ilişkilere bıraktı. Şehrin gürültülü hayatı, çevre kirlenmesi... vs. gibi tezahürler de ferdi tehdit eder hale geldi. Bütün bu gelişmeler arasında değişimin bir özelliği gözden kaçırıldı. Maddî kültürde ge-

lişmeyi ifade eden sanayileşme olgusu her toplumda sosyo-kültürel yapının etkisi ile değişik dönemlerde ve değişik organizasyonlarla ortaya çıkmakta, aynı zamanda, getirdiği sosyal problemler de yine toplumun sosyal ve kültürel yapısının tesiri ile farklılık göstermektedir. Kültürün maddi ile manevi unsurları arasındaki bu ilişki, sanayileşmeyi tek başına hayat nizamı, başka bir ifade ile tek değer yaratıcı olarak ele alan görüşlerin gözden kaçırdığı bir realite idi. Zira sanayileşme ortaya çıktığı batılı sanayi toplumlarında bu anlamda bir tehlike yaratmadı. Çünkü sanayileşme o kültürün gelişmesinin tabii bir sonucu idi. Yeterli kültürbirikimine sahip olmayan toplumlar sanayii ithâl etmek suretiyle hemen sanayileşecekleri intibaina kolay kapıldı. Makina ve teçhizat, üretim metodları vs. gibi sanayi unsurlarının arkasındaki zihniyet dünyası tamamen unutuldu. Neticede bilhassa taklit yoluyla sanayileşmeye çalışan toplumlarda arızî değişmelerin doğurabileceği bütün problemler başgösterdi. Bu problemleri çözecek millî kültür birikimi zaten eksik olduğu için, tedbirler de ithâl edilmeye başlanınca bu defa sosyo-kültürel yapıda çözümler, fert-toplum ilişkilerini felce uğrattı.

Ekonomistlerin iktisadî ile sosyal'ın ilişkisini anlaması için geçirdiği zaman sosyal gelişme açısından büyük kayıp olmuştur. Gelişme kavramı büyüme ile birlikte sosyo-kültürel yapıda buna tekabül eden bir seviye yükselmesini de ihtiva eder. Bu durum bizi sosyal ve iktisadî'nin ilişkisine götürür. Nitekim öyle oldu. Sanayileşme (modernleşme) çabaları her toplumda, bir çoğu kültür ve sosyal yapı özelliklerine göre, farklı özellikler gösterdi. Batılı modern toplumlar daha çok maddî tatminde doyunluğa ulaşan ve dine tabiatüstü inancı yıkan ferdin bunalımlarına şahit oldu. Günlük hayatımızda sık sık karşılaştığımız "çağdaş toplumun bunalımı", "anomi", "yabancılaşma", gibi kavramlarla ifade edilen modern ferdin bunalımı sosyal değişmenin yeni boyutlarıdır.

Tarihin hiç bir döneminde insan, tabii ve beşeri çevreye bu kadar yabancılaşmamış, bu kadar yalnızlaşmamıştır.

Biz bu çalışmamızda çağdaş sosyolojinin de gereği olarak çok sebepli bir yaklaşımla sosyal değişimin yabancılaşıma, terör, her türlü marjinal grup cemaatleşmesi, uyuşturucu iptilası...vas. gibi yeni boyutlarını ele almaya çalıştık. Bunu yaparken tarihi metoddan da faydalanarak bu neticeleri doğuran sebepleri sanayileşme-modernleşme sürecini de içine alacak şekilde geniş tuttuk.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Günümüzdeki gelişmelerin mahiyetine nüfuz edebilmek için tesir eden faktörleri yakından tanımak zorundayız. Değişme, ortaya çıktığı sosyal ve kültürel yapı özelliklerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu sebeple birinci bölümde genel olarak sosyal değişimin sebepleri, şekilleri ve tesir edici faktörler itibarıyla mahiyetini ele almaya çalıştık.

İkinci bölüm, büyük ölçüde bugün karşılaştığımız problemlerin kaynağını oluşturan sanayileşme-modernleşme olgusuna ayrılmıştır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan sanayi toplumunun özellikleri de dikkate alınmıştır.

Üçüncü bölüm, sosyal değişimin yeni boyutlarına ayrılmıştır. Bu cümleden olmak üzere, sosyal değişimin bugün rastlanılan bazı özellikleriyle birlikte modern toplumun sosyal meseleleri incelenmektedir. Son olarak belirtelim ki, çalışma boyunca konu sadece nazari olarak ele alınmamış hemen her konuda başta ülkemiz olmak üzere tatbiki gelişmeler de yer verilmiştir.

Burada, bir görevin daha ifası gerekmektedir. Yüksek lisans tezi olarak vücut bulan bu çalışmamız sırasında değerli bilgi ve tavsiyeleri ile, hususî kütüphanesini istifademize açan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa E. Erkal başta olmak üzere Yüksek lisans dersleri boyunca yetişmemiz için sabır, şevkat ve titizlikle, hayatımız boyunca yararlanacağımıza inandığımız kıymetli mesailerini eğitimimize hasreden Sayın Prof. Amiran Kurtkan Bilgiseven, Prof. Dr. Mehmet Eröz, Doç. Dr. Enis

Öksüz, Araştırma Görevlileri; M. Fikret Gezgin, Şamil Ünsal,
Burhan Baloğlu ve Seyfettin Manisalıgil'e teşekkürü bir
borç biliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM
SOSYO-KÜLTÜREL DEĞİŞME VE ŞEKİLLERİ

I-SOSYAL DEĞİŞME

Değişme fikri çok eski düşüncelere dayanır.Eski çağlardan beri değişme meselesi insan zihnini ve düşüncesini metafizik çerçevede meşgul etmiştir.Heraklik,bir nehirde iki kere yıkanmanın,suyun devamlı değişmesi sebebiyle,mümkün olamayacağını belirtir.Bu düşünceye karşı çıkanlar bulunduğu gibi, değişme meselesi üzerinde duran ve bunun sebeplerini araştıran düşünörlere tarihin seyri içinde daima rastlamak mümkündür.Aristo'da da hiçbir şeyin değişmeden kalması mümkün değildir.O'na göre,değişmeyen tek varlık,Tanrı'dır ve değişme "tekâmül"den ibarettir. Marx ve Hegel ise,değişmeyi diyalektik bir formüle bağlar.(1)Marx değişmeyi,maddenin eseri olarak görürken Hegel de "ruh"u değişmenin dinamiği olarak alır.

Sosyal değişme,sosyolojinin en önemli konularından birini oluşturur.Bunu Sorokin,canlı vücudundaki kan dolaşımının önemine atfederek belirtir.Bu alaka bilhassa 19.y.y'da neo-dinamik sosyolojinin gelişmesi ve sosyal değişmeye gösterdiği alakanın canlanması ile sağlanmışır.Neo-dinamik sosyoloji,sosyal değişmeyi alakasının merkezi olarak almakla kalmamış sosyal olayların çok sebepliliğine istinaden çok yönlü tahlili ve tarihi metodu da değişmenin tahliline dahil etmiştir.(2)

Değişmenin olmadığı bir toplumu düşünmek imkânsızdır.Ancak,toplumların hızlı veya yavaş değişmesinden sözedilebilir.

A-SOSYAL DEĞİŞMENİN TANIMI

İddiasız bir kavram olan sosyal değişme hiçbir yön ifade etmez.Bu sebeple klâsik sosyolojinin tekâmül,ilerleme ve büyüme kavramlarının yerini artık çağdaş sosyolojide sos-

(1)Eröz,Mehmet;İktisat Sosyolojisine Başlangıç,3.basım,İstanbul,1982,Sh:140

(2)Zimmerman,C.C.,Yeni Sosyoloji Dersleri,(Çev:A.Kurtkan), İstanbul,1964,21

yal değişme kavramı almıştır.(3)

Değişmede istikamet ve değer yargıları sözkonusu olduğunda tekâmül, ilerleme, büyüme kavramlarına baş vurmaktayız. (4) Bu kavramlar, çoğu zaman karıştırılmakta birbirinin yerine kullanılmaktadır. Her biri bir yön ve sosyal endişe taşıyan bu kavramların aksine sosyal değişme sadece bir farklı oluşu ifade etmektedir. Bu sebeple de sosyal değişme bir zaman süreci içinde ortaya çıkar ve izlenebilir. Sosyal değişmeyi daha iyi kavrayabilmek için tekâmül, ilerleme ve büyüme kavramlarını incelemek yararlı olacaktır. Bu aynı zamanda sosyal değişmeyi izah etmeye çalışan teorilerin de daha iyi anlaşılmasına yarayacaktır. Zira bir kısım teoriler bu kavramlar esas alınmak suretiyle ortaya atılmıştır.

Tekâmül fikri, sosyal ilimlerde yabancı bir kavram olmamakla birlikte evvelâ biyolojide gelişmiş, 19.y.y.'da ise sosyolojide bugünkü manasını almıştır. Biyolojik türlerin farklılaşmasını ifade etmek maksadı ile Darwin tarafından ortaya atılan tekâmül fikri daha sonra fizik alemine de uygulanmış. Bu görüşten hareketle sosyolojiye giren bu kavramla birlikte cemiyetler gelişme basamaklarına yerleştirilerek aşağı ve yukarı gelişme merhalelerinde sıralanmaktadır. Ancak bu durum sosyolojide pek kabul gören bir tutum olamamıştır. Cemiyetlerin "aşağı" veya "yukarı" dereceleri ile tasnif edilmesi objektif bir karakter taşımaktan ziyade sübjektif bir mahiyet arzeder. Bu ise, kıymet hükümlerinin karışmasıyla cemiyetlerin derecelendirilmesinin ancak şahsî hükümler olmasına yolaçar. Bütün bunlara rağmen Saint Simon, Comte, Marx, Spencer... gibi düşünürler, tekâmülcü sosyolojinin takipçisi olmuşlardır. Buna karşılık Spengeler, Toynbee ve Malinowski gibi mütefekkirler he kültürün kendi içinde bir bütünlük ve mânâ ifade ettiğini, insanlık tarihinin tekerrür, ritm ve devrilik gibi özel-

(3) Fındıkoğlu, Z. Fahri; "İçtimai Değişmelirimiz ve Sosyal Tabakalaşma", İktisat Fakültesi Mecmuası, 20. Cilt, Sayı: I-IV, İstanbul, 1960, Sh: 100

(4) Öksüz, Enis; "Sosyal Gelişme", İktisat Fakültesi Mecmuası, 32. cilt, İstanbul, 1975, Sh: 21

liklere sahip olması dolayısıyla da tekâmül fikrinin yetersizliğini ileri sürmüşlerdir.(5)

İlerleme kavramı ise değişme veya tekâmüldeh hasil olan durumun daha iyiye gitmesine işaret etmektedir.(6) Bununla beğenilen,kabul edilen,istenen yönde gerçekleşen değişme sözkonusudur.⁴emen belirtmek gerekir ki,neticede hasil olan durum beğenilen,istenilen yönün tayini seçilen amaçlara ve benimsenen değerlere göre kıymetlendirilmektedir.(7)Kısaca ilerleme kavramı,"madde ve mânâ hedeflerini zamanın ve mekânın şartlarının elverdiğinisbetle uzlaştırabilen"(8) bir değişmeyi ifade etmektedir.

MacIver ve Page,sosyal yapı ile yaşama tarzı arasındaki ilişkiyi gözönüne alarak bir toplumun tekâmül derecesinin dıştan bir hükümlerle kıymetlendirilemeyeceğini ifade etmektedirler.Bu iki sosyolog,herhangi bir cemiyetin,o cemiyetin dışındaki ahlaki değer hükümleri ile değerlendirilmesinin doğru bir görüş olmadığını belirterek tekâmülde objektif bir vasıf görür.Halbuki onlara göre,ilerleme kavramı,sübjektifbir karakter taşır.

Bu noktada sosyal olguların bir özelliğine işaret etmeden geçemeyiz.Bir çok sosyal hâdiseler ilmi tetkike konu teşkil etmesi açısından sosyal olmalarınakarşılık,farklı mekân ve zamanlarda farklı değerlendirilmelere tabi olması sebebiyle de birer kıymet hâdisesidirler.Çoğu zaman bu iki özellik içiçedir.(9)

(5)Eröz,Mehmet;A.g.e.,Sh:136

(6)Gürkan,Ülker;"Sosyal Değişmeler",Abadan'a Armağan,A.Ü.S.B.F. Yayını,Ankara,1969,Sh:456

(7)Tezcan,Mahmut;Sosyal ve Kültürel Değişme,Ankara,1984,Sh:7

(8)Kurtkan,Amiran;Genel Sosyoloji,İstanbul,1976,Sh:277

(9)Eröz,Mehmet;A.g.e.,Sh:139

Gelişme ve büyüme kavramı, iktisadi büyüme kavramından çok daha yeni ve geniştir. Salt iktisadi büyüme kavramını öne süren iktisatçılar, daha sonra iktisadi hadiselerin sosyal karakterini fark etmek suretiyle gelişmenin sosyo-kültürel dinamiklerini de gözönüne alarak iktisadi gelişme kavramına ulaştılar. Nitekim, iktisadi tahlillerde Sombart, Weber ve Mill gibi iktisatçıların önemle üzerine durdukları gibi sosyal sebepler de dikkate alınmalıdır. Bilinmektedir ki, iktisadi büyüme ve gelişme sadece kantitatif verilerle izah edilemez. Gelişmenin arkasında rakamla ifade edilemeyen kıymet ve müesseseler vardır. (10) Böylece sosyal gelişme kavramı, iktisadi hasıla artışının sosyal şartlarını dikkate alan iktisadi büyüme unsurundan başka orta sınıflaşma ve sosyal bütünleşme gibi iki unsur daha ihtiva eder. (11)

Bütün bu açıklamalardan sonra bir kıymet hükmü ve yön ifade etmeyen sosyal değişme kavramına dönebiliriz. Sosyal değişmeyi; Belirli şartların hâkim olduğu bir durumu başlangıcından itibaren mevcut sosyal kuvvetlerin aynı neticeyi sağlayacak şekilde belirli bir yönde tesir icra etmesiyle meydana gelen farklılık olarak tarif edebiliriz. Nitekim büyük bir sosyal değişmeyi ifade eden sanayileşme de birçok sosyal kuvvetin aynı neticeyi sağlamak üzere sosyal yapı üzerinde tesirli olmasıyla gerçekleşmiştir. (12) Sosyal değişmeyi, sosyal yapıda belirli sosyal müesseselerde veya müesseseler arası ilişkilerde değişim olarak da ifade edebiliriz. (13)

Tanımdan da anlaşılacağı üzere sosyal değişme bir zaman sürecinde ortaya çıkar ve izlenebilir. Çünkü her an sosyal kuvvetlerin aynı anda ve aynı yönde etkili olmaları beklenemez.

Ayrıca, sosyal olayların relativist (itibarî) bir özel-

(10) Ülgener, Sabri F.; Millî Gelir İstihdan ve İktisadi Büyüme, İstanbul, 1980, Sh: 448-455

(11) Kurtkan, Amiran; A. g. e, Sh: 282

(12) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), İstanbul, 1983, Sh: 189

(13) Bottomore, T. B.; Toplum Bilim, (Çev: Ü. Oskay), İstanbul, 1984, Sh: 313

liği de bulunmaktadır. Her çağın kendine has sosyal ve iktisadî gerçekleri vardır. Bu sebeple herhangi bir dönemi değerlendiren o dönemin sosyal ve ekonomik gerçeklerini tahlile dahil etmek gerekmektedir. Aksi halde sadece belirli bir dönemin sosyal durumuna hâkim bir faktörü dikkate alarak bunu determine bir gelişme ile bütün zamanlara teşmil etmek yanlışmalara sebep teşkil etmiştir. Nitekim, 19. y. y. 'ın hâkim faktörü olan ekonomik faktöre dayanarak determine ve diyalektik bir değişmeyi öne süren Marx'ın yanlışlığı bugün bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Kısaca her sosyal olgunun mekâna ve zamana bağlı ve tarihin belli bir anını ifade eden beşeri bir olgu olma özelliği vardır. (14)

Toplumun çekirdeğini oluşturan ve birçok sosyal, biyolojik ve psikolojik fonksiyonu icra eden aile yeni nesli yetiştirirken kültür naklini de gerçekleştirmektedir. Aile, çocuklara naklettiği kültür ile toplumun devamlılığını sağlamak, nakledemedikleriyle de yeni oluşlara sebep teşkil etmektedir. Sosyalleştirme vetiresinde kültür nakli ile sosyal değişmenin bir diğer karakteri de ortaya çıkmaktadır. Buna göre, milletlerin tarihi sadece değişmeden ibaret değildir. Tarih, değişme kadar muhafazkâr bir karakter de gösterir. (15) Çünkü, yukarıda sözkonusu edilen eksik kültür naklinden başka sosyal bünyede yer eden davranış ve kıymet hükümleri kolay kolay sökülüp atılamazlar. Değişmenin muhafazakâr karakteri ile toplumlar devamlılık göstermekte ve sağlanan kültür birikimi tekâmül ve terakkiyi sağlayıcı unsurlar olmaktadır. (16)

Sosyal değişmede alakamızın esasını teşkil eden probleme yaklaşmış bulunmaktayız. Başka bir ifade ile biz, sosyal de-

(14) Duverger, Maurice; Sosyal Bilimlere Giriş, (Çev: Ü. Oskay), Ankara, 1973, Sh: 35

(15) Aron, Raymond; Sanayi Toplumu, (Çev: A. O. Güner), İstanbul, 1975, Sh: 73

(16) Sehumpeter, J. A.; Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi, (Çev: T. Akoğlu, İstanbul, 1981, Sh: 28

ğişme; nerede, nasıl ve hangi sebeplerle gerçekleşmektedir? Hangi değişmeler sosyal bütünleşmeye yol açarken hangileri çözülmeyi doğurmaktadır? Sorularına cevap getirmek durumundayız.

B-SOSYAL DEĞİŞME MODELLERİ

Sosyal değişme modelleri değişme hâdisesinin tahlini çeşitli açılardan bakan farklı görüşleri kapsamaktadır. Bu bakımdan modelleri değişmeye açılan pencereler olarak kabul edebiliriz.

Sosyal değişme hemen her sosyologu yakın ilgilendirmesi sebebiyle birçok değişme modellerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu modellerden bazıları diğerleri ile zıt fikirleri kapsarken bazıları ise daha çok tamamlayıcı nitelik gösterir.

Sosyal değişme modelleri sadece değişmenin yönünü belirtmekle kalmazlar. Değişmenin yönünü belirtmekle birlikte değişmenin nasıl ve hangi sebeplerle meydana geldiği hakkında fikir beyan ederler. Değişmenin yönünü belirtmekle kalmayan modelleri başlıca iki noktada toplamak mümkündür. Buna göre modelleri i) değişmeyi tek yönlü bir çizgi üzerinde takip eden teoriler, ii) değişmenin tek bir yön değil devri-dalgalı özellik taşıdığını öne süren teoriler olarak belirleyebiliriz. Ancak, amaca hizmet bakımından daha geniş bir çerçevede birçok noktalardan farklılık göstermesine rağmen asgari müşterekleri gözönünde bulundurarak modelleri;

i-Evrimsel,

ii-Devri-Dalgalı,

iii-Yapısal-Fonksiyonel,

iv-Çatışmalı. olarak da tasnif edebiliriz.

1-Evrimsel Model

Bu grupta incelenen teoriler, değişmeyi tek yönlü bir tekâmül çizgisi üzerinde ele alan görüşlerdir. Tek yönlü tekâmül bu teorilerin genel özelliğini oluşturduğu için determinist karakter taşımaktadırlar. Sosyal değişmeye ilişkin

fikirleri ile Comte, Marx, Weber, Durkheim ve Spencer gibi sosyal bilimciler evrimci model içinde ele alınabilir. Toplumların belirli merhalelerden geçerek değiştiği yolundaki fikirleri sebebiyle evrimci modeller, sosyal bilimciler tarafından rağbet görmemektedir.

Değişmede çevre ve zamana bağlı olarak birçok faktör etkili olabilmektedir. Bu sebeple çağdaş sosyoloji çok sebepliği esas alan çok yönlü yaklaşımı benimsemiştir. Evrimci modelde sadece tek yönlü değişmeyi öngören "doğrusal teori"lerden başka değişik yönlerde değişmeyi kabul eden "çoklu doğrusal teori" ve bütün toplumların aynı değişme safhalarına tabi olduğu fikrini rededen genel teori de yer alır. (17)

1797'de Fransa'da doğan A. Comte, ihtilâlin sancılı günlerini yaşadığı için nizam ve terakki düşüncesi üzerinde durdu. Nizam içinde ilerleyen bir cemiyetin kanunlarını bulmaya çalıştı. Comte'nin sosyolojisini dinamik ve statik olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz. Dinamik sosyolojinin esasını fikirler oluşturur. Comte'a göre, sosyal değişmeler, insanın fikren gelişme ve ilerlemesinin sonucudur. Bu gelişme, daima daha iyiye ve olumluya doğrudur. Yeni bir nizam yeni bir fikirden doğar. (18) İktisadî ve sosyal hayatta meydana gelen değişmeleri sadece iktisadî veya sadece sosyal bakımdan izah Comte'a göre yanlış bir tutumdur.

Comte, "Üç hâl kanunu" ile insan zihnindeki gelişmeye tekabül eden üç ayrı cemiyet tipine işaret etmektedir. Fikir tarihi A. Comte için sosyal tarihin de anahtarıdır. Toplumlar, sosyal hadiselerin izahına ait düşüncelere tekabül eden üç safhadan geçmektedirler:

a-Teolojik Safha: Bu safhada bütün sosyal ve tabii olaylar dinî açıdan izah edilir. Bu tip toplumlarda devlet, askerî rejim ve tarım ekonomisinin hakimiyeti görülür.

(17) Erkal, Mustafa E.; "Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım", Prof. Dr. Orhan Tuna'ya Armağan kitabından ayrı basım, İstanbul, 1982, Sh: 300

(18) Kurtkan, A.; Sosyal İlimler Metodolojisi, İstanbul, 1978, Sh: 135

b-Metafizik Safha:Metafizik safhada sosyal ve tabii olayları ayrı ayrı tanrı iradesiyle izah etme yerine,eşyanın tabiatı ve mahiyeti araştırılmaktadır.Bir geçiş dönemi özelliği taşıyan bu safhada mevcut siyasi ve sosyal müesseseler yıkılmakta yeni bir toplum tipinin şartları oluşmaktadır.

c-Pozitif Safha:Bu safhada artık sosyal ve tabii olayların akıl ve gözlem yoluyla aralarındaki değişme kaide-lerinin bulunmasına,yani kanunların keşfedilmesine çalışıldığı dönemdir.

Teolojik sistem çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa, metafizik sistem de çeşitli kuvvetlerden tek kuvvete(tabiat) ulaşmakla nasıl en belirgin özelliklere kavuşmuşsa,pozitif sistem de sosyal ve tabii olayları bir tek genel kanuna bağladığı zaman en yüksek şekline ulaşmış olmaktadır.(20)

A.Comte'un görüşü evrimci modele karşı yöneltilen eleştirilere açıktır.Bütün toplumların bu üç safhayı birbirini takip edecek şekilde geçirdikleri fikri batı dünyası için geçerlidir.Gerçekten batılı toplumlar birbirini takip eden bu üç safhadan geçmişlerdir. O halde,Comte'u yanılığa götüren fikirleri,bütün toplumlara teşmil etmesidir.Nitekim,üç hal kanunu ile Selçuklu ve Osmanlı dönemi Türk-İslâm toplumunu izah mümkün değildir.Teolojik,metafizik ve pozitif izah dönemlerini birbirini takip eden değişik zamanlarda yaşayan batılı toplumlara karşılık,Türk-İslâm kültür çevresi her üç düşünce tarzını bir bütün olarak yaşamıştır.X-XI.asırda Orta Asya'da Türk-İslâm kültür çevresinde yaşayan büyük alim Beyruni,"birçok ilim dallarını bir arada sarıp,bunlar arasındaki ilişkileri görmek,birini diğerine uygulamak,ötekini boş bıraktığını berikinde aramak yoksa koymak şeklinde ilimler yelpazesindeki analiz ve sentezleriyle yeni yeni örgüler ortaya çıkardığında,her ilmi alana o alanın gerektirdiği metodla eğilmesini bilen bir elastikiyeti korumasıyla beraber,genel ve birçokları kendine mahsus çalışma metodlarını kullanma özelliği gösterir."(21)Sosyal ve tabii olaylardaki sabit se-

(20)Köseihal,Nurettin Ş.;Sosyoloji Tarihi,İstanbul,1974,Sh:155

(21)Tümer,Günay;İslâm Dini,Ankara 1975,Sh:56

bep-netice ilişkilerini en küçük teferruatına kadar araştırmayı ilmi zihniyeti haline getiren Beyruni, aynı zamanda anlattıkları arasındaki hak dışı şeylerden Allah'a sığınacak kadar da dindardır. Türk-İslâm düşüncesinin bu özelliği Selçuklu ve Osmanlı Türk toplumunun vücuda getirdiği "küllîye" uygulamalarıyla en güzel misalini vermiştir. Bu durum aynı zamanda sosyal bütünleşmesini mantıki-mânâlı bütünleşme şeklinde gerçekleştiren bir toplum ve onun kültürüne işarettir.

Gerçi, A. Comte, ilmi hayatının son dönemlerinde koyu pozitivismden ayrılmaktadır. Sosyal hayattaki dinamizmi insan tabiatı ile izah etmek ve insan tabiatındaki sosyalleşme kuvvesinin ortaya çıkmasında âdetlerin rolüne önem vermek, bunu sağlamıştır. (22)

Spencer ise, Darwin'i türlerin farklılaşmasına ilişkin biyolojik görüşleri sosyolojiye uygulamıştır. Darwin'in Spencer üzerindeki bu tesiri onu tekâmülcü bir görüş ve 'azına seketti. Sosyal ve biyolojik organizma arasındaki benzerlikleri teferruatlı bir şekilde tesbit etmiştir. Spencer'e göre, fizik âlemden cemiyetlere kadar aynı gelişim kanunu hâkimdir. Bu değişmede savaşçı toplumlardan endüstri toplumlarına doğrudur. İlk şekilde, bütünleşme merkezi baskıyla sağlanmaktadır. Halbuki endüstri cemiyetleri hürriyet, ilmi tenkit ve sosyal adalet özelliklerini taşımaktadır. (23) Ancak, Spencer, incelediği toplumların evrimci bir düzenleme ile sistemli bir sıralamanın nasıl sağlanabileceğini göstermemiştir. (24)

Evrimsel modeller içinde ele alınan görüşlerden bir diğeri de Tönnies'e ait olanıdır. Tönnies'e göre, toplumlar ce-maatten cemiyete doğru değişmektedir. Ferdîyetin yokluğu, cemiyet menfaatlerinin fert menfaatının daima önünde bulunduğu,

(22) Kurtkan, Amiran; Sosyal İlimler Metodolojisi, Sh:142-143

(23) Freyer, Han; Sosyolojiye Giriş, (Çev:N. Abadan), Ankara 1957, Sh:51-52

(24) Bottomore, T.B.; Toplum Bilimi, Sh:309

töre ve âdetlerin hakimiyetinde,kollektif mülkiyet ve uzvi dayanışma hususiyetleri ile beliren cemaat tipi sosyal yapıdan cemiyet tipi sosyal yapıya geçildiğinde bütün buhususiyetler tersyüz olmaktadır.Bu özellikler yerini ferdi irade,ferdi menfaat,ferdi mülkiyet ve mekanik dayanışmaya bırakmaktadır.

Tönnies'in aksine Durkheim,cemaatte mekanik,cemiyette uzvi dayanışma bulunduğunu öne sürer.Durkheim,sosyal değişmeye işbölümü açısından yaklaşmakta ve nüfus arttıkça işbölümü ve farklılaşmanın ortaya çıkacağını belirtmektedir.İhtisaslaşma vefarklılaşma ile birlikte değer yargıları değişecek,gayriresmi ilişkiler ferdiyetçi,resmi ilişkilere dönüşecektir.Bu sebeple mekanik dayanışma da yerini çok yönlü ve dışa açık organik dayanışmaya terk edecektir.Görüldüğü gibi Durkheim,tekâmülcü(doğrusal)bir değişme modelini ortaya koymuştur.

Sosyal değişmeyi tekamülcü gelişme seyriğinde ele alan bir diğer düşünür de Hegel'dir.Hegel,sosyal değişmeleri insanüstü"ide"nin toplumları yüksek bir gayeye doğru sevketmesine bağlamaktadır.Değişme,zıtların çatışması (tez-antitez-sentez) neticesi diyalektik bir vetire içinde gerçekleşmektedir.(25)Gayeye "ruh" yoluyla ulaşılacağını savunan Hegel,nihai olarak millî devletin teşekkül edeceğine inanmaktadır.(26)

Daha sonra Marx,"ruh"un yerine "madde"yi ikame edecek ve Hegel'in başaşağı duran diyalektiğini ayakları üzerine bastırıldığını iddia edecektir.Bununla Marx'ın "tarihi materyalizmi" vücut bulmuştur.Tarihi materyalizm fikrine göre,maddî hayattaki değişmeler,sosyal ve kültürel

(25)Öksüz,Enis;"Sosyal Değişme",Sosyoloji konferansları,12.kitap,İstanbul 1974,Sh:140

(26)Eröz,Mehmet;İktisat Sosyolojisine Başlangıç,Sh:155

olaylarda da tayin edici tek sebeptir.

Marx'ın tarihi materyalizmi, yaşadığı dönemde cereyan eden hâdiselerin sebeplerini teşkil eden faktörlerden en tesirli olanının dile getirilmesidir. Gerçekten yaşadığı dönem batı dünyasında sanayileşmenin bütün sancılarını gösterdiği kritik bir devredir. Ancak bu durumu daha sonraki dönemler için de ileriye sürmek realiteye ters düşmüştür. Zira, sosyal olaylar çoğu zaman tek sebeple meydana gelmezler. Aynı anda birçok sebep sosyal olaylara tesir edebilir. Ancak, zaman ve mekan şartlarına bağlı olarak faktörlerden biri hâkim duruma geçebilir. Buna dayanarak bütün zamanlarda bu faktörün hakimiyetini öngörmek ilmi bir tutum değildir. Marx ise, yaşadığı dönemin hakim faktörü olan "iktisadi"yi bütün zamanlara teşmil etmekle yanılığa düşmüştür.

Marxizmde sınıf fikri çok önemli bir yer tutmaktadır. İnsanlık tarihi aynı zamanda sınıf mücadelelerinin tarihidir. Bütün insanlık tarihi, üretim araçlarına sahip olan ve olmayan sınıf ve zümrelerin açık veya gizli mücadelesinden ibarettir. Marx, toplumları iki sınıflı bir yapıya irca etmekte ve aralarındaki mücadeleyi bütün insanlık tarihine maletmektedir. Halbuki insanlık tarihi, sadece sınıf çatışmalarının tarihi değildir. Aksine çatışmadan önce, işbirliği, işbölümü ve dayanışmanın tarihidir.

Hegel gibi tez-antitez-sentez üçlüsü üzerine diyalektiğini kuran Marx, toplumların tarihini budiyalektik üzerine yürütmektedir. Diyalektik yürüyüşü tanzim eden tek faktör, üretim vasıtalarında ifadesini bulan tekniktir. Tarihin bu yürüyüşünü koyu bir determinizm ile desteklemektedir. Değişme bu doğru üzerinde tek yönlü bir tekâmül gösterecektir. Öyle ki, her bir safha birbirini takip edecektir, bu sıranın bozulması mümkün değildir. Meselâ; Olgun kapitalizm çağına gelmiş bir toplumda komünizm cereyanı doğamaz, doğsa bile gerçekleşemez; Çünkü, sosyalist safhaya geçilmemiştir. Sadece S.S.C.B. misali bile bu görüşün tutarsızlığını ortaya koymaya yeter.

Marx, sınıflar arasındaki mücadelenin diyalektik bir yürüyüşle bugüne kadar ilkel, feodal ve kapitalist toplum tiplerini gerçekleştirdiğini buradan da sosyalist ve nihayet, imtiyazsız komünist cemiyete geçişi sağlayacağını ileri sürmüştür. Komünist safha son safhadır ve diyalektik artık bu safhadan sonra fonksiyonsuz kalmaktadır. Marx, bir yandan komünist safhaya "kendiliğinden" bir gelişmeyle savunulacağını savunurken diğer yandan aksiyon alanında "iradeci" bir tutuma ihtiyaç duyulabileceğini düşünmektedir. Marx'ın tarihi maddeciliği ile komünist cemiyetin ortaya çıkışı arasında mantıklı bir bağlantının bulunmadığını, böyle bir tarihi maddecilik ile, sözcüğü, kooperatist veya liberal bir cemiyet fikrine ulaşılabileceğini belirten görüşlere de rastlamaktayız. (27)

Tek yönlü sosyal değişme teorilerinin genel zaafalarını Marx ve sistemi içinde bütünü ile kabul etmek mümkündür. Bu tip teoriler, farklı toplumların değişik sosyal ve kültürel şartlarını dikkate almamaktadır. Halbuki sosyal ve kültürel şartların farklı toplumlarda sosyal hadiseleri aynı sebeplere bağlamak ilmi realiteyle uzlaşmaz. Bilinmektedir ki, sosyal olaylar, ortaya çıktığı cemiyetin kültür yapısından büyük ölçüde etkilenmektedir. Kaldı ki, Marx'ın tek sebep olarak ileri sürdüğü teknik dahi manevi kültürün maddileşmiş şeklinden başka birşey değildir. Bir büyük iktisatçı-sosyologumuzun da belirttiği gibi "aynı usuller, aynı teknoloji bir yerde istenileni verirken bir başka yerde tam tersi sonuçları veriyorsa, farkın usul ve aletlerden çok onları kullananın vasıflarından gelmiş olabileceği" (28) bugün düşünülmesi gereken bir vakiydir. Sosyal olayları araştırırken sadece sebep-netice ilişkisini veya fonksiyonel bağımlılığı izah etmenin yeterli olamayacağını belirten Sorokin, kültürel sentezin unsurları arasındaki bütünleştirici içmânânın da ortaya konulması gerektiği görüşündedir. (29)

(27) Fındıkoğlu, Z. F.; Karl Marx ve Sistemi, Sh: 364

(28) Ülgener, Sabri F.; Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Ankara, 1983, Sh: 15

(29) Kurtkan, Amiran; A. g. e., Sh: 144-145

Sanayileşmenin hızlanması ile birlikte gelişen orta sınıflar ve aydınların ortaya çıkması batıda sosyal siyaset tedbirlerinin alınmasına sebep teşkil etmiştir. Mevcut sosyal ve ekonomik durum hakkında düşünen ve mücadele eden aydın sınıfı, belki de Marx'ın tahmin edemediği en önemli unsur olmuştur. Ayrıca sanayileşme ile ihtiyaç duyulan kalifiye eleman eğitim çalışmalarını hızlandırmıştır. Bir diğer gelişme, aydınları da yanına alan geniş bir halk kitlesinin siyasi hakları elde etmesi olmuştur. Bununla polis devletinden sosyal devlete geçiş sağlanarak sosyal siyaset tedbirlerinin alınması kolaylaşmıştır. Yeni orta sınıfların ve çoğulcu bir tabakalaşmanın ortaya çıkması ve gelişmesi, bir yandan sanayileşmenin artması ve bunun sonucu yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ile diğer yandan siyasi mücadeleler neticesi artan bir hızla devam etmiştir. Bugün, Marx'ın "proleterleşme süreci"nin aksine çoğulcu bir tabakalaşma ve farklılaşma yaşanmaktadır.

Max Weber, "karizmatik lider" kavramı ile fertçi modele yaklaşmakla birlikte toplumları çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa, büyü alışkanlığından ilmi metodlara geçiş süreci ile değişmeye uğradığını açıklamakla da doğrusal (evrimci) bir model ortaya koymaktadır. (30)

2-Devri-Dalgalı Model

Devri-dalgalı modellere göre, cemiyetteki değişmeler devri bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Evrimci modellerin aksine cemiyetlerin daima tekâmül, terakki ve inkişafını kabul etmezler.

Devri-dalgalı modellerde küçük realite parçalarından hareketle daha genel hükümlere varıldığını görüyoruz. Yani tümevarımcı bir metodla açıklamalara geçildiğini müşahade edemeyiz. Nitekim, sosyal hayatın hususi bir olayına (istihdamın mevsimlik seyri), evlenme, doğum, ölüm nisbetleri, demografi, moda.... vs.) tesir eden ritmik hareketler cemiyetin tamamında olup-bitenleri açıklayabilir, görüşü hâkimdir. (31)

(30) Erkal, Mustafa E.; A.g.m., Sh: 306

(31) Eröz, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Sh: 157

Bunlardan Spengler, bütün kültürlerin ilkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış'a tekabül eden safhalar geçirdiğini "...büyük kültürler yüce devirlerini başarırlar. Aniden görünür, fevkalade çizgilerle şişerler, yeniden yassılaşırlar ve ortadan kaybolurlar ve suların yüzü tekrar uyuyan bir boşluk."(32) sözleriyle ifade etmiştir.

Pareto, Roma İmparatorluğu'na ait tarihi olayları tetkike tabi tutarak "elitlerin dolaşımı" teorisini geliştirdi. Pareto'ya göre, elitler ve seçkinler grubu bir azınlık aristokrasisidir. Her grup, bir süre sonra tarih sahnesinden çekilerek yerini yeni bir gruba terk edecektir.(33) Bir organizmada eskiyen hücrelerin yerine yenileri geçmek üzere nasıl sürekli bir hareket oluyorsa cemiyette de aynı surette aşağı tabakalardan yukarı tabakalara doğru sürekli bir nüfus hareket sayesinde böyle bir yenileşme ve canlanma olacaktır.(34) Seçkinler grubunun çökmesi yerine yeni seçkinler grubunun yükselmesinde ideolojiler tayin edici rolü oynarlar.(35)

Tüynbee ise, Spengler kadar bedbin olmamakla birlikte o da toplumları gelişmiş, gelişmeleri durdurulmuş, gelişmeye başlayamamış olmak üzere üç gruba ayırmakta ve devri modele uygun olarak cemiyetlerin doğuş, gelişme ve çöküşlerinden bahsetmektedir. Bunun yanında Toynbee'nin evrimci sayılabilecek görüşleri de vardır. Büyük ölçüde tarihî felsefeye dönüşü dile getiren görüşlerinde Toynbee, asıl terakkinin din'de olacağını belirtir. O'na göre, medeniyetler ölürken her biri bir mabet yaratır. Toynbee, kültür ile medeniyet arasında da bir fark görmez. Bir başka medeniyetten önce tekniğini alan bir cemiyet za-

(32) Spengler, O.; Batının Çöküşü, (Çev: G. Scognamillo), İstanbul, 1978, Sh: 113

(33) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 307

(34) Ülken, H. Z.; "Osmanlı Tarihinde ve Bugün İçtimai Metabolizma, Hâdisesine Dair Notlar", Sos. Dünyası, Der., C: I, No: 2, İstanbul, 1952, Sh: 40

(35) Freyer, Hans; Sosyolojiye Giriş, A. g. e., Sh: 68

manla medeniyetin bütününe almak zorunda kalacaktır.(36)

Sorokin sosyal değişmeyi sosyolojinin mihrak noktası haline getirir.Sorokin'in "hudutlu değişme teorisi" hem devrî hem de ritmik bir değişmeyi öngörmektedir.Ritmik değişme süreci içinde değişmenin yönünü tayin ederler.Ritmik değişme süreci birbirinden değişik de olabilmektedir ve birbirlerini zincir halkaları gibi izlerler.

Hudutlu değişme teorisine göre değişme, maddeci sınır ile maneviyatçı sınır arasında ritmik gidip-gelme ile gerçekleşir.Sorokin'e göre bir cemiyetin yapısını bütün olarak ele aldığımızda bunun ne tamamen birbirine uymayan yığınlar karşını ne de tam manasıyla bütünleşmiş bir sistem olmadığını görürüz.Eğer bir kültür önemli bir kısmı itibariyle bütünleşmiş durumda ise bu kısımlar hep birlikte değişmeye uğrarlar.Burada değişmenin birlikte gerçekleşmesi bütünleşme nispetine bağlıdır.Aksi bir durumda ise, birbiriyle bütünleşmemiş kısımlardigerlerini etkilemeden kendi kendine değişebilir.Sistemin birlikte değişmesine rağmen bazı unsurlar, maddeci kültür safhasından maneviyatçı kültür safhasında geçmek suretiyle değişirken diğer bazı kısımların maneviyatçı kültür safhasından maddeci kültür safhası yönünde değişebilir.Ancak bu durum sebep-netice münasebetini bozmamak kaydıyla birlikte değişme durumunu bozmaz.

Yine Sorokin'e göre, değişmenin nizamı-zaman içinde- açısından önce değişen mana unsurlarıdır.Bunu maddi vasıtalar- daki değişme takip eder.Evvelâ mana sistemleri belirmedikçe manevi kültürün müşahhaslaşması ile meydana gelen teknik orta- ya çıkamaz.(37)

İdeal kültür, maneviyatçı ve maddeci kültür ve davranışların birini diğerine feda etmeksizin sosyal gelişmeye im- kân vererek şekilde senteze ulaştığı kültürdür.

(36) İnalçık, Halil; "Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee", Türk Kül- türü, Sayı: 31, Yıl: 3, Mayıs 1965, Sh: 428

(37) Kurtkan, Amiran; Sosyal İlimler Metodolojisi, Sh: 185-186

Maddeci kültürde de manevi bir veche olmasına rağmen, düşünceler, tasavvur ve tutumlar, maddi hazlara yönelmiştir. Nasıl ki maneviyatçı kültürde manevi tatmine yönelmiş düşüncelerin müşahhaslaşmasından vücuda gelmiş maddi vasıtalarla rastlanıyorsa, maddeci kültürde de yine maddi gayeleri hedef alan manevi bir veche bulunmaktadır.

Gerek maddeci gerek maneviyatçı kültür olsun, ideal olmayan kültürlerin her ikisinde de tek yönlü kısa süreli terakki vardır. Birinde maddi diğerinde moral nitelik taşıyan ilerleme doğrusal bir ilerlemedir. Tarih boyunca herhangi bir toplumda hakim olan her iki kültürden birinin uzun süre bu hâkimiyetini devam ettirdiği görülmemektedir. Çünkü her kültür sistemi de sadece tek hedefe (terakki) yönelmiştir. Halbuki ideal kültür terakki (ilerleme) ve tekamül (olgunluğa, kemale erişme) arasındaki farkın idrak edildiği kültür sentezidir.

Sorokin'e göre, maneviyatçı veya maddeci kültür sınırlarına varılıp olgunluğa erişildikten sonra devam etmesi sosyal kültürel bünyenin yıkılıp gitmesine yol açar. Çünkü her kültür sisteminde yoğunlaşmanın bir sınırı vardır, o sınıra gelindiğinde ideal kültür yönünde bir dönüşün sağlanması gerekir. Bu viraji alamayan sosyal-kültürel sistemler yıkılırlar. (38)

Bu arada Le Play de, her cemiyetin bir olgunlaşma döneminden sonra çökeceğini belirtmektedir.

3-Yapısal-Fonksiyonel Model

Sosyal yapı ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden hareket eden yapısal-fonksiyonel modelin en önemli yanı topluma işleyen bir bütün olarak bakması ve değişmeyi sosyal yapıyı oluşturan unsurlardaki farklılaşmada ve yenilenmede görmesidir. (39)

Bu modele göre, her sosyal sistem bir unsurlar grubudur. Sosyal sistem bu unsurların bütünleşmesi ile oluşmakta

(38) Kurtkan, A.; Sosyal İlimler Metodolojisi, Sh: 331-335.

(39) Erkal, Mustafa E.; "Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım", Prof. Dr. Orhan Tunaya Armağan Kitabından ayrı basım, İstanbul 1982, Sh: 309.

dır.Yine bu fonksiyonların görevini yerine getirmesi ile sosyal sistem işlemektedir.Karmaşıklaşan yapı dolayısıyla fonksiyonlar da farklılaşmak ve çoğalmaktadır.Sosyal yapıda meydana gelen farklılaşma ve değişme ile birlikte bu değişmeye uygun olarak gerekli fonksiyonları yerine getirmek üzere yeni fonksiyonlara ve müesseselere kavuşmak gerekir.Yeni sosyal ihtiyaçlara uygun müesseseleri kuramayan toplumlar değişme sırasında bir çok güçlüklerle karşılaşır.Yeni sosyal müesseseler milli kültür tarafından yaratılmaktadır.Kültürün yaratıcılık fonksiyonunu ifa edemediği toplumlar bu müesseseyi başka kültürlerden ithal etmek durumunda kalmakta,çoğu zaman farklı sosyo-kültürel yapı özelliklerine sahip olunması dolayısıyla,alınan bu müesseseler ya fonksiyonsuzlaşmakta ya da ters fonksiyonluluk göstermektedir.Nitekim,Tanzimatla birlikte yurdumuzda kurulmaya çalışılan müesseseler ya anaak bir çok değişikliğe uğradıktan sonra gerekli formasyona kavuşmuş ya da istenilenin aksine,sosyo-kültürel yapıımıza uyum sağlayamadığı için bünyede tahribatlara yol açmıştır.Gerçekte yeni meselelerle karşılaşmış bir toplumun yeni yollar araması iyi idi.Millî motiflerin yeni muhtevalar kazanması daha da iyi idi.Fakat neyin alınıp,neyin alınmayacağı konusunda yönlendirmeyi yapacak kültür birikimi yetersiz kalmıştır.Sadece bu sebeple değil ama,belki de daha çok insanlığın tecrübelerinden Türkiye için gerekli dersleri çıkaracak ilim adamlarının yokluğu başarısızlığın en büyük sebebi olmuştur.Tanzimatta tutulan yolun yanlışlığını,Avusturya Şansölyesi Prens Metternich İstanbuldaki sefiri Appony Kontuna yazdığı mektupta şöyle belirtir:

"....Osmanlı İmparatorluğu çöken bir bedendir. Düşüşünün sebepleri arasında kaynağını tamamlayan unsurlardan biri de (gizlememek gerekir) ilk temelini Sultan Selim'in koyduğu,tam bir cehalet ve muazzam bir hayal kitlesinden başka hiç bir dayanak sunmayan son Sultanın sonuna dek sürdürdüğü Avrupa kopyası reformlar yapma hevesidir." (40)

Yılların verdiği aşağılık kompleksinin şımarıklığını çıkarırsak, mektuptan geriye kalan alınan tedbirlerin yanlışlığı kalmaktadır.

Herhangi bir sosyal sistem için asıl olan denge ve ahenktir. Toplumlari statik olarak düşünemeyeceğimize göre, denge ve ahenk halinden uzaklaşmalar olabilecektir. Ancak, sistem yeni fonksiyonlara uygun yapı şartlarını oluşturduğu an tekrar dengeye yönelmekte ve devamlılığı sağlamaktadır.

Yapısal-Fonksiyonel model içinde Parsons, Merton, Ogburn ve Malinowski'ye ait teorileri ele alabiliriz.

Fonksiyonalist sosyologların en belirgin temsilcisi olarak Parsons'u gösterebiliriz. O'na göre, değişimin incelenmesi için önce değişimin temelini oluşturan "yapı" yı bilmek gerekmektedir. Gerek Parsons ve gerekse Merton yapıdan sosyal sistemi anlamaktadır. Her toplum bir sosyal sistem teşkil eder. Yine, her sosyal sistem ikinci derecede sistemlerden meydana gelir. Bu tâli sistemler bir bütünlük arz ederek sosyal sistemin devam ve muhafazasını temin ederler. Bir sosyal sistem; i-Münasebet normları ile birbirine bağlanmış tâli sistemler, ii-Büyük sistem ve tâli zümreler içindeki roller, iii-Rolleri düzenleyen normlar ve iv-Kültür değerlerini ihtiva eder. (41)

Her sosyal sistemin dört fonksiyonel zorunluluğu vardır. Sosyal sistemler;

- 1-Çevrenin isteklerine cevap vermek,
- 2-Gayeye ulaşmak,
- 3-Alt sistemleri düzenlemek (bütünleşme),
- 4-Üyelerinin şahsiyetlerinde kültür örneğini yaşatacak sosyalleştirme mekanizmasına sahip olmak, yani değer kalıplarının korunmasını sağlamak

zorundadır. (42)

(41)Eröz, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Sh: 56,

(42)Tezcan, Mahmut; Sosyal Ve Kültürel Değişme, Ankara 1984, Sh: 68.

Parsons'a göre, sosyal farklılaşma ile karmaşıklaşan sosyal yapı değişmeye uğramaktadır. Farklılaşma bütünleşme problemlerine yol açar. Çünkü, sistem karmaşıklaşır ve koordine edilerek bütünleştirilmesi gereken birim sayısı fazlalaşır. Bunun için, yeni sistemin bütünleşmesi ve meşrulaştırılması yolunda yeni değerlere ihtiyaç vardır. Bu noktada kültür sistemi önem kazanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, millî kültür yeni şartlara uyum sağlayacak müesseseleri kurmak mecburiyetindedir. Bir sosyal sistemde fonksiyonların farklılaşması, ile sosyal sistem, tâli sistemlerin yardımı ile başka bir biçim ve düzeyde yeni bir bütünleşmeye yönelir. Değişme sistemin iç dinamikleri ile ortaya çıkabileceği gibi, dış tesirlerle de meydana gelebilir.

Parsons'a yöneltilen dengencilik tenkidlerini karşılaya çalışan Merton da yapısal-fonksiyonel modelin bir diğer temsilcisidir. Merton da değişmeyi fonksiyonel ilişkiler içinde ele almıştır. Ancak Merton, açık ve gizli fonksiyonlar arasında ayırım yapmıştır. Fonksiyonel ilişkilerin intibak ve uyum sağlayıcı niteliğe sahip olmaları gereği üzerinde durarak, bu niteliklere sahip olunmadığı sürece fonksiyonsuzluk veya bozuk fonksiyonluluk görülebileceğini belirtir. O'na göre, sosyal sistemdeki bütün unsurların bir fonksiyonu olduğu iddia edilemez. Aynı zamanda, unsur ve fonksiyon arasında bire-bir ilişki de her zaman geçerli değildir. Bir unsur birden fazla fonksiyon görebileceği gibi, bir fonksiyon da birden çok unsur tarafından yerine getirilebilir.

Merton tarafından ayırımı tâbi tutulan fonksiyonlardan açık olanı toplum tarafından algılanan, anlaşılan ve istenilen fonksiyonlardır. Gizli fonksiyon ise, sistem üyeleri tarafından algılanamayan ve anlaşılamayan fonksiyonlardır. Meselâ; yağmur duası, açık fonksiyonu itibarı ile yağmur yağdırılmasına yönelik bir hareket olmakla birlikte, yardımlaşma, dayanışma ve birlik duygularının geliştirilmesi gibi gizli fonksiyonları da

yerine getirir.(43)

Ferdi saran çevreyi de sosyal yapı ve kültürel yapı olmak üzere ikiye ayıran Merton,kültürel yapının toplum hayatının "nasıl olması gerektiğini",sosyal yapının ise toplum hayatının "nasıl olduğunu" ortaya koyduğunu belirtir.Kültürel yapı toplum hayatındaki değer hükümleri,yerleşmiş normları, örf ve âdetleri ihtiva eder.Sosyal yapı da fert ve zümrelerin müesseseseleşmiş münasebetleri ve müesseseleri kapsar.(44)

Merton'a göre kültürel yapı ile sosyal yapı arasında beliren fark "anomi" yi doğurur.Anomi,kültürel norm ve amaçlar ile fertleri bunlara uygun ve uyumlu hareket etmeye zorlayan sosyal müesseseler arasındaki kopma durumudur.Sosyal yapı ve kültürel yapı arasında doğan kopma ve uyumsuzluklar arttıkça fertlerin davranışlarına da yansımakta ve anomiyi doğurmaktadır.Bu durumun şiddetli olması halinde kültürel yapının yıkılması tehlikesi ile karşılaşılır.Merton anominin sosyal değişmede bir araç olabileceğini de belirtmektedir.

Fonksiyonalistlerden Ogburn ve Malinowski ise,değişmeye kültür yönünden yaklaşır.Kültürü maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayıran Ogburn'a göre,maddi kültürde meydana gelen değişmeler manevi kültürdeki geçişmelerden daha hızlı gerçekleşmektedir.Bununla "kültürel gecikme" kavramına ulaşır.Kültürel gecikme manevi kültürün maddi kültürdeki değişmeleri tanzim edeceği zamana kadar devam eder.(45)Değişmeler önce maddi kültürde meydana gelir ve sırasıyla manevi kültüre,keza iktibas kültür dediği unsura,kullanma ve faydalanma usûllerine intikal eder.

Ogburn değişmede maddi kültüre öncelik görüşleri sebebi ile bir çok sosyolog tarafından tenkid edilmektedir.Zira, sosyal değişmenin hareket noktası,tutum ve zihniyetteki uygun yöneliş tarzı ile yakından ilgilidir.Hemnekadar,maddi kültürde

(43)Tezcan,Mahmut;A.g.e.,Sh:72.

(44)Erkal,Mustafa E.;A.g.m.,Sh:310.

(45)Türkdoğan,O.;Toplum Kalkınması,İstanbul 1977,Sh:107.

meydana gelen değişmelerin sebep olduğu yenilikler manevî kültürde yeni terkiplere yol aıyorsa da, temelde bu değişmeyi hazırlayan ve uyan ferdin zihniyetini dikkate almak gerekmektedir.

Değişmeye kültür yönünden yaklaşan bir diğer görüş, antropolog Malinowski'ye ait olanıdır. Malinowski'ye göre kültür değişmesi (geniş mânâda sosyal değişme); bir cemiyetin mevcut nizamını, yani sosyal ve kültürel sistemini bir halden diğer bir hale değiştiren süreçtir. Böylece değişme; bir cemiyetin siyasî ve idarî müesseselerinde, toprağa yerleşme ve iskn tarzında, bilgi ve eğitim sisteminde, teknik alet ve vasıtalarında, bunların kullanılmasında...v.s meydana gelen değişmeleri ifade eder. (46)

Yapısal-Fonksiyonel model, fonksiyonalizmin tam bir teori olup olmadığı konusunda şüphe arzettiği gerekçesi ile Bottomore tarafından tenkid edilmektedir. (47) Bottomore fonksiyonalizmin teorik tamamlanmamışlığından tamamen kurtarılamayacağını, fakat yine de problem olarak ele alınmaya değer özellikler taşıdığını ifade etmektedir. Her sistemde sosyal faaliyetlerin aralarında fonksiyonel bağlılıklar olduğunu ortaya koyması teorisinin olumlu yanını ortaya koyarken, "hangi faaliyetlerin" "nasıl" bağımlılık gösterdiğini tam anlamıyla açıklığa kavuşturamadığı görüşündedir.

4-Çatışmalı Model

Sosyal değişmeyi izah etmeye çalışan modellerin herbirinin "değişmenin anlaşılabilmesine açılan birer pencere" olduğunu daha önce belirtmiştik. Çatışmalı model de diğer modelleri tamamlayıcı, karmaşık özellikleri açıklayıcı niteliktedir. Bu modeli, yapısal-fonksiyonel modelin, sistemdeki unsurlar ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilere önem veren görüşüne de-

(46) Türkdoğan, Orhan; a. g. e., Sh: 110

(47) Bottomore, T. B.; Toplum Bilim, (ev: U. Oskay), İstanbul 1984, Sh: 51-53.

ğışık bir yaklaşım olarak da kabul edebiliriz.(48).Yine,bu modelin Pareto'nun "elitlerin dolaşımı" teorisinden etkilenmediğini iddia etmek hayli güçtür.

Çatışmalı model bir bütün olarak ele aldığı sistemde,toplumu birbiri ile çatışan unsurlardan meydana gelmiş olarak kabul etmekte ve değişmeyi bu unsurlar arasındaki çatışmaya bağlamaktadır.

Bu modelin en önemli temsilcisi Dahrendorf'tur.R. Dahrendorf Marx'ın sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarını inceledikten sonra,endüstri cemiyetlerindeki değişmelere dikkat etmektedir.Marx'ın yanlışlığı yolundaki teşhisinden sonra kendi tezini ortaya koymaktadır.

Endüstri toplumlarında ikili bir yapıya rastlamak mümkün değildir.Sanayileşmenin artışı ile birlikte ortaya çıkan anonim şirketler mülkiyet ile yönetimi birbirinden ayırmıştır.Böylece "sermayesiz müteşebbis" diyebileceğimiz menecerler yönetimi üstlenmiştir.Bu arada,işgücü de kendi arasında kalifiye,yarı vasıflı ve vasıfsız olmak üzere en azından üç gruba ayrılmıştır.Değişme bu kadarla da kalmamış,hızla büyüyen yeni orta sınıflar doğmuştur.Bu derece çoğulcu tabakalaşmaya uğrayan cemiyetleri artık "iki sınıflı yapılar" olarak düşünmek imkânsızdır.Aksine,endüstri toplumlarını çoğulcu bir tasnife tâbi tutmak zorundayız.Öyle ki,bugün çoğulcu bir tabakalaşmaya uğramış toplumları üçlü,beşli,altılı tasniflere tâbi tutabiliriz.

Dahrendof da değişmeyi farklı menfaat grupları arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak görmektedir.Ancak Marx'tan farklı olarak burada müesseseler yoluyla,çatışmalar sınıf mücadeleleri şeklinde anlaşılmaz.Endüstri toplumlarında çatışmalar müesseseleştirilmiştir ve "çatışma-uzlaşma-uyum" süreci -ni takip etmektedir.(49).Dahrendorf toplumdaki bu çatışmaların

(48) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh:187.

(49) Aynı eser, Sh:188

ortadan kaldırılmasını ya da bastırılmasını imkân dahilinde görmez. Onun için, yapılacak şey çatışmaları durdurmak değil düzeltmektir. Bu durumu bir başka sosyolog; "Sanayi cemiyetinde normal olan şey ihtilâfları kabul etmek ve bunları durultmak değil, fakat tehlikeli bir hal almalarına engel olmaktır" (50) şeklinde ortaya koyar. Çatışmaları düzenlemek için belirli ilkelere uyulmalıdır. "Çatışma-uzlaşma-uyum" sürecinin işleyebilmesi için;

- i-Karşı menfaat gruplarının birbirlerinin temel amaçları yönünden haklılıklarını karşılıklı olarak kabul etmeleri,
- ii-Menfaat gruplarının teşkilâtlanmaları,
- iii-Tarafların belirli kurallara uygun hareket etmeleri

gerekir. (51)

Fert ve toplum menfaatlerinin müşterekliğinin çok daha iyi idrak edildiği günümüz toplumlarında işçiler, Marx'ın seslendiği "zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmayan" kişiler değildir. "Dünya işçileri birleşiniz!" komutu bu gün hiçbir şey ifade etmemektedir. Sadece millî duygularla değil, ama, talep edecekleri çok yüksek ücretin enflasyonist bir hareketle tekrar kendilerine döneceğini idrak eden işçi, maliyetini teferruatı ile hesaplamış uzmanlarının hazırladığı isteklerini, sermayedar ile aynı masaya oturup pazarlık konusu yapabilmektedir. Nitekim, batılı sanayileşmiş ülkelerde işçi sendikaları talep edecekleri ücret miktarını ekonominin genel durumu içinde tesbit etmektedir. Böylece, zararı yine kendine dokunacak herhangi bir enflasyonist baskının doğmasına meydan vermemektedirler. Çatışma-uzlaşma-uyum sürecini takip eden çatışma menfaat gruplarının kendi amaçları açısından haklılığını karşılıklı kabul etmek ve en azından müşterek menfaatlerden doğan bir anlaşma ile sosyal manada bütünleşmeye de yönelmektedir.

(50) Aron, R.; Sınıf Mücadelesi, (Çev: E. Güngör), Ankara 1973, Sh:191

(51) Kongar, E.; Toplumsal Değişme, İstanbul 1981, Sh:181

Şu ana kadar ele aldığımız sosyal değişme modelleri görüldüğü gibi değişimin karmaşık sebepleri üzerinde hayli bilgi vermektedir. En çok tenkit edilebilecek evrimci diyalektik modeller bile sosyolojik tahlilde yeni ufuklar açması bakımından değer arz etmektedir. Bunun yanı sıra bir modelin tek başına sosyal değişmede etkili olan sebepleri, sabit sebep-netice ilişkilerini ortaya koyamadığını belirtebiliriz. Bu eksikliği, modelleri birbirini bütünleyebilecek görüşler olarak ele alıp, hepsinin bütüncü bir yaklaşımla değerlendirmek suretiyle bir dereceye kadar gidermek mümkündür.

Sosyal değişme modellerini incelediğimiz sürece rastladığımız değişmeye tesir eden faktörleri tek tek ele alıp incelemeye başlamadan evvel günümüz sosyal değişme teorilerinin bir özelliğine de değinmek yararlı olacaktır. Günümüzde sosyal değişmeyi açıklamaya çalışan teoriler, birçok eski "ütopyacı" teorilerin aksine, sosyal gerçeklere dönük, belirli zaman ve mekânlı, tecrübeci ve müşahadeci görüşlerdir. (52) Bu özellik, bilhassa Amerikan sosyolojisinde belirginleşmektedir. Söz konusu görüşler; Genel bir değişme teorisi geliştirmekten kaçınma eğilimi göstermek, teorik bir şemaya dayanmamakta aşırıya kaçmak ve bu sebeple de karşılaştırmalı çalışmalarda ya da kısmî açıklamalarda bile kullanılmayacak bir duruma düştükleri gerekçesi ile (53) tenkit edilmektedir.

B-SOSYAL DEĞİŞMEYE TESİR EDEN FAKTÖRLER

Sosyal değişmeye tesir eden faktörlerin çok sayıda olabileceğini çeşitli vesilelerle belirtmiştik. Sosyal değişmeye ilişkin modelleri ele alırken de gördük ki, değişmeye tesir eden faktörler, çeşitlidir ve aynı anda birçok sebep değişmede rol oynayabilmektedir.

Hatırlanacağı gibi değişmeyi, sosyo-kültürel yapıdaki unsurların aynı neticeyi hasıl edecek şekilde etkili olmaları şeklinde tarif etmek mümkündür. Değişmede sosyo-kültürel

(52) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 311

(53) Bottomore, T. B.; A. g. e., Sh: 320

yapıdaki unsurların bütünü etikili olabilmekle birlikte , yine değişimin itibarı (relativist) 'lik özelliğinden dolayı herhangi bir dönemde bu unsurlardan biri daha fazla etki gösterebilir. Ancak bu durum değişmeyi tek faktörle izah etmeyi gerektirmeyeceği gibi haklı bir tutum da olamaz. Eğer, sosyal değişimde böyle bir tutumun doğruluğu kesin olabilseydi, herşeye rağmen değişimin getireceği problemlerin çok önceden kestirilip istenilen yönde seyretmesi daha kolay temin edilebilirdi. Halbuki halen böyle bir netice elde edilememiştir. Günümüzde yapılabilen sadece muhtemel durumların tahmin edilmesine çalışmaktan ibarettir. Zira değişmeden hangi unsurun gelecekte daha etkili olacağına dair görüşler kehanetten öteye gitmemektedir. Bu bölümde birçoğunu değişim modellerini incelerken de gördüğümüz faktörleri ele alacağız. Bu şekilde değişmeye tesir eden faktörleri hem etraflıca tahlil hem de hangi şartlarda nasıl etkili olduklarını daha yakından anlayabilme imkânına kavuşmuş olacağız.

1-Fiziki Çevre

Fiziki çevrede değişimler devamlı surette meydana gelir ve sosyal hayata tesir ederler. Buna dayanarak, tabii-coğrafi çevrenin sosyal değişmeye tesir eden faktörler arasında yer aldığı görülmektedir.

Yeryüzü, tabii kaynaklar, toprak ve su dağılışı, dağlar, ovalar, madenler, bitki örtüsü, hayvanlar, iklim ve kozmik kuvvetler coğrafi çevreyi meydana getirir. İnsan, bu çevrenin bir kısmını kontrol edebilmek kudretine sahip , bir kısmına nüfuz etme şansına ise sahip değildir. İnsanın tabii, coğrafi çevreye nüfuz kabiliyeti teknolojik gelişme ve medeniyet seviyesine bağlıdır. Bugün insanlar bağajlar, sulama kanalları gibi tedbirlerle birtakım tabii hadiseleri kontrol altına alabilmektedir. Çevremizde devamlı şekilde meydana gelen fiziki değişimler her zaman insan tarafından başlatılmayıp bazan coğrafi-fiziki şartların tayin ettiği tek istikametli bir değişim şeklinde meydana çıkabilir.

Bu neviden olmak üzere deprem, fırtına, sel felaketleri, iklim de-ğişmeleri gibi tabii hadiselerin cemiyetlerin hayatı üzerine te-sirlerini sayabiliriz.

Günümüze kadar birçok düşünür, coğrafya ile sosyoloji arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiş bunlardan bazıları fiziki çevreyi tek faktör olarak almış ve işi coğrafi determinizme ka-dar götürmüştür. (54) Jeopolitik doktrinin kurucusu F. Radzel, "po-litik coğrafya" isimli eserinde devletin, varlığını sürdürebilme-si için daima genişleyen bir hayat alanı isteyen, yaşayan bir or-ganizma olduğunu ileri sürmektedir. Coğrafu determinizme varan gö-rüşüne göre, coğrafyası müsait olmayan ve yayılma alanı bulunmayan milletler çüce kalmaya mahkumdür. (55)

Le Play, coğrafi şartların aile ve ekonomik faaliyet üzerine tesirinin büyük olduğu görüşündedir. Aileyi toplumun enkü-çük sosyal ünitesi olarak kabul eden Le Pâay'e göre, bu sosyal üni-te ailenin yaşadığı coğrafi yer tarafından belirlenir. (56)

İbn Haldun da "yedi iklim telâkkisi" ile coğrafi şartların medeniyet üzerindeki tek taraflı tesirinden bahsetmek-tedir. O'na göre, her iklimin kendine has bir insan topluluğu var-dır.

Tabii kaynakları itibarıyla zengin olan bölgelerde büyük medeniyetlerin kurulması, kaynakların insan müdahalesi ile tüketilmesinden sonra ise bu yerlerde sosyal hayatın sona ermesi bir vaki'dir. Ancak, meseleyi tamamen bu noktada bırakıp, tek tarf-lı bir etkiden söz etmek de hata olur. Bu takdirde coğrafi fak-törün sosyal hayat-veya medeniyet-üzerindeki etkisine karşılık, medeniyetin coğrafi çevre üzerindeki karşı etkisi gözlerden kaç-mış olmaktadır. Halbuki her iki unsur da karşılıklı etkileşim iç-indedir. Nitekim Durkheim ve Sorokin, gibi sosyologlar bu görüşten

(54) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 317

(55) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh: 33

(56) Eröz, Mehmet; A. g. e., Sh: 26

hareketle, coğrafyanın tek belirleyici faktör olmadığını, coğrafi şartlar aynı olsa bile sosyal şartların değişik olabileceğini belirtenlerdir. (57) Bununla birlikte toprak erozyonu, göllerin kuruması, deprem, ormanların tahribi gibi olayların sonunda sosyal hayatta bir takım değişimler meydana gelebilir. Yalnız şu özellik gözden kaçmamalı ki, fizik çevrede meydana gelen derin değişimler, tesir açısından uzun bir zamanı kapsarlar. Etkileri birden bire ve çarpıcı olmaz.

2-Demografi Faktörü

Bir toplumu meydana getiren nüfusun nitelik ve nicelik yönüne ilişkin özellikleri sosyal değişmeye tesir eden faktörler arasındadır.

Nüfusu oluşturan fertlerin genellikle genç ya da yaşlı nüfus kategorisine dahil olup olmamaları ülkenin siyasî hayatından kültür politikalarına kadar bütün sahalarında uygun tedbirlerin alınması, uygun stratejilerin takibini gerektirir. Nüfusun yaş dağılımı, ölüm oranları ile birlikte doğum oranının fonksiyonudur. Aile planlaması, doğum kontrolü gibi tedbirlerle doğum oranını düşürerek nüfus artış hızını sıfırlara yaklaştıran, hatta negative düşüren bir takım batılı ülkelerde sosyal hayatında değişmelere şahit olmaktadır. Bu tip ülkeler ihtiyaç duydukları teknik ve vasıflı-yarı vasıflı işgücünü daha çok az gelişmiş ülkelerden sağlamaya çalışmaktadır. Federal Almanya'nın Türk çocuklarının Almanlaştırılması çalışmalarına bu açıdan bakıldığında çok manidar görünmektedir. Yine bu tip ülkeler "beyin göçü" sayesinde yapmak zorunda kalacakları bir çok eğitim yatırımını da halletmeye çalışmaktadırlar.

Nüfusun çoğunluğunu genç yaş gruplarının oluşturduğu ülkeler daha çok eğitim yatırımı yapmak zorundadır. Buna karşılık, yaşlı nüfusa sahip ülkeler ise, daha çok üretken olmayan, refaha dönük yatırımlar (dinlenme ve huzur evleri...vs.) yapmak durumunda kalmaktadırlar. Nüfusun cinsiyet dağılımı da beşerî münasebet-

(57) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplumbilimi), Sh: 34.

ler, evlilik, aile gibi müesseseler üzerinde etki yaparlar.

Eğitim imkânlarının yüksek olduğu ülkelerde nüfus artış hızının bilhassa yüksek tabaka arasında düşük olduğu hal-ler iktisadî gelişme ile birlikte nesillerin yükselme şanslarını artırır.(58)

Bunlardan başka, savaşlar, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan büyük göç olayları sosyal yaşantıda değişmelere sebep olmaktadır. Bir ülke içerisinde bile nüfus ve gelir dengesinin kurulamaması iç göçlere, büyük şehirlere akını hızlandırır ki, bu durum bir çok değişikliği ve problemi de beraberinde getirir.

3- Din

Dinin sosyal hayat üzerindeki büyük tesirinden hareketle sosyal değişmelerde de çok önemli bir unsur olduğunu belirtmeliyiz. Zira her dinin teolojik mütaalalar dışında kalan büyük bir fikrî muhtevası da vardır.

Din hayatın her türlü önemli meseleleri ile ilgili hâl tarzları, çeşitli durumlara karşı tutum ve davranışları belirleyen kaideleri vardır. Her büyük din tabiatı ve tabii olay ve ihtiyaçları belirli bir bakış açısı ile değerlendirir ve böylece, mensubu olan ferde uyulması gereken normlar ve tavırlar olarak tesir eder.(59) Böylece din ferde, tabiatı ve dünyayı nasıl telakki etmesi gerektiğini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda hayatın önemli hadiselerinden sosyal münasebetlerine kadar her sahada bir "şöyle davranmak" düşüncesini de kabul ettirir. Öyle ki, insanın ailesi, devleti, mesleği vesaire karşısındaki vazifeleri, kısaca hayat nizamı dinin telkini altındadır. Dinler inkişaf ettirdikleri iktisadi ve sosyal ahlâk prensipleri vasıtası ile direkt veya dolaylı olarak iktisadî ve sosyal münasebetlerin şekillenmesine tesir ederler.

Max Weber'in ifadesi ile her din bir iktisadi ve sosyal ahlâk yaratarak inkişaf ettirir. Bu durum dinin en derin

(58) Aron, R.; Sınıf Mücadelesi, Sh:235

(59) Freyer, H.; Din Sosyolojisi, (Çev. T. Kalpsüz), Ankara 1964, Sh:71

inanç esasları tarafından tayin ve sevk olunur.(60) Bu görüşle Weber protestanlığın kapitalizmin doğuşunda mühim tesirinden bahseder.Weber'in görüşleri aynı zamanda Marx'ın din ile ilgili fikirlerine de tenkid mahiyetindedir.

Tarihi materyalizm bir halkın dininin,doğrudan doğruya o çevrede mevcut sosyal münasebetlerle izah edilebileceği iddiasındadır.Bu fikre göre,üretim ilişkileri,yani ekonomik ve sosyal şartlar bütün kültürel faaliyetleri tayin ederler.Buna din de dahildir.Buna göre,dinin getirdiği ahlâk da doğrudan doğruya sosyal kuvvet münasebetlerinin bir neticesidir.Eğer,bir dinde hastalık,fakirlik ve ıstırap çekmek dini bir kıymete izafe ediliyorsa,ondan maksat sömürülenleri buna razı etmek,o şartlar altında memnun olmalarını sağlamaktır.Marx "din afyondur" diyor-du.

Tarihi materyalizm din sosyolojisini kapsayan bu görüşlerinde de yanılığa düşmüştür.Evvelâ,basit çok tanrılı "halk dinleri" ile "ilâhî dinler" ayrımını yapmamıştır.Gerçekten basit halk dinlerinde dini inançlar büyük ölçüde maddî hayat şartları, ekonomik ve sosyal sebeplerin tesirindedir.Halbuki ilâhî,yüksek dinlerde bu tür izahlar geçersiz kalmaktadır.Nitekim Weber,yüksek dinlerin ilk taraftarlarının mensup olduğu sosyal çevre ve tabakaların dışına pek çabuk sirayet etmelerini delil olarak öne sürerek farklılığı ortaya koyar.(61) Halk dinleri tabii gruplarda yaşamalarından dolayı,halkın müşterek hayatına intibak ederler.Sosyal bünyenin bu tür dinler üzerindeki tesiri de bu sebeptendir.Yüksek dinler ise ferde fert olarak hitap eder ve onu hakimiyetine alır.(62)

M.Weber'e göre kaynağı dinde bulunan ve onun tarafından insanlara telkin edilmiş duygu ve düşünceler,bir dereceye kadar müstakilleşirler.Bu taktirde onlar asıl dini muhtevalarından sıyrılırlar.Bununla beraber insanlarda düşünme alışkanlığı

(60) Freyer,H.;İçtimaf Nazariyeler Tarihi,(Çev.T.Çağatay),
Ankara 1977,Sh:191

(61) Freyer,H.;Din Sosyolojisi,Sh:67

(62) Bilgiseven,Amiran Kurtkan;Din Sosyolojisi,İstanbul 1985,
Sh:277.

veya iradî tavır alışlar şekline sabit motifler olarak hüküm sürmeye devam ederler.İşte bu olaya Weber "lâikleşme" (sekülarizasyon) adını vermektedir.Bu yolla Weber kapitalist zihniyeti protestanlığın yarattığını ve bu zihniyetin yaygınlaşması ile de kapitalist sistemin doğduğunu belirtir.

Din kültürün merkezi halindedir.Kültür seviyesi yükseldikçe kültür kolları arasında ihtisaslaşmada artmakta ve parçalanma ortaya çıkmaktadır.Bu ihtisaslaşma dinin kültür sahaları üzerindeki tesirini zayıflatmaktadır.Bu bir anlamda "dünyevileşme" dir.Modern toplumlarda bu durum daha belirgindir.Dinin etrafında tamamen dünyevileşmiş kültür sahaları bulunmakla birlikte fert olarak nüfuz etmekte olan din kudretini her zaman muhafaza edebilmektedir.Bu özelliği ile din modern cemiyette bile tesirini devam ettirmektedir.

Dinin sosyal değişmeye olan tesirini İslâmiyetin müslüman toplumlara olan tesiri ile daha açık bir şekilde görebiliriz.İslâmiyetle birlikte iki büyük sosyal değişme gerçekleşmiştir.İlk olarak İslâmiyet klan,kabile şeklinde parçalanmış cemaatlerin tek kültür ve tek bir büyük cemaat içinde kaynaşmalarını sağlamıştır.İkinci olarak da İslâmiyet müesseselerin fonksiyonel işbirliğini,yani ihtisaslaşmayı ve işbölümünü gerçekleştirmiştir,(63) İslâmiyet tabiatı hikmet (sebe- netice ilişkileri) aramanın kutsallığı,ilim için ilim yapma,insanın ancak tabiatı,cemiyeti ve kendini bilmesi ile Allah'ı bilmesinin mümkün olacağı şeklindeki prensipleri ile de ilmi gelişme ve sosyo-kültürel gelişmeyi teşvik etmiştir.(64)

Din mânâ etrafında bütünleşme yoluyla ideal kültüre ulaşmakta en büyük unsur durumundadır.Zira din,fert için dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme modeli olarak fonksiyon görmektedir.(65) Çağdaş toplumda dinin muhtelif kültür sahaları üzerindeki etkisi azaldıkça muhtelif

(63) Bilgiseven,Amiran Kurtkan;Din Sosyolojisi,Sh:273

(64) Kurtkan,Amiran;Türk Milletinin Manevi Değerleri,İstanbul 1977,Sh:25-29

(65) Mardin,Şerif;Din ve İdeoloji,İstanbul 1983,Sh:25

kültür sahaları arasındaki ilişkilerde de kopmalar meydana gelmiştir. Netice itibarı ile, dinin mânâ etrafında bütünleştirici tesiri zayıfladığı için, hayat nizamındaki görülen bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Kültür sahaları arasındaki yakın ilişkinin bozulması ferdin hayat nizamını altüst ettikçe sapma davranışlar başgöstermektedir. Büyük ölçüde çağdaş toplumlarda görülen sapma davranışlar muhtelif kültür sahaları arasındaki bu kopmaların neticesidir. Nitekim A. Carrel, "Modern insanlardan birçoğunun fikrî ve ahlâkî kıymetlerinin zayıf olmasını içinde yaşamakta buldukları psikolojik havanın kifayetsizliğine ve terkinin kötülüğüne hamletmek lazım gelir." (66) sözleri ile bu tespiti iştirak etmektedir. Budurum bile başlı başına sosyal değişimin yeni boyutlar kazanmasına sebep olabilecek niteliktedir ki, bunu çalışmamızın ileriki bahislerinde daha geniş bir şekilde ele alacağız.

Son olarak bu konuda bir noktaya daha temas etmek gerekmektedir. Dinlerin sosyal hayat üzerindeki tesirini araştırırken "iman" ve "amel"li birbirinden ayırmak mecbureyite vardır. Dinin iktisadî ve sosyal akideleri doğru anlaşıldığında gelişmeyi teşvik ediyor, aksi halde engelliyorsa hatayı dinin mahiyetinde değil, mensuplarında aramak gerekir. İslâm dünyası'nın geri kalmışlığına bakarak islâmiyetin gelişmeyi engelleyici bir faktör olduğunu ileri sürmek (67) iman ile ameli birbirine karıştırmak gibi bir hatanın mahsulüdür.

4-Teknoloji

Sosyal değişmeye tesireden en önemli faktörlerden birisi de teknolojidir. 19. y. y. 'dan başlayarak günümüze kadar meydana gelen değişmelerde artan endüstrileşme ile birlikte ilerleyen teknolojinin etkilerini görmek mümkündür. Bugün sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler aynı zamanda teknolojiye de ileri olan ülkelerdir. Diyebiliriz ki, teknoloji sosyal değişimin insan tarafından meydana getirilen şartıdır. (68)

(66) Carrel, A.; "Modern Cemiyet Mantıkî midir?" Var. Der., C: 4, S. : 95
Ankara, 1937, Sh: 359

(67) Cohn, E. J.; "Yenilikçilerin doğmalarına ve görev yapmalarına tesir eden toplumsal ve kültürel unsurlar", İktisadî Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, İstanbul, 1963, Sh: 108

(68) Kurtkan, A.; Köy Sosyolojisi, İstanbul 1968, Sh: 190

Teknoloji "insan topluluklarında kültürel gelenek ile fiziki ve biyolojik çevre ile uğraşmak "(69) anlamına gelmektedir.

Endüstrileşme ile birlikte artan teknoloji insanın çevre ile olan ilişkilerinde birçok kolaylıklar sağlamıştır. Taşındığı kolaylıklar ile birlikte değişmelere de etki etmiştir. Teknolojinin sağladığı imkânlar ile tabiatı yeniden keşfetmeye koyulmuş ve her geçen gün tabiatın şeklini değiştirmeye çalışmıştır. Dev fabrikaları kurduğu alanlarını etrafını kuşatan insan, büyük şehirlerin doğmasını sağlamıştır. Tarımda makinalaşma ve modern teknolojiden istifade edilmesi yemini makineye barıkan bir kısım insanın şehirlere göçü tarımda verimliliği artırmıştır. Haberleşme ve ulaştırma vasıtalarındaki gelişmeler köy-şehir irtibatını sağlamış, kapalı ev ekonomisinden pazar ekonomisine geçişi hızlandırmıştır. Bu değişmelerden etkilenen bir diğer müessese de ailedir. Büyük şehirlere göç ailede parçalanmalara da sebep olur.

Köy-şehir irtibatının sağlanması, köy sosyal hayatına tesir etmiştir. Bu değişmelere misal olmak üzere Türkiye'de köy ekonomisinde, kıyafette, ailede, âdetlerde, eğitimde, inançlarda meydana gelen değişmeleri sayabiliriz. Para ekonomisine geçiş mesken tezyinatının da değişmesine sebep olmuştur. Kıyafetler artık şehirlere özenerek ona benzemeye çalışmak amacıyla değiştirilmektedir. (70)

Bütün bu değişmeler beraberinde çözülmesi gereken bir yığın problemi de getirmiştir. Bilhassa büyük şehirlerde dengesiz şehirleşme ve aşırı nüfus yoğunluğundan doğan problemlere şahit olmaktadır. Bu durum şehir ve kırsal planlamasının yapılmasını gerektirmektedir. Ayrıca çevre kirliliği teknolojik gelişmenin getirdiği en önemli meselelerden biri olmaya devam etmektedir.

(69) Merrill, R.S.; "Teknoloji" maddesi, International Encyclopedia of the Social Sciences, C:15, 1968, Sh: 570, Zik: Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh: 199

(70)

(70) Erdentug, Nermin; Sosyal Âdet ve Gelenekler, Ankara 1977, Sh: 133-

Makinalaşma köyde bazı mesleklerin gelişmesine sağlamışken, daha önceleri kullanılan iptidai ziraat aletleri ile ilgili küçük el sanatlarının çökmesine sebep olabilir. Böylece köy hayatında bir gerileme ortaya çıkabilir.(71)

Sosyal değişimde bir etken olan teknolojinin hızlandırdığı değişimlerden bazılarını açıklamış bulunuyoruz. Ancak hemen belirtelim ki, teknolojinin ne olduğu ve hangi şartlarda geliştiği iyice anlaşılmeden tek yönlü bir bakışla ele alınması birçok düşünürü yanlış yorumlara sürükleyebilmektedir. Nitekim Marx'a göre diyalektik yürüyüşü tanzim eden faktör üretim araçlarında ifadesini bulan tekniktir. Bir anlamda sosyal değişimler teknikteki değişimlerin neticesidir.(72) Bu türlü tek yönlü bakıştan uzak durmak sosyal meseleleri tahlil ve izah durumunda olanlar için daha büyük bir mükellefiyettir. Çünkü "...bir içtimai hâdise diğer sosyal tezahürlerle birleştirilmez, münferit olarak ele alınırsa hem nazarı sahada bilgi elde edilmez, hem de hâdisenin cereyanını istikametlendirmek, yani bizi meşgul sosyolojik meselenin politikasına (mesela hukuk, ekonomi siyasetlerine) tesir etmek güç ve təsirsiz olur."(73)

Teknolojik ilerleme aynı zamanda yeni fırsatlar hazırlar ve yeni hayat şartları tesis eder. Bu fırsatlardan bir kısmı ekseriya gelişme veya yeni imkânların kazanılmasını ümit ettirir. Yeni hayat tarzları büyük ölçüde yeni fırsatlara göre ümit edilmeyen mecburi durumlar hazırlar.⁽⁷⁴⁾ Teknolojinin sosyal değişmeye tesirini bu sınırlar içinde düşünmek daha doğru olacaktır. Kaldı ki, teknoloji insan faktörünün eseridir ve kültürün maddî kısmını meydana getirir. İnaç vetutumlardaki değişme teknolojik değişimleri hazırladığı gibi, teknolojik değişimler de manevi kültürde değişimlere sebep olabilir. Bu değişme her iki faktörün birine kesin öncelik ta-

(72) Fındıkoğlu, Z.F.; Sosyalizm, İstanbul 1968, Sh: 583

(73) Fındıkoğlu, Z.F.; İçtimaiyat, Sh: 127

(74) MacIver, R.M.; " Sosyal Değişmelerin Teknolojik Sebepleri", (Çev: Orhan Türkoğan), Atatürk Üniversitesi 1962 yılı, Sh: 177-182

niyamayız.

Teknoloji kültürün gelişmesi için büyük imkânlar sağlamaktadır. Teknolojideki gelişmeler kültüre yeni vasıtalar kazandırırken bir taraftan kültürün ifade gücü artmakta, diğer taraftan teknolojinin artırdığı boş zaman insana kültür faaliyetlerine daha çok katılma imkânı sağlamaktadır.(75) Ancak insanlık teknolojinin imkânlarını her zaman kültürü geliştirmek için kullanmamaktadır. Nitekim teknolojik imkân olan uçağı insanın daha rahat yaşaması için havadan ilaçlama maksadı ile kullanan da , bomba taşıyıcı ve atıcı olarak kullanan da insandır. O halde teknoloji tek başına kültür yapıcı değer yaratıcı değildir.(76) Bir başka deyimle teknolojiyi "gaye" gibi göstermek meylindeki görüşlerin aksine onu gerçek yeri olan "araç" mevkiine iade etmek daha doğru olacaktır.

Teknolojik gelişmenin günümüzdeki görünümü ile ilgili bazı özellikleri şöyle sıralayabiliriz.

1-En büyük özelliğı devamlılık olan teknolojik gelişme, karşısında herhangi bir engel tanımamaktadır.

2-Teknoloji, direkt veya dolaylı tesirleri yüzünden çoğu zaman kültür değerleriyle çatışmaktadır. Teknoloji-kültür ilişkisinin tabii bir neticesi olarak daha çok teknolojiyi dışarıdan alan ülkeler bu çatışmaya sahne olmaktadır.

3-Teknolojik gelişme birçok problemi de beraberinde getirmekle birlikte bu neticeler kaçınılmaz değildir.

4-Teknoloji kültürün gelişmesine vasıta olurken boş zamanların artışını sağlamakla insanın daha çok kültür faaliyetine katılma imkânını da sağlamaktadır.(77)

Netice itibarıyla insanın birçok faaliyetlerinde büyük kolaylıklar sağlayan teknolojinin sosyal değişmeye tesiri açık bir gerçek olmakla beraber onu içinden çıktığı kültürün bir parça-

(75)Güngör, Erol; Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara, 1980,

Sh:23

(76) Aynı eser, Sh:28

(77) Aynı eser, Sh:22-23

si olarak değerlendirmek gerekir. Aksi halde günümüzün ileri teknolojilerini neden Afrika değil de Avrupa, Amerika veya Japonya'da geliştiği gibi sorulara muhatap olduğunda verilecek cevabın pek de tuturlu olamayacağı kanaatindeyim,

5-Aydınlar

Aydınların ortaya çıkışı popüler deyim ile aydınlar sosyolojisi üstünde ehliyetli birisi olan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin 1963-64 Ders Yılı misafir prof.'lerinden değerli sosyolog C.C.Zimmermann, aydınların doğuşunu izah ederken; onların kendilerini evvelâ cemiyetin kitlelerinden değil, sosyal sistemin bütününden de ayrı hissettiklerini dahasonra "nihilistik" (hiçci) grup özelliklerini kaybederek "kafası ile çalışan" kişiler manasını aldıklarını belirtmektedir.(78) Artık yeni manasıyla aydınlar cemiyetten ayrı olmayıp çoğu zaman idarecisidirler. İlk mânâda aydın henüz Rusya'da nihilistik dönemindedir.(79)

Aydınların ortaya çıkışı iki yönlü bir süreç özelliği gösterir. Kısa belirtmek gerekirse aydın evvela önemli roller üstleneceği sistemin büyük ölçüde hazırlayıcı, bilahare sistemin devamlılığında vazgeçilmez bir unsur olmuştur. İlim ve fikir sahasındaki gelişme sanayileşmenin doğuşunu sağlamıştır. İ. Newton, fizik ve hareket üzerine inceleme ve kanunlarıyla keza Bacon, akıl ve müşahadeye dayanan amprik araştırma metodlarını geliştirmekle birçok ilim adamı gibi sanayileşmenin doğuşuna yardımcı olmuştur. Bu sürecin bir yönüdür. Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte cemiyet o kadar karmaşık bir hal almıştır ki, idare eden liderler etraflarında iyi yetişmiş teknik müşavirler bulundurmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Aydın zümreye olan ihtiyaç eğitim sisteminde değişmeyi ve eğitimin yaygınlaşmasını gerektirir. Eğitim, artık cemiyette

(78) Zimmerman, C.C.; Sosyal Sınıflar Sosyolojisi Bakımından Aydınların Ortaya Çıkışı, (Çev:N.Arkun), İstanbul 1964, Sh:6

(79) Aron, Raymond; Aydınların Afyonu, İstanbul 1979, Sh:261

yükselebilmeyenin bir vasıtası hatta aranılan şartıdır. Bu gelişme statünün kazanılmasında da değişikliklere sebep olmuştur. Doğuştan kazanılan statü yerini daha çok, ferdi gayretle kazanılan statüye bırakırken önceleri statünün mesleği belirlemesine karşılık da meslek, statüyü belirler hale gelmiştir. Meydana gelen bir seri değişikliklerle de cemiyette sosyal hareketlilik artmıştır. Bu gelişmeler aydın grubun büyümesi için gerekli ortamı da hazırlamıştır.

Bu açıklamalardan sonra aydın kavramından anlaşılması gerektiği üzerinde durabiliriz. Bir tanıma göre "aydın mefhumunda insanı şeyleri derinleştiren, bunlardan hikmet dersleri çıkaran bir mütefekkirin ziyade toplumu için üyesi olduğu milletin menfaatlerini gözönünde tutarak yenilik ve değişiklik yaratacak buluş ve çalışmalar uğruna ilmi çalışmalardan manevi zevk duyan yaratıcı ve fedakar bir insan anlamı vardır." (80) Değerli iktisatçı-sosyolog S.F. Ülgener de aydını "... çevreyi belli bir bakış açısından ve çoğunlukla soyut bir ifade ve muhakeme düzeyinde olarak etkilemekte kendini lider sıfatı ve yeteneği ile donatmış sayan ve öyle olduğuna başkalarını da inandırmayı hedef tutan bir tip insan" (81) olarak izah eder. Görüldüğü üzere bu tanımlar, aydının daha çok yenilikçilik ve fikri yönüne ağırlık vermektedir.

Ziya Gökalp de kültürü "hars" ve "tezhib" olarak ikiye ayırdıktan sonra (hars (millî kültür)ın halkta, tezhibin ise aydında bulunduğunu belirtir. Kısaca aydında medeniyet halkta millî kültür vardır. Halk ile aydın arasındaki bu kopukluğun ortadan kaldırılabilmesi için "halka doğru" düsturunu ortaya atar. Buna göre; Aydın i) halktan millî kültür terbiyesi almak ve ii) halka medeniyet götürmek için "halka doğru" gitmelidir. (82) Aydın kavramından anlaşılmasını gerekeni belirledikten sonra hangi vazifelerle yükümlü olduklarını ve neleri gerçekleştirerek değişmede bir faktör ola-

(80) Erkal, Mustafa E.; Bölge Açısından Az gelişmişlik, Sh: 92

(81) Ülgener, Sabri F.; Ziyâniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Sh: 71

(82) Gökalp, Ziya; Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1976, Sh: 46-47

rak yer aldıklarını inceleyebiliriz. Aydınların vazifelerini kültür değişimine öncülük etmek, değişeni daha anlaşılır ve yaygın hale getirmek, bir yeniliğin öncülüğünü yapmak, halkın politik-sosyal tercihlerini etkilemek olarak belirtmek mümkündür. (83) Bir başka görüşe göre, bu görevleri "yüksek kültürü yaratmak ve yaymak, millî ve milletler üstü modeller kurmak..... ortak kültürler geliştirmek, sosyal gelişmeleri etkilemek, politik roller oynamak....." (84) Gerçekten de kültür politikasının kurmayları aydınlar, ilim ve sanat adamlarıdır. Bunların gösterecekleri verimli kültür faaliyetleri sayesinde buldukları cemiyetin sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmesi ve böylece sosyal değişimde gelişmeci bir seyir takip etmesi mümkün olabilecektir. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk günlerine ait bir tahlilde aydın vasfını taşıyacak grupları 1) amme idaresini yürüten memurlar, 2) serbest meslek ile iştigal eden (Avukat, Doktor vb.) münevverler ve ulema diye üç gruba ayrılan Z. F. Fındıkoğlu, batılılaşmaya yüz tutan Türkiye'nin hazırlanmasında bu aydınların (ulema zümresinin rolü biraz değişik olmakla beraber) ön safta yer aldıklarını belirtir. (85) Sosyal değişimimizde aydınının bu fonksiyonu ile ne derece başarılı olduğu tartışılacak bir başka konudur. Bizim üzerinde durduğumuz nokta sosyal değişimlerimizde aydınının da etkili olduğudur.

Cemiyetin her zaman aydın eliyle kolayca işlenmeye hazır bir hamur olduğu söylenemez. Bazen arada doldurulması mümkün olmayan bir temas boşluğu iki tarafı neredeyse birbirinin varlığından habersiz, yabancı gruplara dönüştürebilmektedir. Nitekim tanzimat ve sonrasının aydını, bürokrat aydın ilk anda hatırlanabilecek canlı örneklerdir. (86)

Bütün bu özellikleriyle aydın yirminci yüzyılın cemiyet hayatında en önemli unsurlardan biridir. Öyle ki, bugün top-

(83) Ülgener, Sabri F.; Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Sh:66

(84) Shils, Ed. "Intellectuals", International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol, 7, Sh:410, Zik: Ülgener, Sabri F.; A. g. e., Sh:66-67

(85) Fındıkoğlu, Z. F.; A. g. m., Sh:111

(86) Ülgener, Sabri F.; A. g. e., Sh:73

lumları yaratıcı aydınlara sahip olanlar ve olmayanlar diye iki gruba ayırma temayülüne bile rastlanabilmektedir. Batılı ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkelerde değişme ve kalkınma için gerekli müteşebbis rolü siyasi iktidarın yardımcılığı altında bürokratlar ve aydınlar üstlenebilir.

6-Fikirler

Tarihin belirli dönemlerinde fikir ve düşünceler sosyal değişmenin yönü üzerinde büyük tesirler göstermiştir. Özellikle fikirlerin ideoloji haline dönüştüğü zamanlarda tesirinin daha çok arttığı bilinmektedir.

Marxist ve benzeri düşünceler sosyal değişmede "madde"yi değişmenin tek faktörü olarak ele alırken, Comte ve Hobhos gibi düşünürler düşünce alanındaki gelişmeleri temel faktör olarak düşünmüşlerdir. Bunlardan Comte, daha öncede ele aldığımız gibi "üç hal kanunu"nda her düşünce merhalesinde düşünceye tekabül eden bir toplum tipini öne sürmüştür.

Weber de "dünyayı fikirler yönetmese de "tarihin bazı dönemlerinde fikirlerin ve doktrinlerin sosyal değişmenin yönünü bağımsız olarak etkileyebileceğini belirtir.(87)

Fikirlerin ideoloji haline dönüştüğü zaman sosyal yapıyı daha çok etkilediği, özellikle siyasi iktidarın ele alınmasında ve inkılâpların oluşturulmasında büyük tesirler gösterdiğini bilmekteyiz. Herhangi bir doktrin veya fikrin etkili olması seslenmiş olduğu fertlerin karakter yapısındaki psikolojik ihtiyaçları karşılama derecesine bağlı olmaktadır. Bir fikir ancak belli sosyal grupların kuvvetli psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabildiği takdirde tarihin akışı içinde etkili birgüce sahip olabilecektir.(88)

Fikir ve düşüncelerin sosyal değişme üzerindeki etkisini tartışmaktan çok başarısız üzerinde durmak gerekir. Fikir ve düşüncenin tesiri açıktır. Ancak fikir ve düşüncelerin sosyal değişmede istenilen yönde başarılı olması için değişmesi istenilen

(87)Bottomore, T.B.; Toplum Bilim, Sh: 319

(88)Fromm, Erich; Hürriyetten Kaçış, (A.Yörükan), İstanbul 1979, Sh: 98

sosyal yapıdaki sosyal ve kültürel yapı özelliklerine uygun görüşleri kapsamı gereklidir. Bu mecburiyet bilhassa "sosyal değişim"lerde önem arz etmektedir. Sosyal ve kültürel yapı şartlarına uygun olmayan görüş ve tedbirler değişmeyi gerçekleştirse bile istenilen başarıyı elde edemediği gibi toplumda çözülme ve dağılmayı doğurabilir.

7-Liderler

Lider kavramından kastımız toplumlarda kontrollü sosyal değişim, kalkınma ve modernleşme gibi çabalarda sosyal yapıların değişmesinde önemli rol oynayan önderlerdir.

Büyük adamların tarihteki rolünü, sosyal değişimlerdeki tesirini tek faktör olarak ele alan teorilere de rastlanmaktadır. Carlyle ve Neitzsche'nin görüşlerini bu teoriler içinde zikretmek mümkündür.

Liderlerin sosyal değişimdeki tesirini ele alan görüşleri birbirine zıt iki kutu içinde ele alınabilir. Görüşlerden birine göre sosyal ve kültürel değişimler deha sahibi "büyük adam"ların mahsulüdür. Diğer görüş ise deha sahibi kimselerin gücünü, toplumdaki sosyal kuvvetlerden aldığı ya da bu güçleri temsil etmekten sağladığı yolundadır. Deha sahibi bu fertlerin etkileri sosyal hayatın bazı kesimlerinde daha fazla olabilir. Liderlerin başarı derecesi toplumun sosyal ve kültürel değerlerini temsil edebilme özelliğine bağlıdır. E. Fromm, liderin bu özelliği taşıyabilmesinde iki faktörün rolünü belirtir. İlk olarak liderin sosyal durumu bütün grubun şahsiyetini yoğuran şartların tipik bir örneği olması; ikinci olarak da, liderin tesadüflere bağlı yetişme şartları ve ferdi yaşantıları grubun sosyal durumundan ileri gelen özellikleri liderde daha keskin hale getirmelidir. (89)

"Büyük Adam"ın tesirini ihtiyatla karşılamakla birlikte Atatürk, Nehru, Gandhi, Hitler, Lenin, Mao... gibi liderlerin toplumlarını değiştirmekteki tesirlerini unutmamak gerekmektedir. Ancak bu liderlerin rolünü çevrenin yetişmelerindeki tesiri, kendilerini destekleyen toplumdaki ortaya çıkmamış arzu ve temayülleri sezip anlayabilme ve anlatabilme kabiliyetiyle sınırlandırmak gerekmektedir.

(89) Fromm, Erich; A. g. e., Sh: 99

8-Keşif ve İcatlar

Kültürün gerek maddi ve gerekse manevi kısmında ortaya çıkan keşif ve icatlar da sosyal değişmeye sebep olabilmektedir.

Keşif, var olan birşeyin bütünü ile yahut bazı yönleri ile bulunması, farkına varılmasıdır. İcat ise mevcut bilgi ve birikimlere dayanarak daha önce var olmayan bir şeyin vücuda getirilmesidir. Bu özelliği ile icat, mevcut bilginin yeni bir kombinasyonunun veya yeni bir uygulanma biçiminin ortaya konulmasıdır. Suyun kaldırma kuvveti her zaman var olmuştu ama keşfi için insanlık tarihinde uzun bir süre geçmiştir. Suyun kaldırma kuvvetinin bulunması keşif, buna dayanarak geminin yapılması ve kullanılması icattır. İcat, kültürün sadece maddi kısmında değil, manevi kısmında da meydana getirilebilir. Fakat herhangi bir icat için gerekli bilgi birikiminin bulunmadığı kültürlerde icadın ortaya çıkamayacağı bilinmektedir. Meselâ, bilgisayarın icadı belli bir teknolojik düzeye ulaşılması neticesi gerçekleştirilmiştir. Bilgi sayardan faydalanabilmek için ise istatistik, matematik, fizik, kimya ve teknolojik sistem gibi sahalarda belirli bir düzeye ulaşılması gerekmiştir. Keşif ve icatlar insan düşüncesini etkilediği gibi beşeri münasebetler ve fert-çevre ilişkilerine de tesir ederek sosyal değişmede bir etken olabilmektedir.

Bunlardan başka unsurları da sosyal değişmede rol oynayan etkenler olarak saymak mümkündür. Bu sebepler arasında darlık bunalımlarını zikredebiliriz.

16. asrın ikinci yarısından sonra devamlı harp hali ve bazı batılı ülkelerde meydana gelen ticaret ve üretim metodlarındaki köklü değişiklikler Osmanlı-Türk toplumu üzerinde dolaylı tesirler yapmıştır. Darlık bunalımları ve devamlı harp halinin tesiri ile toplum yapısında çok derin değişimler meydana gelmiştir. Neticede orduya intisap etmek, ümeradan birine kapı kulu olmak yoluna giren büyük işsiz kitleler, aynı zamanda şehirlere sığınarak orda iş nizamı ve hayat standartlarının bozulmasına sebep olmuşlardır. Yine bu bunalım döneminde Türk toplumunda faizciliğin de ortaya çıktığı belirtilmektedir. (90)

(90) Barkan, Ö. Lütfi; "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Bunalımların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri" İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, Sh:17-36

Ayrıca, ordu ve askerlerin de sosyal değişimde etkili oldukları görülebilmektedir. Ordu ve askerlerin tesiri az gelişmiş ülkelerde daha belirgin bir hale gelmektedir. Ordu, gerek subayların eğitimi seviyesinde gerekse askere alınan fertlere yeni bilgi ve kabiliyetlerin kazandırılması yoluyla sosyal değişmeye tesir edebilir.

D-SOSYAL DEĞİŞME TİPLERİ

İki tip sosyal değişmeden bahsedebiliriz; Zorlama olmaksızın meydana gelen sosyal değişmeler (serbest sosyal değişmeler) ve zora dayanan sosyal değişmeler (sosyal değiştirmeler).

1-Serbest Sosyal Değişmeler

Bu tip değişmeler herhangi bir cebri tedbire başvurmadan, çeşitli unsurların tesiri ile kendiliğinden ortaya çıkan değişmelerdir.

Hızlı veya yavaş ama mutlaka cemiyetlerin bünyesinde devamlı bir hareketlilik ve değişme vardır. Bu değişmeler, ya cemiyetin iç bünyesinden doğan iç tesirler (nüfus hacminde veya maddi ve manevi kültürdeki değişmeler...) le veya dış tesirler (kültür temasları veya iktibas) le meydana gelebilir.

Günümüzde toplumlar teknolojinin ilerlemesi, mesafelelerin kısalması etkileri gittikçe büyüyen telekomünikasyon ve ulaştırma vasıtalarının da tesiriyle eskiye oranla çok daha hızlı bir değişimin içinde dir. Artık Afrika kabilelerinin bile kapalı bir cemaat hayatı sürmesi imkânsız hale gelmektedir. Büyük bir haberleşme ağı bu tip kapalı cemaatleri bile dünyanın tesirine tabi kılmaya muvaffak olmuş veya olmaktadır. Nüfus hacmindeki artmalar maddi ve manevi kültürdeki birikimler ve dış tesirlerin de etkisi ile kapalı köy ekonomileri sarsılmış yerini büyük kentler ve pazar ekonomileri almıştır. Bu tip değişmeler daha ziyade dış tesirlerle meydana gelmektedir. Yabancı ülkelere giden yenilik getici insanlar, misyonerlerin telkin ve alıştıırma faaliyetleri neticesi kültür taşımaları, kültür vermeleri, kültür edinmeleri, göç, sömürgecilik, gibi sebeplerle meydana gelen kültür temasları etkili sosyal

değişme sebepleridir.(91)

Değişmeler yeniliklerle başlamaktadır. Herhangi bir yenilikse sağlayacağı manevi tatmin ve prestij veya maddî faydalar açısından değerlendirilir. Bukıstaslara göre fertler tarafından ya kolayca kabul görür ya da mukavemetle karşılaşır. Bundan başka yeniliklerin kabulunda cemiyetin değer yargıları önemli rol oynar. Kültür temasları neticesinde yenilikler alıcı kültür tarafından bir sıraya konarak sosyal şartlanma sonucu benimsenir. Buna kültürün seçiciliği de diyebiliriz. Böylece sosyal bünyede değişmeler kendiliğinden meydana gelir. Bu değişmenin hızı toplumun ilkelik derecesine bağlı kalmaktadır. Çoğu zaman bir taraftan mukavemet gösterir ve kültür çatışmaları doğar. Bu direnişte millî kıymet ve değerleri korumak endişesi saklıdır. Bazı hallerde de ekonomik menfaatler, geleneklere olan bağlılık, kültür vericisi ülkeye karşı duyulan düşmanlık mukavemetin şiddetini tayin eder. Meselâ Hindistan'da müstemlekeci İngilizlerin getirdiği teknolojik yeniliklere karşı, millî kültürle içiçe geçmiş ve bu kültürün izlerini taşıyan basit yerli tekniğin muhafazası için büyük bir mukavemet ortaya çıkmıştır.(92)

Kültür alış verişlerinin ve kültürleştirmenin önemli kısmı maddî kültür unsurları, teknik yeniliklerdir. Her ne kadar kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmak sosyolojik tahlil için zaruri ise de bu iki kültür sahasını kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Teknoloji tek başına değer yaratıcı bir özelliğe sahip değildir, ama peşinden bir takım kültür unsurları taşıyabilir. Bu durum güçlü bir millî kültür için tehlike de arzemez. Asıl tehlike kültürün maddî olmayan kısmında yapılan büyük iktibaslarda ortaya çıkabilir. Bu durumda millî kültürün çökmesi sözkonusu olur. Böyle bir değişimin "yıkılış" olacağını belirten Spengler, Toynbee, Sorokin gibi sosyologlara karşılık Malinowski ve

(91)Eröz, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Sh:159

(92)Eröz, Mehmet; A.g.e., Sh:59.

Radcliffe-Brown gibi sosyal antropologlar da "çöküş"ün sözkonusu olmadığını cemiyetin yeni bir terkip ile hayatını devam ettireceğini ileri sürmektedirler.(93)Yeni terkiple hayatını devam ettiren cemiyetin eskisi ile olan irtibatı ise tartışılabilir.

Kültür temasları sırasında görülen mukavemet millî kültürün hayatîyetini ortaya koyar.Millî kültürün seçiciliğini göstermesi cemiyetin de yaşayacağına dair belirtinin en büyük delili olmaktadır.

2-Sosyal Değişirmeler

Zora dayanan sosyal değişirmeler yeniliklerin değişirme elemanları vasıtasıyla topluma zorla kabul ettirilmesi sürecidir.(94)Değişirme ehmanları;Yabancı müstemlekeci idare ve istila güçleri olabileceği gibi,belli ideolojileri benimsemiş lider ve kadrolar,yabancı ülkelerdeki yenilikleri kendi memleketine tatbik etmek isteyen liderler de olabilir.

Hindistan'da İngiliz müstemleke idarecileri "kast" sistemine müdahale ederek bütün sistemin yıkılmasına ve sosyal bünyenin değişmesine yol açmıştır.Aynı şekilde Kanada' hükümeti Kızılderililerin "potlaç"ını yasaklamak suretiyle bütün cemiyet düzenini yıkmış mahvına sebep olmuştur.Çünkü Kızılderililerin bütün sosyal münasebetleri,sosyal statü ve rolleri,sınıf ve tabaka prensipleri,ekonomik organizasyonları "potlaç"etrafında örülmüştü.(95)Böylece potlaçın yasaklanması ile bu ilişkiler de ortadan kalkmış oluyordu.

Kızıl Çin'deki 1948 komünist ihtilâli ve 1917 Rus ihtilâli de zora dayanan sosyal değişmelere sebep olmuştur.Mao'nun Çin'deki "kültür ihtilâli" ile Rusya'daki ateist ve proleter kültür propaganda ve gayretleri hep aynı şekilde cemiyetin bünyesinin zorla değiştirilmeye çalışılmasına verilen isimler olmaktan öte gitmemiştir.Her iki ülkede de aile müessesesi yıkılmak istenmiş ama bu teşebbüs başarısızlığa uğramıştır.Mao'nun ölümünden sonra Çin,hür dünyaya kapılarını hızla açmaya başlamış,Rusya ise kısmen özel mülkiyete izin vermek zorunda kalmıştır.

(93)Eröz,Mehmet;İktisat Sosyolojisine Başlangıç,Sh:159

(94)Tezcan,M.;Sosyal ve Kültürel Değişme,Sh:16

(95)Eröz,Mehmet;A.g.e.,160

Tarihte birçok misaline rastladığımız sosyal değiş-tirmeler; İdam, hapis, sürgün, malların müsaderesi, mecburi ödemeler ve vergi gibi cezalarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bugün bile birçok ülkeler yenilikleri kanunî müeyyidelerle uygulamaya çalışmaktadır.

Günümüzde sosyal değiştirmelerin ılımlı bir şekli "refah devleti" anlayışının eseri olarak doğmuştur. Devlet Planlama teşkilatları vasıtasıyla hür ülkelerde yol gösterici müşavirlik hizmeti görücü planlar yapılmaktadır. Hür dünya'nın uyguladığı bu tip planlama; Kaynakların israfını önlemek ve onları uygun yerler tahsis etmek, bölgeler arası sosyal ve ekonomik dengesizlikleri ortadan kaldırmak gayesiyle devlete emredici, özel kesime ise yol gösterici mahiyette. Kısaca hür planlamayı "...sosyal yapı unsurlarında meydana gelebilecek değişmeleri tesadüfe bırakmak - sızın tipi, devamlılığı, hızı ve yönü bakımından kontrol altına alma faaliyeti"(96) olarak tanımlayabiliriz.

Planlamada dikkat edilmesi gerekli hususları çalışmamızın ileriki kısımlarında geniş bir şekilde ele alacağız. Şimdilik şu kadarını belirtelim ki, planda arzulanan değişme hedefleri toplumun değerleriyle çatıştırılmadan ve önemli sosyal huzursuzluklar yaratmayacak şekilde tespit edilmelidir. Zira planların gayesi ekonomik ve sosyal gelişmeyi optimal bir şekilde temin etmekten başka birşey değildir. Bu da ancak belirttiğimiz gibi, hedeflerin sosyo-kültürel yapı unsurlarına uygun, çatışma ve çözülmeye sebep teşkil etmeyecek usul ve hedeflerin tayini ile mümkündür.

(96) Kurtkan, Amiran; Genel Sosyoloji, İstanbul, 1976, Sh: 330

II-SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞME MÜNASEBETİ

Sosyal yapı ile kültürel yapı arasındaki yakın ilişki sosyal değişme ile kültürel değişmeler arasındaki etkileşmeyi doğurur. Artık biliyoruz ki, sosyal yapıyı meydana getiren unsurlar arasında etkileşim vardır ve birinde meydana gelen değişme diğerinde de değişmelere sebep olabilmektedir. Bu yakın ilişkiden hareketle unsurlardan birine "başlatıcı" faktör olarak müracaat eden sosyologlar bulunmaktadır.

Ogburn, yaratıcılık ve değişimin önce maddi kültür alanında ortaya çıktığını, manevi kültürün ise daha sonra değişmeye uğrayarak intibak edici özellik gösterdiğini belirtmek suretiyle "kültürel gecikme" kavramını ortaya koymuştur. Diğer bir görüşte değişimin önce dine veya kültürün maddi olmayan diğer sahalarında ortaya çıktığını ileri sürerek bu teze karşı çıkmıştır. (1)

Başlı başına kültür faktörü sosyal değişmeyi yönlendiren önemli bir faktördür. Bir toplumda sosyal değişimin ortaya çıkması insan unsurunun tabii çevreyi ve teknolojiyi kullanabilmesine bağlıdır. Bu da kültürün bir fonksiyonudur. Toplumlar kültürün yaratıcılığı ve zenginliği ölçüsünde tabii çevre ve teknolojiden faydalanabilmektedir. Manevi kültürün zenginliği maddi kültürün gelişmesi, yeni tekniklerin bulunması ve uygulanmasında belirleyici faktördür. Yeni manevi kültürün yaratıcılık ve zenginliği yabancı kültürlerle etkileşimde ve yeni ilim ve tekniklerin alınmasında önemli bir yer tutar. Zengin ve yaratıcı kültür, giriştiği kültür alışverişinde seçiciliğini muhafaza ederek, alınan yeni unsurların sosyal bünyeye adaptesini herhangi bir sarsıntıya veya çöküntüye uğramadan gerçekleştirebilir.

Sosyal ve kültürel değişmeler arasında çoğu defa bir ayırım yapılmaktadır. Sosyal değişme; Sosyal yapıda, sosyal müesseselerde veya müesseseler arası münasebetlerde ortaya çıkan değişmeleri; Kültür değişmeleri ise, kültürün inanç, bilgi, örf-âdet veya teknoloji gibi alanlarında görülen değişmeleri ifade etmektedir. (2)

(1) Sorokin, P.A.; Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (Çev: M. Tunçay), Sh: 260

(2) Gürkan, Ülker; A.g.m., Sh: 464

Sosyal değişme ile kültürel değişmeyi birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Ancak iki arasındaki farklılıkları da görmezlikten gelemeyiz.

İnançlar, müesseseler, değerler ve sosyal münasebetler arasında sıkı bir bağ vardır. Onun için sosyal ve kültürel içiçe geçmiştir. Bu sebeple kültür değişmeleri sosyal değişmeyi de gerektirir. Kültür faktörü sadece teknolojik değişmeye ayak uydurmakla kalmaz ona tesisi de eder. (3) Bu sebeple biz, kültür değişmelerini sosyal değişme bahsiçinde ele almakta yarar olacağı kanaatindeyiz. İleriki bahislerde ele alacağımız gibi, çağdaş toplumda değişmenin gösterdiği ve ulaştığı yeni boyutlar, kültür ile sosyalın ne derece içiçe olduğunu daha iyi ortaya koyacaktır. Erken gibi gözükmeyle birlikte şimdiden söyleyebileceğimiz şey, kültürün sosyal değişmeyi yönlendirmekte çok etkili olduğudur. Sosyal değişme süreci içinde toplumların ilerleme ve gelişmeleri için maddi kültür unsurlarından faydalanmaları tabiidir. Faydalanmanın kültürün zenginliğine ve yaratıcılığına bağlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Modern endüstri nizamında evvelâ ilim sonra teknolojinin değişmeyi hızlandıran faktörler olduğu bilinmektedir. Duygu ve düşüncelerin de bunlara uygun olarak hızla gelişmesi şarttır. Aksi halde sadece teknoloji ile meydana gelen değişme gelişmeye değil, sosyal düzensizliğe yol açan bir etki gösterir. (4)

Kültür muhtevastındaki değişme kültürel gelişmeye dönüşürse artık onu durdurmaya imkân yoktur. Gelişmeler zihniyetlerdeki yenileşmelere de sebep olacaktır. Zihniyetlerdeki değişmeler yeni prensipleri getirecek ve yeni yeni davranışlara sebep olacaktır. Yeni davranışlar da yeni duygu ve düşüncelere yol açmak suretiyle sosyal bünyelerdeki değişmeleri icabettirir. Sosyal bünye değişmedikçe yeni zihniyetin tatbik sahası bulmasına imkân yoktur. Umumi değişme arzusu ve meyli gittikçe yayılarak sosyal zümrelerin ve mormların mahiyetine tesir ederek onları değişmeye tabi tuttuğu andan itibaren artık değişme süreci devamlı olacaktır. (5)

(3) Eröz, Mehmet; A. g. e., Sh: 149

(4) Niran, Nihat; Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, İstanbul, 1981, Sh: 221

(5) Nirun, Nihat; A. g. e., Sh: 222

III-KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

Kültürde meydana gelen değişmeler sosyal değişmeyi de gerektirir. Bu sebeple kültürün değişmelerini etraflıca incelemek yararlı olacaktır.

1-Kültür Kavramı

Kültür, toplumun oluşumunda tuttuğu önemli yer itibarıyla sosyolojinin temel konularından biridir. Toplum içinde fertler arasındaki ilişkileri düzenleyerek kurallaşmış davranış şekilleri ortaya çıkarır. Kültür aracılığıyla toplum üyeleri arasında sağlanan birlik ve bütünleşme sayesinde toplumun işleyişi ve devamlılığı de sağlanmış olmaktadır.

Bir çok konuda olduğu gibi kültür konusunda da herkesin müşterek olduğu bir tanım yoktur. Bu sebeple konuya giren herkesin kültürü yeniden tanımlamaya tabii tuttuğu söylenebilir. Kültürün zaman içerisinde değişen anlamlarda tanımlanması ve günlük lisanda farklı şekilde manalandırılması ortak bir tanıma ulaşmayı güçleştirmektedir. 19. yüzyılın başlarında "zihnin genel durumu, alışkanlığı", "fikri gelişmenin genel durumu", daha sonraları "sanatların genel yapısı " ve nihayet "maddi ve manevi ve fikri tüm yaşayış tarzı" olarak anlaşılmıştır. (1)Günümüzde ise kültür tanımlarına bakacak olursak çok kapsamlı, kültürün oluşum sürecini belirten ya da öğelerini sayan bir tutum görmekteyiz.

Tylor, kültürü "bilgi, imanı, sanatı, ahlâkı, örf-âdetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uzvu olması itibarıyla kazandığı itiyatlarını ve bütün diğer maharetlerini ihtiva eden gayet girift bir bütün " şeklinde tanımlar. Wissler'de kültürü "bir halkın yaşama tarzı" olarak belirler. (2)

Alman Antropologu Thurnwald ise kültürü "bir toplulukta örf ve âdetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesislerden

(1)Gürkan, Ülker; "Sosyal Değişmeler", Abadan'a Armağan, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1969, Sh: 469

(2)Turhan, Mümtaz; Kültür Değişmeleri, İstanbul, 1969, Sh: 39

kurulu ahenkli bir bütün"şeklinde tarif etmektedir.(3)

Kültürün öğelerini sayan diğer bir tanıma göre de "bir halkın kültürü, onu başka topluluklardan ayıran, kendine has davranış, tarz ve şekillerinden ve bunların temelinde bulunan tanzim edici inançlar, kıymetler, normlar ve kaziyelerden teşekkül eder.(4)

Bazı sosyologlar da kültür ve medeniyet ayırımı yaparak her ikisini ayrı ayrı tanımlamaktadır. Buna misal teşkil etmek üzere MacIver'in tarifini ele alabiliriz. MacIver, medeniyet ve kültürü şu şekilde tarif etmektedir: "Medeniyetten biz insanın, hayatı üzerinde müessir şartları kontrol maksadıyla sarfetmiş olduğu ceahitler neticesinde meydana getirdiği mekanizma ve teşkilatın umumi heyetini kast ediyoruz. Bu itibarla medeniyet mefhumu, içtimai teşkilat sistemlerini, tekniği, maddi aletleri ve vasıtaları içine aldığı gibi, seçim sandıklarını, telefonu, ticaret odalarını, demir yollarını, kanunları, mektepleri, bankaları ve bankacılığı da ihtiva eder." "Kültür ise, bumanada kullanılan medeniyetin antitezidir. Bu takdirde kültür, yaşayış ve düşünüş tarzımızda, günlük münasebetlerimizde, sanatta, edebiyatta, dinde, sevinç ve eğlencelerimizde, tabiatımızın kendisini ifade etmesidir.(5) MacIver'a ait kültür ve medeniyet tanımını bu derece geniş iktibasımızın sebebi, kültürü maddî ve manevi olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra maddî kısmına medeniyet ismini veren sosyolojik tutumu kapsamlı bir şekilde ortaya koymasındandır.

Ülkemizde de Ziya Gökalp, aynı şekilde kültür ve medeniyet ayırımını yapmıştır. Gökalp'e göre "kültür yalnız bir milletin dini, ahlâki, hukuki, akli, estetik, lisanî, iktisadî ve fenni hayatlarını ahenkli bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı medeniyet dairesine giren bir çok milletlerin sosyal hayatlarının müşterek bir yekünüdür.(6)

(3) Kafesoğlu, İbrahim; Türk Millî Kültürü, İstanbul 1984, Sh:15

(4) Krech, Crutchfield, Ballachey; Cemiyet İçinde Fert, (Çev:M.Turhan), İstanbul, 1983, Sh:112

(5) Turhan, Mümtaz; A. g. e., Sh:40-41

(6) Gökalp, Ziya; Türkçülüğün Esasları, Sh:31

Ziya Gökalp'e göre,kültür millî olduğu halde,medeniyet beynelmineldir.Medeniyet,usûl vasıtasıyla ve ferdi iradelerle meydana getirilen sosyal hadiselerin bütünüdür ifade ederken,millî kültüre dahil olan şeyler usûl ve ferdi iradelerle meydana gelmezler.Böylece;"Medeniyet,usûlle yapılan ve taklit vasıtasıyla bir millettten diğer millete geçen kavramların ve tekniklerin bütünüdür.Millî kültür ise,hem usûlle yapılamayan,kaidersiz,usûlsuz,fensiz melodilerdir."(7)^Uemekki bir topluma ait sosyal davranış ve teknik kuruluşlar,kültürü meydana getirmektedir.Medeniyet ise,milletler arası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış,davranış ve hayat vasıtalarıdır.

H.Z.Ülken ise,medeniyet-kültür ayırımına karşı çıkar. Ona göre, her milletin kendi hudutları içinde,kendi şartlarına ve ihtiyaçlarına göre meydana getirdiği medeniyet o milletin kültürüdür.Millî kültürler birbirini tamamlayarak insanî medeniyeti doğurur.(8)

Türk milleti için tarihin dönüm noktası olan bir dönemde fikirleriyle yeni devletimizin birçok müesseselerinin yeniden tesisine ışık tutan Ziya Gökalp,kültür-medeniyet ayırımı ile de büyük bir hizmeti yerine getirmiştir.Batılılaşma hareketlerinin hızla devam ettiği buhranlı dönemde batılılaşmaktan ne anlaşılması gerektiği,nelerin alınıp nelerin alınmayacağı konusunda ittifak yoktur.Hemen herkes batılılaşmayı kendine göre tefsir ve tasavvur etmektedir.İşte böyle bir dönemde Ziya Gökalp,kültür ve medeniyet ayırımını yaparak değişmesi gerekenleri medeniyet,korunması ve geliştirilmesi gereken değerleri de kültür kapsamına alarak en tutarlı yolu göstermiş oldu.Buna göre her türlü teknik vasıtalar alınarak millî kültür geliştirilecek ve korunacaktır.

Mümtaz Turhan da kültür ve medeniyet arasında ayırım yapmaktadır.O'na göre,kültür ve medeniyet arasında bazı farklar vardır.M.Turhan,medeniyetin tek bir millet tarafından temsil

(7)Gökalp,Ziya;A.g.e.,Sh:34

(8)Cumbur,Müjgan;Atatürk ve Millî Kültür,Ankara 1981,Sh:31

edilmediği görüşündedir. Meselâ, batı medeniyeti bir tek millet tarafından temsil edilmemektedir. Batı medeniyeti içinde ayrı ayrı Alman, Fransız, İngiliz... vs gibi milletlerin millî kültürleri ve bu kültürler arasında farklar vardır. Yine M. Turhan, kültürle medeniyet arasında bir zıtlasma değil, diyalog bulunduğunu belirtmektedir.

Kültür ile medeniyet, sosyal hayatın manevi nizamı ile maddî nizamı arasında kesin bir ayırım yapmak zordur. Bunlar birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. İnanç ve tutumlardaki değişmeler teknolojik değişmeleri hazırladığı gibi, bazen teknolojik değişmeler de manevî kültürde iz bırakabilirler. Böylece bir ülke bir başka ülkeden sadece teknoloji transferini düşündüğünde bunu istediği gibi gerçekleştiremeyebilir. Zira hiçbir yeniliğin tesirleri uzun vadeli olarak kestirilemez. Manevî kültür ne kadar zengin ve canlılığını muhafaza edebilirse medeniyet ve kültür alıcı durumunda iken yeni unsurları bünyeye adapte edebilmekte o derece başarılı olur. Bu durum aynı zamanda maddî kültür ile manevî kültürün uyum sağlaması için de geçerlidir. Kültür ile medeniyetin uyuması ve uzlaşması, manevî kültürün maddî kültüre şekil verebilme kabiliyeti ile sınırlıdır. Bir sanat eserinde ve mimarî tarzında da kolaylıkla görülebileceği gibi, maddî kültür manevî kültürün madde de müşahhaslaşan şeklinden ibarettir. (9) Tahmin edilir ki, otobüsü herhangi bir islâm ülkesi icat etseydi kadınların ve erkeklerin ayrı yerlerde oturabilmesi için çift katlı veya iki bölümlü yapıldı. Aynı misalle devam ederek manevî kültürün dışarıdan alınan bir medeniyet unsurunun sosyal bünyeye nasıl uygun hale getirildiğini de görebiliriz. Nitekim, islâm ülkeleri dışarıdan aldıkları nakil vasıtaları manevî kültürün etkisiyle şeriat hükümlerine uygun hale getirerek, kadın ile erkeğin birbirlerini görmeyeceği şekilde tanzim etmektedirler. Fakat bu misaller yine de karşılıklı tesiri unutmayı gerektirmezler.

Kültürün doğuşunda insan ve coğrafi şartlar gibi unsur-

(9) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh:106

lar başlıca etkenlerdir. Topluluklar yaşadıkları bölge şartlarının etkisi altında kendi kültürlerini kurabileceklerinden, çeşitli kültürler arasında ilerilik, yükseklik...vs. gibi tasnifler yapmak, bazılarını üstün, bazılarını ilkel saymak ilmi bir tutum değildir. Böyle bir tasnif ancak aynı kültürün tarih içinde çeşitli devreleri birbiriyle karşılaştırılırken yapılabilir. (10) Buna göre, batılıların kendi kültürlerini yüksek ve üstün, diğerlerini geri ve ilkel addederek kültür ve medeniyeti aynı şey olarak kabul etmeleri haklı bir görüşe dayanmamaktadır. Zira, kültürü, "çevrenin sorularına insanın verdiği cevap" olarak da nitелеmek de mümkündür.

2-Kültür Değişmesi

Bir cemiyetin kültürü, zamanla bir mekân içinde meydana gelmiş statik bir yapı değildir. Aksine, muhafazakâr karakterine rağmen devamlı bir değişme halindedir. Bir cemiyetin mensupları müşterek olarak, çeşitli problemlere karşı tedbirler arayacaklardır. Bu hal çarelerinden bazıları sonraki nesillere cemiyetin kültürü olarak intikal eder. (11) Eğer kültürün mensupları, ananevi hâl tarzlarından şüphe etmeye başlar ve kendileri veya diğer insanlar karşılaştıkları problemlere karşı yeni hâl tarzları bulursa kültürde de değişmeler meydana gelebilir. (12) İnsan, kültürün yalnız yapıcısı değil, aynı zamanda yaratıcı bir şekilde değiştiricisidir.

Kültürde herhangi bir değişiklik, kültürün bütününde veya belirli bir bölümünde görülür bir şekilde etkiyapabileceği gibi, hissedilmeyecek şekilde tâlif derecede etkilere de yol açabilir. Kültürün herhangi bir kısmında meydana gelen değişimin kültürün bütününde hasıl edeceği tesir o kültürün unsurları arasındaki bütünleşme derecesine bağlıdır. Sosyo-kültürel olgular arasındaki bağılılığı dört grupta toplayabiliriz. Bunlar; i-mekân komşuluğu, ii-dolaylı anlam birliği, iii-dolaysız anlam birliği ve iv-mantıkî-mânâlı birlik'tir. Aralarındaki birlikten ötürü kültürün bir kısmında meydana gelen değişimin tesir derecesi yukarıda verdiğimiz

(10) Kafesoğlu, İbrahim; Türk Millî Kültürü, Sh:17

(11) Krech, Crutchfield, Ballachey; Cemiyet İçinde Fert, (Çev:M.Turhan), 2.kitap, İstanbul, 1983, Sh:109

(12) Krech, Crutchfield, Ballachey, A. ve E., Sh:165

sıralamaya göre artmaktadır. Aralarında sadece mekân birliği olan kültür ögesinin değişmeden etkilenmediğini de rahatlıkla ifade edebiliriz. Manayı bir bütünleşmeye sahip kültürün herhangi bir kısmında meydana gelecek değişme muhtemelen bu ögenin ilişkide olduğu bütün kültür kısımlarını da tesiri altına alarak değiştirir. Faktörlerden birinde meydana gelen değişme, yani ortaya çıkan farklı bir durum veyahutta o faktörün yerine ikame edilmek üzere başka bir kültürden alınan faktörün yarattığı farklılık ister istemez diğer faktöre tesir edecektir. Tesir neticesinde diğer faktörlerde farklı durumlar teşekkül etmeye başlayacak ve farklı durumlar bütün kültür muhtevasını tesiri altına alarak ilkin muhtevayı sonra da kültür kalıbını değişikliğe uğratacaktır. Değişiklik ise sadece ortaya çıkan farklılıktır. (13)

Kültürde değişimin hangi kısımlarında meydana geldiği birçok ilim adamını düşündürmüştür. Daha öncede işaret edildiği üzere, Ogburn, "kültürel gecikme" görüşü ile değişimin önce kültürün maddî kısmında meydana geldiğini, manevî kültürün ise buna intibak ettiğini öne sürmüştür. Bazı görüşlere göre de maddî kültürde meydana gelen herhangi bir yenilik ve değişme manevî kültürdeki birikimin sonucu olduğundan değişme, önce manevî kültürde meydana gelir. Her medeniyet bir değerler sistemidir. İnsan, inanan, düşünen ve tesir eden varlık olduğu için, bütün medeniyetlerin temelinde bir inanış, düşünce ve hareket sistemi vardır. (14) İnanış zekâyı, zekâ duyuları harekete getirdiği için insan başka insanlara ve tabiata tesir eder. Manevî kuvvetler maddî değerleri yaratır. Maddî değerlerle manevî değerler arasında bir zıtlasma olmadığı müddetçe de herhangi bir problemle karşılaşılmaz.

Tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, kültürün kısımları arasında değişme önceliğini kesinlikle belirlemek çok güçtür. Kaldı ki, kültürün bütününü meydana getiren maddî ve manevî kısımları arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklıdır. Kültürün hangi kısmının önce veya sonra değiştiğini tartışmaktan çok nasıl de-

(13) Nirun, Nihat; A. g. e., Sh: 218

(14) Ülken, Hilmi, Ziya; "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", Türk Düşüncesi Mecmuası, C: 3, İstanbul 1954, Sh: 13

giştiğini incelemek daha yararlı olacaktır.

Barlett; her kültürün "sert" ve "yumuşak" noktaları olduğunu belirterek, bunlardan yumuşak noktalardaki değişmelerin daha kolay gerçekleşeceğini savunur. Sert noktalarda yapılmak istenen değişiklikler mukavemetle karşılaşılırlar. Başarılı değişmeler yumuşak noktalarda meydana gelir ve hızla yayılırlar.

Bir kültürde, müsait şartları ihtiva eden temaslar neticesinde değişmeye hiçbir unsur yoktur. Bir kültürün bütün unsurları onu "yumuşak" noktalarını teşkil edebilir. Kültür temasının mahiyeti, tarzı, özellikleri ve bilhassa grupların birbirlerine karşı takındıkları tavır değişecek unsurları tayin etmektedir. Bu arada kültürün ihtiyaçlardan doğan seçiciliğine de unutmamak gerekir.

Değişmelere mukavemet eden "sert" noktalar, temas halinde olan grupların davranış ve tutumlarına, kültürlerinin bütünlüğünü muhafaza etme arzu ve iradelerine bağlıdır. Bu noktalarda bir değişiklik olduğu takdirde bu ancak kültür temasının şekli ve mahiyetine tabi olarak meydana gelebilir. Onun için, herhangi bir sosyal gruba ait kültürde sert noktaları oluşturan kısımlar, bir başka gruba ait kültürde yumuşak nokta olabilir. (15) Bir unsurun bir kültürün sert noktasını teşkil edebilmesi için, o sosyal gruba mensup fertlerin çoğu tarafından arzu edilen kültür bütünlüğünü veya istiklâlini devam ettirebilecek bir sosyal fonksiyona sahip olabilmesi şarttır. Bu fonksiyonun, grubun fertlerine ortak bir şuur ve gaye etrafında birleştirebilecek ve kendilerine has bir hayat tarzı temin eden umumi bir görüş ve tutumun meydana gelmesine yarayacak karaktere sahip olması gereklidir.

Malinowski'ye göre, kültür değişmesi, "...bir cemiyetin mevcut nizamın, yani içtimai, maddi ve manevi medeniyetini bir tip-ten başka bir tipe kalbeden bir prosestir." Böylece kültür değişmesi, "bir cemiyetin siyasi yapısında, idarî müesseselerinde ve top-

(15) Turhan, Mümtaz; "Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar", İ.Ü. Tecrübe Psikoloji çalışmaları, C: I, İstanbul, 1957, Sh: 21

rağa yerleşme ve iskan tarzında, imân ve kanaatlerinde, bilgi sisteminde, terbiye cihazında, kanunlarında, maddî alet ve vasıtalarında, bunların kullanılmasında, içtimaiiktisadının dayandığı istihlâk maddelerinin sarfında az çok husule gelen tahavvülleri ihtiva eder. Terimin en geniş manasıyla kültür değişmesi, insan medeniyetinin daimi bir faktörüdür; Her yerde ve her zaman vukua gelmektedir. (16) Görüldüğü gibi tanım kültürün her kısmının değişebileceğini ifade etmekle kalmayıp, devamlı bir süreç olduğunda belirtmektedir.

Kültür değişmesinin sebebini kültürün bir iç dinamizmine sahip olması sebebiyle izah edenler bulunmaktadır. Gerçekten nüfus hareketleri, kültür birikimi, keşif ve icatlar, tabii ve sosyal afetler, ekonomik gelişmeler, endüstrileşme, şehirleşme, ideoloji, ve liderlerin ortaya çıkışı, rejim değişiklikleri gibi iç sebepler kültürde değişmeğe sebep olabilir.

Son olarak kültürün yaratıcılığı için gerekli bir takım unsurları-tam olarak sayılamamasına rağmen-şöyle sıralayabiliriz;

1-Olağanüstü sezgi ve akla sahip deha,

2-İlmî, teknolojik, askerî, iktisadî...vs gibi başka bir yeni sistem için duyulan sosyal ihtiyaç,

3-Farklı kültürlerle temas,

4-Kültürün orijinalliği,

5-Elverişli durum veya şartların bir araya gelmesinin teşkil ettiği şans, (17)

Kültür değişmelerinde her yeni unsur sosyal bünyede yerleşebilmek için bir takım safhalardan geçmektedir.

C-KÜLTÜR DEĞİŞMESİNDE SAFHALAR

Kültür değişmelerine sebep olabilecek faktörleri kültürün bizzat kendi içinde taşıdığı dinamizm ve çeşitli kültürlerle temas olarak iki kısımda mütalaa edebileceğimizi belirtmiştik. Bunlardan kültürün iç dinamizmi ile değişmesi, bizzat o kültürden doğduğu için büyük bir probleme yolaçmaz. Kültür değişmelerinde genellikle problem doğuran şey, kültür temasları neticesinde iktibas

(16)Turhan,Mümtaz;Kültür Değişmeleri,Sh:58

(17)Sorokin-Toynbee;Sosyal Değişim Üzerine Denemeler,(Çev:E.Güçbilmez),Ankara 1964,Sh:27-28

yoluyla alınan yeni unsurların yerli unsurlarla çatışmasıdır. Bu tehlike millî kültürün özellikleriyle zıtlık gösteren unsurların zorla bünyeye empoze edilmeye çalışılması halinde çok daha büyük boyutlara ulaşabil mektedir.

Kültür değişmelerinde görülen safhaları aşağıdaki başlıklar altında toplamak ve incelemek mümkündür.

1-Yenilik

Kültür değişmelerinin ortaya çıkabilmesi için ilk şart kültürün alışılmış, yerleşmiş kalıplarından farklı olan yeniliktir.

Sosyo-kültürel ya da fiziki çevrede meydana gelen bir değişme veya değiştirme fertlerde yeni şartlara uyum sağlayacak faaliyetleri gerektirir. Yeni şartlara uyumsağlayamayan kültürlerin medeniyete dair hamlelere girişmesi sonuçsuz kalacaktır. Hatırlanacak olursa kültürü, -çevrenin sorularına cevap verme- olarak kabul edebiliriz. Çevrenin sorularına cevap verebilme yaratıcılığı ve kabiliyetine sahip olan kültür aynı zamanda değişmeye namzettir. Yenilikler bu sorulara verilen cevaplardır.

Yenilikleri uzun süreli değişiklik, keşif ve icat, yayılma gibi şekiller altında inceleyebiliriz. (18)

a-Uzun süreli değişiklikler

Uzun süreli değişiklikler, kültürdeki mevcut düşünce ve davranış kalıplarında meydana gelen küçük küçük değişikliklere, yeniliklere zamanla ortaya çıkardığı yeni durumlardır.

Bilgi birikiminde meydana gelen tedrici artış, sosyal teşkilatlanmadaki karmaşıklığın gelişmesi, üretim ve tüketim alışkanlıklarındaki tedricideğişme.... vs. gibi uzun sürede ortaya çıkan değişmeler bu grupta sıralanabilecek değişikliklerdir. Bu tip yenilikler, hemen her kültürde görülebilen değişikliklerdir. Tek tek ele alındıklarında ve kısa süre içinde tesirlerini müşahade edebilmek güçtür. Ancak zaman içinde farkedilebilirler ve tesirli olabilirler.

b-Keşif ve İcat

Yeniliklerin bir diğer kaynağı keşif ve icatlardır.

(18) Tezcan, Mahmut; Sosyal ve Kültürel Değişme, Sh:22

Keşif, tabiatta var olan fakat henüz bilinmeyen birşeyin farkına varılması, icat ise, daha önce olmayan bir şeyin mevcut bilgilere dayanarak meydana getirilmesidir. Suyun kaldırma kuvvetinin farkına varılması bir keşif, buna dayanarak gemilerin yapımı ve deniz yolu taşımacılığında kullanılması icattır. Keşif ve icat, tesadüfle-re bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi, icat daha çok bilgi birikimine ihtiyaç gösterir.

c-Deneme

Mevcut kültür unsurları ihtiyaç cevap veremez hale geldikleri zaman fertler, yeni yeni çareler aramaya zorlanacaktır. Önce var olan biçimlerin değişik çeşitlerini deneyeceklerdir. Bunlardan ihtiyaca cevap vereni kültürün yeni bir ögesi olarak kabul edilir, yerleşir. Günümüzdeki teknolojik denemeler ve bunun misali olarak gösterebiliriz.

d-Yayılma

Yayılma, kültür unsurlarının coğrafi bakımdan yer değiştirmeleri, bir toplumdaki diğer bir topluma geçmeleridir. Buna genel olarak iktibas diyebiliriz ki, bu hemen hemen bütün serbest kültür değişmelerine başlangıç olması itibariyle en yaygın şekildir.

"Bizim halis Amerikalı vatandaş, sabah olduğunda, ilk defa yakın doğuda kullanılmış, kuzey Avrupa'da bugünkü şekline sokulmuş ve Amerika'ya oradan geçmiş bulunan yatakta uyanır. Kalkmaya davrandığında üzerinden attığı yatak örtüsü ya ilk defa Hindistan'da kullanıldığını bildiğimiz pamuktan, veya yine ilk defa Çin'de kullanılmış olan ipekten veya yine ilk defa oralarda kullanılıp sonra bize intikal ettirilen yündendir. Üstelik bütün bu maddelerin işleme teknikleri de yine ilk defa yakın doğuda bulunmuştur. Ayağına geçirdiği o terlikler doğudaki Kızılderililerin buluşudur. Terlikleri giyip girdiği banyo, Avrupa-Amerika karışımı bir şekle sahiptir. Banyoda kullandığı sabun Galya'lılardan kalmadır. Bizim halis Amerikalı bundan sonra traş olmaya başlar. Bu da, muhtemelen, eski Sümerlerden veya Mısır'lılardan kalma insanların kendi kendilerine gündelik olarak uyguladıkları bir eziyet etme (masokizm) şeklidir, derssek herhalde, pek yanlış olmaz."

"Tekrar yatak odasına dönen bizim halis Amerikalı vatandaşın elbisesini üzerinden aldığı sandalye, güney Avrupa'nın günlük hayatımıza soktuğu bir eşyadır. Giyindiği elbise ilk orijinal şekli ile Orta Asya göçebelirinden bize geçmedir. Giydiği ayakkabılar ilk defa Mısırlıların geliştirdiği dericilik tekniği ile yapılabilmiş, Akdenizliler ise o tekniği bugünkü şekle getirmişlerdir."

"Dışarı çıkmadan önce pencereden dışarıya şöyle bir bakar bizim vatandaş, penceredeki o cam, eski Mısır'lılar buluşudur. Yağmur yağıyorsa ya muşamba bir yağmurluk giye; ya da, yanına bir şemsiye alır. Bunların ilki orta amerika Kızılderililerinin, ikincisi ise, güneydoğu Asyalıların buluşudur. Başına geçirdiği keçeden yapılmış şapka mı? O da Orta Asya steplerinden gelmedir!"

"Kahvaltıyı dışarda yapacaktır bizim halis Amerikalı vatandaş. Giderken bir gazete alır. Gazete için ödediği madeni para ilk defa Lidya'lılarca kullanılmıştır. Oturduğu masaya, garsonon koyduğu porselen tabak Çin'in buluşudur. Kullanacağı bıçak ilk defa almasını Güney Hindistan'da bulunmuş çelikten yapılmıştır. Çatal orta çağ İtalya'sından kalmadır. Kaşık ise, Romalılardan. Kahvaltısına portakalla başlar veya karpuzla. Portakal, ortadoğudandır; karpuz ise Afrika'dan. İçtiği kahve ise ilk defa Habeşistan'da kullanılmıştır. Kahvesi sütlü ve şekerli mi? Unutmayalım. Sütü elde etmek ilk defa yakınoğulluların marifeti olmuştur; şeker de Hindistan'ın, eh sırada bir de bir parça kek vardır herhalde. Hani şu küçük Asya'da keşfedilen buğdayı İskandinavya'lıların değişik şekilde kullanmalarıyla keşfedilen bildiğimiz kek."

"Vatandaşımızın iştahı yerindeyse eğer, Hindi-Çin'de ehlileştirilen kümes hayvanlarının birinin yumurtasından yiyecektir belki de. Belki de yumurta yerine Kuzey Avrupalıların geliştirdiği ince kıyılmış et parçalarından yemek isteyecektir."

"Kahvaltı bitti mi? Öyleyse yak bir sigara. Hani şu Kızılderililerin, Amerika'ya gelenlere öğrettikleri tiryakilik. Ha sahi yolda gelirken aldığı gazeteyi okuyabilir şimdi. Hani canım şu Çin'den, Almanya'ya kadar uzanan teknik buluşlar sonucu basılması, mümkün olan gazete. Eh eğer bizim halis Amerikalının az buçuk Allah'a inancı

varsa okuduğu karanlık dünya haberleri karşısında "halis bir Amerikalı" olarak yaratıldığı için Allah'a şükredecektir. Elbette ki, Hint-Avrupa dillerinden gelen İngilizcesiyle." (19)

Yakarıda bütünü ile iktibas ettiğimiz makalesinde Amerikalı sosyal antropoloji âlimi R. Linton, yayılmanın ne derece universal olduğunu çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Kültürlerarası temas neticesi yayılma bugün de teknolojinin sağladığı imkânlarla da hızla devam etmektedir.

Yayılmanın ortaya çıkabilmesi için farklı kültürlerin çeşitli vesilelerle temasa gelmeleri gerekir. Bu grupta akla gelen ilk etken yeniliklerin alınmasında yenilikçilerin rolüdür. Yeni Kültür unsurlarının kabu edilmesinde önyak olan ve yenilikçi (müceddit) denilen ilk müteşebbisler, temasa geçtikleri yabancı kültürdeki bazı unsurları kendi ülkelerine ithal ederler. Yenilikçilerin iktibas esnasında ithâl etmeyi düşündükleri kültür unsurlarını neye göreseçtikleri merak edilebilecek bir husustur. Bukonuda müessir olan faktörleri, yenilikçinin şahsiyeti başta gelmek üzere, merak, yenilik, fayda temini ve itibar kazanma arzusu olarak sıralayabiliriz. (20) Faktörlerden hangisinin daha tesirli olduğu hususu cemiyetten cemiyete, zaman ve çevreye bağlı olarak değişebilir. Yine de bu faktörler içinde fayda temini çoğu zaman daha etkili görülebilir. Fayda teminini sadece amelî bakımdan faydalı olmak manasında anlaşılmalıdır. İtibarın artması suretiyle insan için manevi fayda teminini de buna dahil etmek gerekir. Kültür temaslarında her zaman tarafların yüz yüze teması gerekmez. Basın, radyo, Tv, gibi haberleşme vasıtalarıyla da kültür alışverişleri gerçekleşebilir. Zaten kültür temasları birbirine yakın kültür arasında daha kolay ve sıktır. Ayrıca, kültürleri arasında ortak özellikleri bulunan ülkelerde de kültür alış-verişi çabuk ve kolay gerçekleşir.

(19) Linton, Ralph; "Kültür Üzerine veya Halis Bir Amerikalı", Sosyoloji Yazıları, (Ed: İhsan, Sezal), Bursa 1983, Sh: XI-XII

(20) Turhan, Mümtaz; Kültür Değişmeleri, Sh: 67

Yeniliklerin kabullenilmesindeki faktörleri kesin olarak tespit etmeye imkân yoktur.Yine de bu kabullenmelere ilişkin bazı ilkeleri şöylece sıralamak mümkündür:

1-Yenilikler ne kadar az zihni bir gayreti gerektiriyorsa o kadar çok ve çabuk yayılma ve kabul edilme şansına sahip olmaktadır.

2-Yenilik,kabul eden fertlerde itibarı ne derece yükseltici bir etkiye sahip ise o derece de fazla kabul görür.

3-Maddi yenilikler,zihni yeniliklere oranla daha kolay kabul edilebilirler.

4-Yeniliğin görülebilir oluşu da kabullenilmesini çabuklaştıran bir faktör olmaktadır.

5-Gruplar tarafından kabullenilmiş olan yeniliklerin, grupların çevreye tesiri oranında yayılmaları kolaylaşmaktadır.

6-Yenilikler,fertlerin geçmiş tecrübe ve sahip oldukları değerlerle uyum sağladığı oranda başarı ile yayılırlar.

7-Yine,fayda temininin zararından çok olacağı tahmin edilen yenilikler kabullenilir.

8-Fertlerdeki yenilik arzusu da yeniliklerin yayılma ve kabulunu hızlandıran bir faktördür.

9-En önemlisi de;yeniliklerin,kültürün mevcut değerleri ile uyumasıdır ki,aksi halde ya yenilik yayılma ve kabullenilme imkânından mahrum olacak ya da mevcut kültür değerlerinde bir çatışma ve çözülmeye sebep olacaktır.(21)

2-Kabullenme

Kültüre giren her yeni unsur,kültürün bir ögesi olabilmek için kültürün mensubu olan fertlerin hepsi veya çok büyük bir kısmı tarafından benimsenmelidir.Bu safha yeniliğin kabulü ve yayılması safhasıdır ki,ne kadar çok fert tarafından kabul görürse-yukarıda saydığımız ilkelerin de tesiri altında-o kadar çabuk

yayılır ve kabullenilir.

Bu vetirede yeniliğin çabuk kabullenilmesinde yeniliği tasvip ve tavsiye eden fert veya liderin de rolü büyüktür. Burada "büyük adam"ların tarihteki rolünü hatırlamak yararlıdır. Geniş kitleler tarafından sempati ile karşılanan liderlerin veya fertlerin temsil ettiği yeniliklerin daha çabuk ve kolay kabule mazhar olduğu bilinmektedir. Gerçi liderin, mensubu bulunduğu kültürün değerlerini şahsında daha keskin ifadelerle ortaya koyan kimseler olduğu hatırlanacak olursa, problemin yeniden yeniliği mevcut kültür değerleriyle uyumu noktasında düğümlendiği görülecektir.

3-İntibak(Bütünleşme)

Yayıma ve kabullenilme safhasından sonra sıra, yeni kültür unsurunun mevcut kültüre intibakına gelmektedir. Bu safhada yeni olan unsur kültürün bütünü içinde, toplumun kültür yapısına bütünüyle uyum sağlar. Buna "bütünleşme" diyoruz.

Hiçbir kültür sisteminin tamamının da bütünleşmiş unsurlardan meydana geldiğinin iddia edilemeyeceğini daha önce belirtmiştik. Kültür sistemlerinin elemanları arasındaki karşılıklı münasebetlerini; mekân birliği, dış faktörlere tâbi birleşme, illi veya fonksiyonel bütünleşme ve mantıklı-mânâlı bütünleşme diye dört grupta mütalaa edilebileceğini de belirtmiştik. (22) Bu sebeple, her yeni unsur kültürün bütün kısımları ile hemen bütünleşmeyi gerçekleştiremeyebilir. Yeni unsur bir müddet kültürde kaynaşmalara sebep olabilir. Diğer kısımlar ve mevcut değerlerle etkileşmeyi bir zaman sürdürdükten sonra gerekli farklılaşma ve başkalaşmalar sağlandıkça bütünleşme de gerçekleşir. Yeni unsur ya kendi bir takım değişikliklere uğrayarak ya da temasa geldiği ve etkileştiği diğer kısımlarda değişmelere sebep olduktan sonra, mevcut kültürün bir unsuru haline gelir.

(22) Sorokin ve Toynbee; "Sosyal Değişim Üzerine Denemeler",

(Çev: E. Güçbilmez), Sh: 47

D- KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ TIPLERİ

Kültür değişimleri, ya normal seyri içinde kültürün iç dinamizmine ve çeşitli kültürlerle temas neticesi serbest olarak, ya da dışarıdan bir müdahale ile (empoze) meydana gelir. Buna dayanarak, kültür değişmelerini;

1-Serbest kültür değişimleri,

2-Kültür değiştirmeleri

olarak iki tip içinde değerlendirebiliriz.

1-Serbest Kültür Değişimleri

Serbest kültür değişiminden, "...bir içtimai grup veya cemiyetin, yabancı bir kültüre sahip grup veya cemiyetle temasa geldiği zaman dış bir dahili veya harici tazyik altında bulunmaksızın münferit unsurlar yahut o kültürün muayyen bir kısmını alıp benimsemesi neticesinde bünyesinde husule gelen tahavvüller " (23) kastolunmaktadır.

Tanımdan da anlaşılacağı gibi, serbest kültür değişimleri kültürün yabancı bir kültürle temasından doğan değişimlerdir. İki farklı kültür temas ettiğinde, kültürler arasında başlayan alışveriş, bilhassa alıcı durumda bulunan kültürde, yeni alınan kültür unsurunun tesiri ile değişimler meydana gelir

Yine, tanımda açık bir şekilde ifade edilmeye çalışılan bir diğer husus da, kültüre giren yeni unsurun kültürün bünyesinde bir takım değişiklikler geçirerek massedilmesidir. Bu değişiklik yeni unsurun değişmesi biçiminde olabileceği gibi, yeni unsurun ilişkide bulunduğu yerli unsurlar üzerindeki etkisi ile onlarda da ortaya çıkabilir. Yeni unsurdaki değişimler şekilde meydana gelebilir yahut mânâ değişmesine de uğrayabilir. Yeni bir kültür unsuruna kabulü sırasında verilen ilk mânâlar, bazen tesadüfe bağlı bulunsa bile, sonraları alacağı mânâlar içine girdiği cemiyetin umumî temayüllerine, fikir sistemlerine, tutum ve zihniyetine tâbi olmaktadır.

Konuya başlarken verdiğimiz tanım kültürün bizzatıhi

(23) Turhan, Mümtaz; Kültür Değişimleri, Sh:61

kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan değişimleri kapsamamaktadır. İlk zamanlar, her esaslı kültür değişiminin, özellikle devamlı bir değişimin ancak doğrudan doğruya ve devamlı bir temasın neticesinde sağlanabileceği görüşü hakımdır. (24) Halbuki kültürün kendi iç dinamikleri ile değişmesi de mümkündür. Kaldı ki, çoğu zaman, kültür değişimlerinde grup veya cemaatlerin birbirine karşı takındıkları tavırlar, kültür temaslarından daha önemlidir. (25)

2- Kültür Değiştirmeleri

Kültür değişimlerinin bir diğer tipi olarak ele alacağımız "kültür değiştirmeleri", kültürün tabii değişim sürecine harici bir tazyikle müdahale edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Mecburi veya empoze kültür değişimleri de diyebileceğimiz bu tip değişimleri, "ayrı kültürlerle sahip iki içtimai grup veya cemiyetten biri kendi kültürünü veya muayyen bazı unsurlarını kabul etmesi için diğerini tazyik eder veya idari bir nüfuz ve iktidara sahip bir zümre yabancı bir kültürü veya bunun muayyen bazı unsurlarını ekseriyetin arzusu hilafına kendi cemiyetine zorla kabul ettirmeğe" (26) çalışması halinde ortaya çıkan değişimler olarak tanımlayabiliriz.

Mecburi kelimesinin ihtiva ettiği mânâ bu tip değişimlerin karakterini açıklıkla ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda bizi empoze değişimlerin muhtemel tehlike ve neticeleri üzerinde düşünmeye sevkedecek mahiyettedir.

Daha önce de fikirlerine müracaat ettiğimiz Barlett, her kültürün "sert" ve "yumuşak" noktalarının bulunduğunu, yumuşak noktalarda değiştirmelere kalkışmanın daha çabuk ve kolay olduğunu, sert noktalarda yapılmak istenen müdahalelerin mukavemetle karşılaştığını belirtir. Bir unsurun kültürün "sert" noktasını oluşturabilmesi için, o gruba veya cemiyete mensup fertler tarafından arzu edilen kültür bütünlüğünü veya istiklâlini devam etti-

(24) Turhan, Mümtaz; Kültür Değişimleri, Sh:62

(25) Aynı eser, Sh:62

(26) Aynı eser, Sh:61

rebilecek bir sosyal fonksiyona sahip olması gerekir. Bu fonksiyon fertlerini müşterek bir şuur ve gaye etrafında birleştirebilecek ve kendilerine has bir hayat tarzı temin eden genel bir görüş ve davranışın meydana gelmesine yarayan bir karaktere sahiptir. İşte böyle bir fonksiyonu ortadan kaldıracak her türlü müdahale çözüme ve çökme için atılmış adımlardır.

Eğer kültürü, " bir dünya görüşünün hayat tarzı haline getirilmesi"(27) şeklinde tarif etmek mümkün ise -ki mümkündür- e halde, kültürünü, "vasıta" lar yardımıyla etrafında ördüğü "gaye" veya "mânâ" nın bütününe yahut bir kısmına yapılacak tazyikin o kültürün mensupları ve sosyal yapı üzerinde doğuracağı çözüme ve ıstırabı daha iyi anlamak kolaylaşacaktır. Bu vesile ile, hem iyi bir misâl teşkil etmesi açısından, hem de insan olmanın asgari müştereklerinden olan "adalet" ve "vicdan" gibi duyguların tazyiki ile Bulgaristandaki soydaşlarımıza -dünyanın gözü önünde- reva görülen muamelelerin onlar üzerinde yarattığı ıstıraba da işaret etmekle bir görevi yerine getirmek gerekmektedir. İnsanın en tabii hakkı olan yaşama hakkını elinden almış olmak için, onun maddi varlığını ortadan kaldırmak gerekmez. Bedenini değil, ama duygu ve düşüncelerini, kısaca sosyal yapısını ayakta tutan ve yaşatan "gaye" ve bu gayeye ulaşmasını temin edecek olan "vasıta"larını elinden almak yeterlidir. Maddi ve manevi kültürü arasındaki dengeyi kaybeden toplumlar gibi, fertler de çözülür ve yıkılırlar. İntiharları da bundan başka sebeplerle izah etmek henüz başaramamıştır. Bu sebeple, Bulgaristanın her türlü işkence ve zora başvurarak intihara sürüklediği insanların ıstırabına ortak ve rehber olabilmek insanlık borcu olduğu kadar, bir realitenin de kabulünü temin etmek olacaktır.

Bizde hemen hemen Tanzimatla başlayan batılılaşma hareketleri kültür değiştirmelerine en güzel misâlleri taşımaktadır. İdari tedbirlerle sosyal, siyasi, ekonomi ve kültür alanında gerçekleştirilmeye çalışılan bu hareketlerden bir çoğu, yukarıda temas ettiğimiz yanlışlıklara düştükleri için mukavemetle karşılaşmış, başarıya ulaşamamıştır. Bu başarısızlık, alınan ve kabul

(27) Köseoğlu, Nevzat; Kitap Şuuru, Ankara, tarihsiz, Sh:131

ettirilmeye çalışılan yeni unsurların cemiyetimizin kültür yapısı ile uyuşmamasındandır. Buna, "gaye" ile "vasıta", bir başka deyişle "madde" ve "mânâ" arasındaki ilişkiyi iyi kavrayamamak sebep olmuştur da diyebiliriz. Bu ilişki serbest kültür değişmelerinde tabii fonksiyonunu icra etme şansı bulurken, mecburi değişmelerde bu şans müdahale edenin tavrına bağlı bulunmaktadır. Eğer değiştirici elemanlar buna gerekli itinayı göstermezlerse yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız kötü neticelere kapı açmış olurlar. Madde ile kültürün maddeye izafe ettiği mânâ arasındaki ilişki kültürün yaratıcılığı ve daha önemlisi seçiciliğini meydana getirir. Bir kültürün ise, müstakil olması ile seçici olması elele gitmektedir. Seçiciliğini kaybeden kültür istiklâlini de kaybetmektedir. (28)

Buraya kadarki açıklamalarımızdan, kültür değiştirmelerinin her zaman menfi neticeler verdiği kanaatini vermesi istenilen bir durum değildir. Bizim üzerinde durmakla elde etmek istediğimiz şey, bu tip müdahalelerde millî kültür özelliklerinin daima gözönünde bulundurulması ve belirmesi muhtemel tehlikelere şiddetle işaret edilmesidir. Yoksa, mecburi kültür değiştirmelerinin her zaman başarısız ve kötü olduğu yolunda belirecek bir görüş doğru olmadığı kadar, haksızdır da. Kültürün muhtevası iyi kavrandığı ve uygun vasıtaların kullanıldığı hallerde pek güzel ve başarılı neticelere ulaşmak mümkündür. Her zaman popüler bir misâl olarak ele alınan ve birçoğunun mucize dediği Japon kalkınması da bunu teyid eder mahiyettedir.

IV- SOSYAL GELİŞME

Sosyal değişme kavramı sözkonusu olunca, değişmenin nasıl olacağı şeklinde bir soru aklımıza gelebilir. Sosyal değişmenin ilerleme, gelişme şeklinde olabilmesi için hangi şartlar gereklidir, sosyal gelişme nedir? Önce bu hususların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

A-SOSYAL GELİŞMENİN TANIMI

Sosyal gelişme, bir toplumda ekonomik büyüme ve gelişme ile birlikte sosyal ve kültürel seviyenin yükselmesidir. (1)

Bu tanımda görüldüğü gibi sosyal gelişme, ekonomik gelişme ve büyüme ile birlikte ele alınmaktadır. Başka bir ifade ile sosyal gelişme, cemiyette iktisadi ve sosyo-kültürel meselelerin ve bunlara ait maddi değerlerle kıymet hükümlerinin birbirini tamamlamaları ve böylece maddi büyümenin cemiyet bütününe ait değer hükümlerinde göze çarpan fonksiyon ve anlam bütünlüğü içinde gerçekleştirilmiş olması halidir. (2)

Sosyal gelişme, hiç bir yön ifade etmeyen sosyal değişmeden farklı olarak, belli bir amaca yönelmiş bir değişme şeklidir. Sosyal gelişmenin meydana gelebilmesi için bazı unsurların olması gerekmektedir. Bu unsurları iktisadi ve sosyo-kültürel unsurlar olarak ele alıp inceleyebiliriz.

B-SOSYAL GELİŞMENİN UNSURLARI

Bir toplumda sosyal gelişmenin olabilmesi için sadece, ekonomik büyüme ve gelişme yeterli değildir. Eğer sosyal gelişme için iktisadi unsurlar adı altında inceleyeceğimiz ekonomik büyüme ve gelişme yeterli olsa idi, günümüz sanayi toplumlarında ortaya çıkan anomi, yabancılaşma, terör, her türlü marjinal grup cemaatleşmesi ortaya çıkmazdı.

Kültürel bütünlüğünü muhafaza eden ananevi cemaatlerde ise kültürel unsur sağlandığı halde, iktisadi unsurlar yeterli hale getirilemediği için sosyal gelişmeden bahsedilememektedir.

(1) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplumbilimi), Sh:204

(2) Öksüz, Enis; "Sosyal Gelişme", İktisat Fakültesi Mecmuası, C 32, NO:1-4, İstanbul 1975, Sh:217

Sağlam bir sosyal yapıya kavuşmak isteyen gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde önemli olan mesele, sosyal gelişmenin unsurları arasında ahenk kurulabilmesidir. Ahenk kurulması gereken bu unsurlar;

- i-Ekonomik unsurlar (Ekonomik büyüme ve gelişme),
- ii-Ekonomik refahın adil dağılımı,
- iii-Sosyal bütünleşmedir.

a-Ekonomik büyüme ve gelişme:Ekonomik büyüme ve gelişme kavramları farklı özellikleri ifade etmektedir.Ekonomik gelişmenin , ekonominin yapısındaki nitelik değişikliğini ifade etmesine karşılık, ekonomik büyüme nicelik değişikliğini ifade etmektedir.(3).

Bir ülke ekonomisinde önceliğin tarım sektöründen sanayi sektörüne kayması yapıda nitelik olarak bir değişikliği gerektirmektedir.Bu değişme ekonomik gelişmedir.Aynı ekonomide sanayi sektöründeki üretim ve kalite artışı (sayı olarak) olursa bu ekonomik büyümedir.

İktisadi kalkınma ile kültür ve dolayısı ile iktisadi zihniyet arasında o kadar yakın bir ilişki vardır ki, iktisadi faaliyeti insan unsurunu gözönüne almadan açıklamak mümkün değildir.Klasik İktisat ilmi tetkiklerinde, insanı sadece iktisadilik prensibinden hareket ederek mücerret bir "homoeconomicus" olarak gözönünde bulundurmuyordu.Klasik iktisatçı araştırmalarında insanı aradan çıkararak aynen fizik dünyasında olduğu gibi, harici maddi varlıkların, yani emtia yığınlarının, sermaye ve para meblağlarının arasında sürdürüyordu.Halbuki, hayatta karşılaştığımız hadiseleri ne kadar harici, maddi sebeplerle izah edersek edelim, bilerek veya bilmeyerek bir takım geleneklerin, alışkanlıkların ve ahlâk telâkkilerinin tesiri altında yaşadığımızı inkâr edemeyiz.Bütün bu alışkanlıklar, ahlâk kaideleri iktisadi faaliyetimizin genişliğine ve şekline tesir etmekten geri kalmazlar.Ekonomi faaliyetinin yalnız harici vasıtalarla gözle görülür maddi bir hareketten müteşekkil olduğunu zannetmek hatadır.İnsanlar yalnız şu veya bu şekilde hareket etmekle kalmazlar, aynı zamanda o hare-

ket tarzının meşru olduğuna kendi kendilerini inandırabilmek için faaliyetlerine çoğu defa farkında olmayarak, manevî varlıklarından da birşeyler katmak ihtiyacını hissederler. İşte fertlerin faaliyet tarzına tesir eden tasavvurların, ideallerin, ahlâk kaide-lerinin bütünü "ekonomi zihniyeti" ni meydana getirirler.(4). Ekonomi zihniyeti adını verdiğimiz bu faktör, sosyal gelişmenin unsurlarından birisi olan ekonomik kalkınmada önemli rol oynar. M.Weber, Batıda meydana gelen ekonomik gelişmeyi protestan ahlâkına ve onun davranış kuralları ile pratik ahlâkına bağlamaktadır. Weber'in, iktisadi sistemlerin birer manevi yapısı, zihniyeti bulunabileceği tarzındaki görüşü başka cemiyetler için de geçerlidir. Zerdüş Parsilere göre, zerdüşlük sadece kazanmayı değil aynı zamanda serveti yığmayı isteyen bir din olduğundan, kısa zamanda Hindistan'da halkın ticari ve sınıai faaliyetlerde başarılı olmalarını sağlamıştır.(5)

Bütün bu hususlar ekonomik büyüme ve gelişmede büyük rol oynamaktadır ama, iktisadi, sosyal ve kültürel unsurların ahenk- li bir bütünleşmesi ile ortaya çıkan sosyal gelişme için yeterli değildir. Sosyal gelişmenin sağlanabilmesi için, artan iktisadi refahın adil bir şekilde dağıtılması gerekmektedir.

b-İktisadi refahın adil dağılımını sağlamak

Cemiyetlerin itibar ve güç bakımından farklı mertebeler gösteren sınıf ve tabakalara ayrılmış olması çok eski zamanlardan beri sosyal düşüncenin dikkatini çekmiştir. Sosyal sınıfın menşesini açıklamaya çalışan pek çok görüş vardır. En eski tasnif şekli ikili sınıflamalardır. Buna göre havas-avam, seçkin-kitle, yöneten-yönetilen...vs.gibi ikili tasniflerden sonra günümüzde üçlü ve daha çoklu tasnifler yapılmaktadır.

Genellikle sosyal sınıfların en çok benimsenen tariflerinde görülen ortak özellikler; iktisadi kudret, iktisadi menfaat, hayat üslubu, kültür ve terbiye ile sınıf şuuru olmaktadır.(6) Sadece bu özelliklerden birini alıp tarif yapmak eksik ve yanıltıcı olabilir. Meselâ; iktisadi kudreti ifade eden gemir, farklı

(4) Ülgener, Sabri F., Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Ankara 1984, Sh:9

(5) Türkoğan, Orhan; "Kalkınma Modeli ve İktisadi Zihniyet", Tercüman Gazetesi, 1 Mayıs 1984

(6) Öksüz, Enis; a.g.m., Sh:29

sosyal sınıflara mensup fertler için farklı anlamlar ifade edebilir. Gelir seviyeleri aynı fakat idealleri, adetleri, gelenekleri farklı olan iki ferdin, aynı sosyal çevrede fakat farklı kabiliyette olan iki kişinin, aynı sınıfa mensubiyet şuurunu taşıyan farklı çevrelerin ve farklı gelir seviyelerinin insanlarını aynı sınıftan kabul etmek imkansızdır.

O halde, sosyal sınıfları "Aşağı yukarı aynı iktisadi kudrete sahip olan, hayat usûpları birbirine uyan, aynı kültür ve terbiyeyi almış bulunan, iktisadi menfaatleri müşterek olan ve bu dört kıstasa göre kendilerini aynı durumda hisseden, yani sınıf şuurunu müştereken duyan fertlerin teşkil ettiği topluluk" olarak tarif edebiliriz.(7)

Günümüzde sosyal sınıflamada en çok benimsenen tasnif şekli üçlü olanıdır. Buna göre cemiyetler, üst, orta ve alt sınıflardan meydana gelmektedir. Bununla birlikte, çoğu zaman beşli, altılı tasnif etme meyl de görülmektedir. Bu üç sosyal sınıfın bir piramid meydana getirdiği farzedilir. Buna sosyal sınıflar piramidi denmektedir. Piramidin dar ve sivri olan uç kısmını üst-yukarı sınıf teşkil eder. Piramidin geniş olan alt tarafı ise toplumun kalabalık olan alt sınıfı oluşturur. Piramidin orta kısmını ise orta sınıf oluşturmaktadır. Sosyal hareketliliğin sağlandığı ülkelerde sınıf aralıklarının kesin olarak tesbit edilememesi sebebi ile tek bir orta sınıf yerine "orta sınıflar" tabirini kullanmak daha doğru olacaktır.

Sosyal sınıflar piramidinin şekli ile ülkenin sosyal gelişmişliği arasında yakın bir ilişki vardır. Şöyle ki, sosyal sınıflar piramidi, gelişmiş toplumlarda ortası şişkin, uçları basık bir hal alır. Az gelişmiş cemiyetlerde tam bir piramid hali almaktadır. Bu durum, sosyal sınıflar arası mesafenin ve dolayısı ile toplumdaki huzursuzluğun göstergesi olmaktadır.

Batılı gelişmiş ülkelerde, özellikle İngiltere'de kalabalık bir orta sınıfın varlığını görmekteyiz. Bu orta sınıf cemiyetteki siyasi, sosyal, iktisadi buhranlar karşısında yerine göre alt sınıfla, yerine göre de üst sınıfla işbirliği yaparak

(7) Öksüz, Enis; a.g.m., Sh:29

buhranların şiddetini azaltmak veya bertaraf etmek gibi önemli roller ifa etmişlerdir.(8)

Marx'a göre, toplumdaki pramidin orta kısmı sanayileşme ile birlikte "proleterleşerek" ortadan kalkacak, daha doğrusu alt sınıflara dahil olacaktır. Böylece iki sınıflı bir yapı ortaya çıkacaktır. Daha sonra da bir ihtilâl ile bu proleter sınıf kendi iktidarını kuracaktır. Bu görüşler gerçekleşmemiştir. Aksine günümüz cemiyetleri orta sınıflaşmanın hızla arttığı, orta sınıf yerine, orta sınıfların varlığı ile daha karmaşık ve çoğulcu sınıf yapılarına geçildiği cemiyetlerdir.

Günümüzde sosyal gelişmeyi sağlamak amacı ile hükümetler, orta sınıflaşmayı temin edecek tedbirlere başvurmaktadır. Bir cemiyette sosyal gelişmeyi sağlamak üzere milli gelirin adil dağılımını temin etmek, fertlere bazı hakların tanınması ile mümkündür. Bunlar sivil haklar, siyasi haklar, sosyal haklardır.

Medeni (sivil) haklar, ferdin istediği yerde yaşama, istediği iş mukavelesini yapmak surutiyle istediği işyerinde çalışma, fikirlerini söyleme, dilediği menfaat gruplarına dahil olma...vs. gibi haklardır. Fert bu hakları kullanmak suretiyle, coğrafî, meslekî, dikey hareketlilik imkanlarını elde ederek, gelirini yükseltme fırsatını bulabilir.(9) Böylece sivil haklar bir memlekette, fertlerin milli gelirden imkân nisbetinde pay almalarında önemli rol oynar.

Siyasi haklar, fertlerin siyasi idareye iştirak edebilmeleri için onlara tanınmış olan teşkilatlanma, parti kurma, seçme ve seçilme haklarıdır. Bu haklar alt tabakadaki fertlerin sınıf menfaatlerini artırarak, daha iyi hayat şartlarına kavuşmalarını sağlayabilir.

Sosyal haklar, bir cemiyetteki bütün fertlerin insan olarak lâyık oldukları hayat seviyesine ulaşmalarını temin eden haklardır. Sosyal haklar birtakım tedbirlerle sağlanabilir. Mesele; asgarî ücretin vergi dışı bırakılması bu gelir grubundaki fertlere ekonomik yararlar sağlayacaktır.

(8) Öksüz, Enis; a. g. m., Sh: 31

(9) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji III, İstanbul 1980, Sh: 150

Sosyal haklar fertler arasındaki iktisadi farkları tamamen ortadan kaldırmaya da garanti farklarını ortadan kaldırmak sureti ile cemiyette kutuplaşmaları ve kutuplaşmalardan doğacak husumetleri önler.(10)

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, orta sınıflaşma, bilhassa sosyal sınıflar veya tabakalar arası dengesizlikleri gidermek ve sosyal barışın sağlanması suretiyle sosyal bütünleşmenin gerçekleştirilmesinde oynadığı önemli fonksiyonla sosyal gelişmenin ana unsurlarından biridir.

(10) Kurtkan, Amiran; a.g.e., Sh: 151

V-SOSYAL BÜTÜNLEŞME

A-TANIM

Bir memlekette sosyal gelişmenin sağlanabilmesi için ekonomik büyüme ve gelişmenin yanısıra artan iktisadî refahın sosyal sınıflara en âdil şekilde dağıtılarak, sosyal sınıflar arasında gelir farklılıklarını asgariye indirmek de yeterli değildir. Sosyal gelişmenin önemli bir şartı da cemiyetteki müesseselerin ve fertlerin bir mânâ etrafında bütünleşmesidir. Sosyal bütünleşme olarak adlandırdığımız bu hâdise olmadan sosyal gelişmenin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Sosyal bütünleşmenin birçok tanımı yapılmaktadır. Bu tanımların hepsinin ortak özelliği, sosyal bütünleşmeyi toplumun millî kültürünün ekseninde etrafında tanımlamalarıdır. O halde sosyal bütünleşmeyi şöyle tanımlayabiliriz.

"Bir cemiyette maddî ve manevî kültür unsurlarının bir araya gelerek bir mânâ ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlamaları sosyal bütünleşmedir. (1)

Tanımdan da anlaşılacağı gibi, sosyal bütünleşmenin olabilmesi için;

- Toplum hayatı,
- Toplumun sürekliliği,
- Sosyal münasebetlerin varlığı,
- İşbölümü
- Genel olarak fikri beraberliğin teşkili gerekmektedir.

(2)

B-SOSYAL BÜTÜNLEŞMEYE TESİR EDEN FAKTÖRLER

Kültür, sosyal bütünleşmenin çimentosudur. Kültür, takip edilen kültür politikası ile genç kuşaklara aktarılır ve böylece toplumun sürekliliği sağlanır. Toplumun sürekliliğinin sağlanması-

(1) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji III, Sh:123

(2) Erkal, Mustafa E.; "Ekonomik Kalkınma Sürecinde Sosyal Bütünleşme", II: Türkiye İktisat Kongresine sunulan tebliğ,

nın yanısıra, kültür, sosyal bütünleşmeyi sağlayan, pekiştiren ve koruyan bir faktör olarak da etkili olmaktadır. Kültürel anlamda bütünleşmede üç süreçten bahsedilir. Yeni bir âdetin veya tekniğin tatdimi bu yeni unsurun kabulü, bu son unsurun diğer kültür unsurlarıyla etkileşmek sonucu kültür tarafından massedilmesi bu üç süreci meydana getirir. Kültürel anlamda bütünleşmede en önemli husus takdim edilen yeni kültür unsuru ile eski kültürel unsurların çatışmamasıdır.

Schumpeter'e göre, tarihin kaydettiği bütün toplumlar da sosyal sınıflar vardır. Bir sınıfa ait olmaktan doğan şuur, toplumda çatışmaya yolaçabilir şeklinde bir düşünceyle sınıf şuurunu bütünleşmeyi engelleyici bir fonksiyonu olduğunu ileri sürmek hatalı bir görüş olacaktır. Çünkü, sanayileşmenin başlarındaki gibi toplumları iki sınıf halinde düşünmek doğru değildir. Günümüzde işçiler çeşitli sosyal siyaset tedbirleri ve istihdam şartlarındaki düzelme dolayısıyla gayrimeşru sınıf mücadelelerini bir tarafa bırakmakta ve çalışma şartlarını düzenleyen müesseselerden faydalanılarak hayat seviyelerini artırma gayretindedirler. İşçi sınıfları artık toplumda daha muhafazakâr bir unsur haline gelmektedirler. (3) Sosyal bütünleşmeye engel olacağı ileri sürülen sınıf şuurunu günümüzde işçi sınıflarının amacın bir sınıf şuuruna sahip olmaktan çıkışı ile bütünleşmeye yardımcı olmaktadır. Cemiyetteki sosyal müesseselerin arasında meydana gelen çatışmanın da sosyal bütünleşmeye yönelik etkisi vardır.

Heterojen bir yapıya kavuşan sanayi toplumlarında menfaat grupları arasındaki çekişmeli pazarlık durumundan ve hareketli bir denge halinden bahsedilebilir. Çekişmeli pazarlık yoluyla tatmin, sanayi toplumlarının demokratik olanlarında yoğun bir şekilde görülür. Bilhassa zamanla meslekî mevkiî bakımından ücretli grubun kendi hesabına çalışanlar aleyhine gelişmesi, istihdam imkânlarının yatırım seviyesindeki artışla yükselmesi, bir

(3) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh: 218

menfaat grubu olarak ücretlilerin yoğun olduğu sanayi sektöründe toplu pazarlık sistemini geliştirmiştir.

Çekişmeli pazarlık yoluyla tatminin yanısıra sanayi toplumu haline geçişin bir sonucu olarak toplumun dinamik yapı da kazanmıştır. Mesleki ve coğrafi mobilitenin artışı, sosyal tabakalar arası yükselişlerin veya inişlerin ortaya çıkması bunun yanısıra, bu değişmelere uygun müesseselerin geliştirilmesi, mevzuat boşluklarını doldurulması, hareketliliği denge halinde tutabilmiştir. Sanayi toplumlarındaki dinamik yapı özelliğinin çekişmeli pazarlık ve hareketli denge halinin ilk bakışta toplumun, sosyal bütünlüğünü çözücü bir izlenim uyandırabilir. Ancak çatışma modellerinin uzlaşmaya dönük niteliği ağırlaşmaktadır. Sosyal değişme ile birlikte görülen çatışma modelleri toplumu tekrar dengeye ve bütünleşmeye çevirebilir.(4)

Cemiyette işbölümü sosyal dayanışmanın ve bütünleşmenin kaynağı olmaktadır.

Durkheim'e göre geçici de olsa, buhran ve savaş dönemlerinde toplum daha çok bir bütün haline gelmektedir. İşbölümü teorisinden hareket eden Durkheim, iş bölümünün artışı ile bütünleşmenin gerçekleşebileceğini belirtmektedir.(5)

Parsons, 17. yüzyılda İngilizlerin sanayi inkılabına geçişimi, yüksek seviyede ekonomik ve politik farklılaşmanın topluma çoğulcu bir karakter kazandırmasına bağlamaktadır. Parsons, iş bölümü ile sosyal bütünleşme arasında münasebet kurarken iptidai işbölümünde sosyal statünün mesleği tayin ettiğini, modern işbölümünde ise, bilgi ve kabiliyet ile kazanılan mesleğin statüyü tayin ettiğine işaret etmektedir. Artan işbölümü ve farklılaşma toplumda daha değişik bütünleşme şekillerinin doğabilmesine sebep olmaktadır. Sanayi toplumlarında fonksiyonel bütünleşme toplumun bütünleşmesini sağlamasına rağmen zamanla bunun da yeterli olamayacağı görülmüştür. Sadece işbölümü de tam bir fonksiyonel bütünleşmenin sağlanmasını temin edemez. Çünkü, sosyal değişme sürekli ve toplumun değişen sosyal yapısı, bu değişmelere uygun

(4) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 592

(5) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji, Sh: 221

yeni bütünleşme şekillerini de zorunlu kılmaktadır.(6)

Parsons'un bütünleşme teorisine göre, her toplum sürekli, istikrarlı ve dengeli yapı unsurlarından meydana gelmiştir. Sosyal yapıdaki her unsurun varlığı bir görev içindir ve sistemi çalıştırmaktadır. Dolayısıyla bütünleşmeyi gerçekleştirmektedir. Ayrıca her fonksiyonel bütünleşme sosyal yapı üyeleri arasında fikir birliğine dayanır.

Durkheim, bir toplumda bütünleşmenin temini için iki dayanışma tipinden bahsetmektedir. Bunlar, mekanik dayanışma ve organik dayanışmadır.

Mekanik dayanışma, iptidai işbölümünün hâkim bulunduğu ekonomik ve kültürel bakımdan kendi içine kapalı homojen bir yapıya, daha çok kır bölgelerine özgü bir dayanışmadır. Fertler, belirli davranış şekilleri içinde bir makinenin aynı işi yapan parçaları gibidir. Organik dayanışma ise, gelişmiş bölgelerde veya toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Modern işbölümünün, ekonomik ve kültürel bakımdan dışa açık ilişkilerin bulunduğu bir ortamda ortaya çıktığı görülmektedir. İşbölümüne giren iş sahalarında herhangi birinde görülen bir aksaklık, diğer bütün faaliyetlere tesir etmektedir.(7)

Durkheim'den farklı olarak Gökalp, organik dayanışmanın bulunduğu toplum hayatında cemaate özgü mekanik dayanışmanın da bulunabileceğini belirtmiştir. Durkheim, toplumun karmaşık bir yapıya geçişi ile birlikte artan sosyal farklılaşmaya işbölümü teorisiyle değinmektedir. Bütünleşme, mekanik ve organik dayanışma şekilleriyle ortaya çıkmaktadır. Artan sosyal farklılaşma işbölümü, modern toplumun bir göstergesi sayılmaktadır. Modern bir yapıya kavuşan toplum, farklılaştığı ölçüde bütünleşecektir.

Bir toplumda bütünleşmeyi sağlayan diğer hususlar şöyle sıralanabilir; Toplumda zihniyet değişikliğine sebep olacak demokratikleşme sürecine geçiş, eğitimde kabiliyet esasını göre

(6) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 593

(7) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji, Sh: 222

fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyal statünün doğuştan değil, ferdin başarısı sonucu kazanılması, bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi, din ve mezhep ayrılıklarının giderilmesi, ırkî şuurun (azınlık şuru) yarattığı tahriplerin azaltılması, aile müessesesinin güçlü olması, kültür ve sanat alanında topluma birleştirici mesajların sunulması, kültürün yeni nesillere intikâlinde önemli rol oynayan dil'in nesiller arasında kopukluğa yol açmaması gerekir.

B-SOSYAL BÜTÜNLEŞME TİPLERİ

Sosyal bütünleşmenin hakiki mânâda bir bütünleşme vasfına sahip olabilmesi için şu iki şeklinden bahsedilebilir.

1-Fonksiyonel Bütünleşme

Fonksiyon, işleyiş anlamına gelen bir kelimedir. Fonksiyonel ile anlatılmak istenilen şey, Sorokin'e göre cemiyetteki işbölümü ve bu işbölümünün imkân verdiği işbirliği ile sağlanan bütünleşme tipidir.(8)

Fonksiyonel bütünleşmeye "işleyiş bütünleşmesi" de denmektedir. İşleyiş bütünleşmesi, bir masa saatının çarklarının, yaylarını, vidalarının ve bütün parçalarını işleyen bir bütün haline getirilmesi suretiyle bütünleşmesi ve işler hale getirilmesi gibi cemiyetteki yapı unsurlarının işleyen bir halde bütünleşmesi ile gerçekleşir. İşlemekte olan bir saatın bir çarkı veya vidası çıkarılacak olursa saatte faaliyetin durduğu gibi sosyal yapıda da herhangi bir unsurun fonksiyonunu yerine getirmemesi bütünleşmeyi engeller.

Cemiyetteki fonksiyonları itibariyle şehirli veya köylü, esnaf veya sanayici, işçi veya memur bütün gruplar işbölümü ile sağlanan işbirliğine köklü bir şekilde bağlı ise, bunlardan herhangi birisinin fonksiyonlarını ifa etmemesi halinde (saat misalinde olduğu gibi) bir sosyal münasebetler ağı olan cemiyette aksama ve çözülme olacaktır. Böyle bir durumda ise cemiyet, sosyal bütünleşme halinden uzaklaşacaktır.

(8) Öksüz, Enis; "Sosyal Gelişme", İktisat Fakültesi Mecmuası, C: 32, İstanbul 1975, Sh: 38

Çünkü, bir cemiyette kültürün tayin ettiği asgari müşterek vasıflarla bir araya gelmiş bulunan grupların, müesseselerin ve bütün sosyal unsurların birbirlerini tamamlamak suretiyle işleyen bir bütün meydana getirmelerine "işleyiş bütünleşmesi" denir.(9) Bir cemiyette işleyiş bütünleşmesini tam olarak sağlanması için işbölümü yeterli değildir. Çünkü, cemiyet durgun değildir ve devamlı değişme halindedir. Meselâ, nüfus artar, ihtiyaçlar çoğalır ve birçok hususlarda yeni tedbirler alınması gerekir. Bu yeni tedbirler cemiyetin uzun vadeli genel menfaatleri dikkate alınarak tespit edilir. Fakat bu tedbirlerin başarı sağlayabilmesi için, sözü geçen tedbirlerle ilgili bulunan bütün fertlerin ve grupların, tedbirin tatbikatındaki işleyişini kolaylaştıran tutumlar takınmaları gerekir.(10)

Fonksiyonel bütünleşme, millî capta bir bütünleşmenin sağlanmasında eksik kalmaktadır. Bu nedenle sosyal bütünleşmede "mânâ" unsurunun önemi kâfi değildir. "mantıki-mânâlı" bütünleşmenin ayrı bir önemi vardır. Fonksiyonel bütünleşmede bir araya geldikleri zaman işleyiş bütünleşmesi meydana getiren unsurların arasındaki mânâ bütünlüğünün eksikliği sosyal bütünleşmenin aksamasına sebebiyet vermektedir.

2-Mantıki-Mânâlı Bütünleşme

Kültür unsurları aralarında mana birliği olmadan yalnızca illi münasebetlerle bir araya gelmesi sadece mîkan birliği meydana getirir ve mana unsuru olmadığı için sosyal bütünleşmeden bahsetmemizi güçleştirir. Sorokin'e göre, sadece illi münasebetler (sebepe-netice ilişkisi veya fonksiyonel bağımlılık) sosyal bütünleşmede yeterli değildir. Bütünleşmenin olabilmesi için kültürel sentezin unsurları arasında birleştirici iç mana da olmalıdır.(11)

Mânâlı bir sistemde, sistemin unsurları arasındaki bağı, fonksiyonel değildir. Yani bu bağ, sebepe-netice şeklinde karşımıza çıkmaz. Sözkonusu olan bu bağ, sistemin bütün kısımlarını

(10) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji, Sh:127

(11) Kurtkan, Amiran; Sosyal İlimler Metodolojisi, Sh:145

nüfuz eden aslı prensipleriyle değerler ve bu değerlerin bütün unsurlarında müşterek olan mana bütünlüğüdür. Manalı bir kültür sisteminde, sistemin unsurlarına içten nüfuz etmiş olan prensipler, değerler ve gayeler, sistemin bütün kısımlarını, bütün tâli sistemleri birleştirir. Bu durumda ortaya çıkan bütünleşme fonksiyonel değil, manalı bir sosyal bütünleşmedir. Mana sistemlerinin birbirleriyle tezat arzetmeyen bir super sistem meydana getirebildiği kültürler, bütünleşmiş sosyo-kültürel bünyelerinin içveçhesini meydana getirir. Bu takdirde dış vechenin de bütünleşme şansı artmaktadır. Ancak bazı şartlarda meydana gelen değişmeler, sosyo-kültürel yapının dengeli bütünlüğünü bozabilir. Sosyal müesseselerde ve o müesseseleri meydana getiren kültürde ortaya çıkan bazı değişmeler teessüs etmiş dengeyi bozar ve fertler arasında gerginlik yaratır. Bu gerginlik, bilhassa değişikliklerin çok ve radikal mahiyette oldukları hallerde meydana çıkar. Bu şartlar, kültürün çeşitli unsurları ve sosyal müesseseler birbirleriyle ahenkleşinceye ve fertlerin ihtiyaçlarına uygun hale gelinceye kadar devam eder. (12) Cemiyetin patolojik hallerle karşılaştığı durumlarda yeniden bütünleşme manevi kültürün etkisi ile mana etrafında bütünleşme suretiyle mümkün olabilmektedir. Bu tip bütünleşmede cemiyetin bütün sosyal gruplarını, organizasyonlarını ve müesseselerini bir mana etrafında pekiştirme veya birleştirme sözkonusudur. Bir cemiyette çeşitli gruplar, aynı mana etrafında bir bütün teşkil etme şuuruna sahip değilse iç anlaşmazlıklar bütün kalkınma hamlelerini akamete uğratar. Bu sebeple sosyal bütünleşme manevi kıymet hükümleri için olduğu kadar maddi unsurlar için de büyük bir öneme sahiptir.

Mantıki-Manalı sosyal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için bütün kültür müesseseleri arasında arızasız bir ahenk olmalıdır. Kültürün çeşitli unsurları arasındaki münasebet fonksiyonsuzluktan ziyade fonksiyonluluk gösteriyorsa böyle bir bünyenin esas itibarıyla bütünleşmiş kabul edilmesi gerekir.

(12) Bilgiseven, Amiran Kurtkan; Din Sosyolojisi, İstanbul 1985,

3-Sosyal Bütünleştirme

Sosyal bütünleşmenin gerçekleştirilmesi için devlet, plânlı ve zorlayıcı bir takım tedbirlerle bütünleştirme faaliyetlerine girişebilir. Buna sosyal bütünleştirme diyoruz. En güzel misali de asimilasyondur. Asimilasyon, ister tam ister kısmi olsun veya şiddeti farklı bulunsun, fertlerin veya frupların benzer olmayan davranışlarının ve değer hükümlerinin benzer hale getirilmesi sürecidir. (13)

Asimilasyon yoluyla bütünleşmenin sağlanmasında coğrafi mobilite de yer almaktadır. Bu durumda yer değiştirenler kendi kültürlerinin taşıyıcısı durumundadır. Meselâ, kendi dillerini konuşmayı, örf ve âdetlerini devam ettirmeyi arzu ederler. Bunlar sadece kültür taşıyıcısı değil, aynı zamanda göç edilen yerlerdeki kültürün de alıcısı durumundadırlar. Kültür alıcı durumunda olmak, ferdin istek ve arzularıyla olmamaktadır. Bu bir süreçtir. (14) Sosyal bütünleştirmede devletin amacı "idea kültür"e ulaşmak olmalıdır. Sosyal bütünleştirmede devletin dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Eğer bir kültür, çeşitli unsurları birbiriyle sıkıca bütünleşmiş bir kültürel sistem karakterini arz ediyorsa bütün unsurlarıyla birlikte ve toptan bir değişmeye maruz kalabilir. Unsurlardan birinde meydana gelen bir değişme aradaki sıkı münasebet dolayısıyla toptan değişmeye sebebiyet verebilir. Kültürün çeşitli unsurlar arasında hiçbir bütünleşme yoksa bazı kısımlardaki değişmeler, diğer kısımların değişmesini gerektirebilir. Böyle bir kültürün çeşitli unsurlarını ayrı ayrı kendi başlarına ve farklı yönlerde değişecekleri söylenebilir. Eğer bir kültürün unsurlarından bazıları birbiriyle bütünleşmiş, bazıları ise ilişkisiz yığınlar halinde kalmışsa böyle bir kültür, çeşitli kısımlarında farklı değişmelere uğrar.

Sorokin'e göre cemiyetler, "maneviyatçı", "maddeci" ve "ideal kültür" cemiyetleri olmak üzere üç tipte incelenebilir. Bu kültür sistemleri değişmede mühim rol oynar. Sorokin'e göre, sos-

(13) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 596

(14) Erkal, Mustafa E.; A. g. m., Sh: 596

yo-kültürel değişme,kültür unsurlarından birinde başlayan bir öncü hareketin diğerleri tarafından takip edilmesi ile gerçekleşir.Fakat öncülüğün her zaman ve her yerde daima aynı kültür unsuru tarafından ifa edildiğini öne sürmeye imkap yoktur.(15)

Moral gayelere yönelmiş maneviyatçı kültürün bütün zihni faaliyetleri edebi bir varlık olan Allah'a yönelmiştir.Bu kültürün hâkim zihniyetine göre Allah varlığının ebedî büyüklüğü karşısında maddî âlemin,ilgilenmeğe değer hiçbir tarafı yoktur.Bundan ötürü maneviyatçı kültür,ampirik dünyayı incelemeye çalışmaz.İnsanları,mutlak varlık olan Allah'ın iradesine tabi olarak kabul eder.Böyle bir kültürün hâkim olduğu cemiyetlerde insanlar,maddî âleme karşı ilgisiz olduklarından cemiyette çöküntü başlayacaktır.Bu kültürün tam tersi olan maddeci kültür de insanlar tamamen maddî hazlara yöneldiğinden,maddî hazların dolgunluk noktasına geldikten sonra moral gayesizlikten doğan psikolojik buhranlar başlar.Maddî tatminin aynı zamanda moral hedeflere ulaşmak için bir vasıta olduğunu idrak edemeyen ve onu sadece gaye olarak kabul eden cemiyetler neticede bir kültür çöküntüsüne uğrarlar.

Osmanlı devletinin duraklama ve gerileme dönemlerinde hakim olan maneviyatçı kültür ve bunun neticesi olan zihniyet,devletin çöküşünde mühim rol oynayan sebeplerden birisidir.

Maddeci kültüre misal teşkil eden bugünkü batı toplumlarında maddeci hazların doygunluk derecesine ulaştıktan sonra görülen cemaatleşme,anomi,yabancılaşıma gibi tezahürler maddeci kültürün sapma davranışlarıdır.

O halde sosyal bütünleşmede ulaşılmak istenen kültür sistemi bu tip arasında ortalama bir yer tutan ideal kültür olmalıdır.İdeal kültür,madde ve mana hedeflerini dengeleyen ve bunlardan biri diğerine feda etmeyen karakteriyle sağlam bir sosyal bünyeye imkân verebilir. 3

(15)Kurtkan,Amiran;Sosyoloji,Sh:128

VI-SOSYAL ÇÖZÜLME

A-TANIM

Bir cemiyette sosyal gelişmeyi engelleyen problemler ortaya çıktığı zaman, o cemiyet evvelâ gelişme özelliğini kaybeder. Sosyal problemler halledilemediği, ağırlıkları artarak devam ettiği takdirde ise sosyal çözülme başlar.

Toplumda istikrarsızlığın ve huzursuzluğun kaynağı olan sosyal çözülme şöyle tanımlayabiliriz:

"Bir cemiyetteki işleyiş bütünleşmesinin ve mana etrafında bütünleşmenin cemiyet varlığının devamını tehlikeye düşürecek kadar azalmasına sosyal çözülme denir."(16)

Bir diğer açıdan sosyal çözülme, fertlerin ve sosyal grupların dünya görüşleri arasındaki farkların cemiyetin millî kültüründen maksimum seviyede sapma göstermesidir.(17)

B-SOSYAL ÇÖZÜLMEME SEBEP OLAN FAKTÖRLER

Bir toplumun bütün kültürü gerçekte yan kültürlerin bir toplamıdır. Kabileler veya makinalaşmamış medeniyetlerde bu yan kültürler, tüm kültürü teşkil eden çeşitlimahalli gruplarla başlar ve bu grupları içerisinde nakledilir. Bir kaç halde müferit sosyal sınıfları belirleyen yan kültür, daima bazı hususlarla diğerlerinden ayrılır ve toplam kültür, yan kültürlerin bütününden ibaret olur. Yan kültürlerin iki hususiyetinden bahsedilebilir. İlki, yan kültürlerin toplam kültürün esaslı kısımlarından biri olduğu tezi (yani yan kültürler esas millî kültürün tali kısımlarından biridir), ikincisi de kendi yan kültürlere sahip sosyal sınıfların varlığıdır.(18) Yan kültürlerin güçlenmesi ve bu yan kültürlere sahip olan sosyal sınıfların çözülmenin sebebi olabilmektedir.

(16) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji, Sh:164

(17) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh:229

(18) Türkoğlan, Orhan; Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler, İstanbul, 1983, Sh:28

Sosyal çözülmeyi bütünleşmenin tersi olarak ele alan Durkheim'e göre, toplumda işbölümünün olmaması fonksiyonel bütünleşmeyi sağlayamayacağından sosyal çözülmeye sebep olacaktır, görüşünü ileri sürmektedir. Durkheim'e göre, bunun neticesi olarak intiharlar artacak ve toplumda çözülmeye başlayacaktır. (19)

Durkheim'in, fonksiyonel bütünleşmeyi sağlaması ve çözülmeyi önlemesi bakımından işbölümüne ağırlık vermesi yeterli değildir. Çünkü fonksiyonel bütünleşmede mânâ etrafında bütünleşme olmadığı için çözülmeye ortaya çıkmaktadır. İşbölümünün geliştiği, sosyal refahın arttığı birçok ülkede çözülmeye halleri görülmektedir.

Sosyal çözülmeye sebeplerinden bir diğeri de alt ve üst tabakalar arasında uçurumun büyümesidir. İktisadî farkların uzun süre devam etmesi, dolayısıyla orta sınıflaşmanın sağlanamaması cemiyette millî birlik şuurunun zayıflamasına ve sosyal çözülmeye sebep olacaktır. Bu durumlar bilhassa harp ve enflasyon dönemlerinde artar. Çünkü enflasyon, üretim artmadığı halde fiyatlarda meydana gelen artıştır. Fiyatlar genel seviyesindeki bu artışa ayak uyduramayan sabit gelirlili işçi ve memurlar aleyhine orta sınıflardan alt tabakaya doğru bir hareketlenme (kayma) olduğundan toplumda denge ve istikrar unsuru olan orta sınıf zamanla zayıflayacak ve sosyal çözülmeye başlayacaktır.

Bir memleketi içten parçalamak isteyen dış güçler, genellikle mevcut olmayan ırk ayrılıklarını varmış gibi gösterek, ırk şuru ayrılığı yaratabilirler ve böylece sosyal çözülmeye sebep olabilirler.

Dinler, değer hükümlerimizin temelinde yer alırlar. Değer hükümlerimiz ise sosyolojiye göre, manevî kültürümüzün en önemli kaynağıdır. Bir din müsamahaya dayandığı ölçüde kaynaştırıcı, hoşgörüden uzak olduğu takdirde ise, mensuplarını diğer dinlerin mensuplarına karşı çatıştırmaya değer hükümlerini ihtiva eder. Yirminci yüzyıl lâikliğin müdafaa edildiği bir asır olmasına rağmen, din ve mezhep ayrılıkları, hala dünya üzerindeki milletleri kültür ayrılığından doğan mücadelelere sevk etmektedir. (20)

(19) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji, Sh:230

(20) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji, Sh:166

Sosyal çözülmeyi doğuran diğer faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

Aile yapısında karşılıklı sevgi, saygı, bağlılık ve dayanışmanın zayıflaması,

Sosyal değerlerin ve kültür naklini sağlayan lisanım nesiller arasında kopukluğa sebebiyet vermesi,

Millî varlığa yönelik iç ve dış tehlikeler karşısında birliğin sağlanamaması,

Eğitim ve öğretimin millî olma niteliğini yitirmesi, Aydınların topluma yabancılaşması ve kültürel yabancılaşma (kültür taklitçiliği), can ve mal güvenliğinin zedelenmesi, hukuk devleti anlayışının yara alması,

Kültür ve sanat faaliyetlerinde toplumu birleştirici ve bütünleştirici mesajların sunulması,

Fert, aile ve grup menfaatlerinin ikinci plana itilmesi, (21)

Sosyal çözüme belirtileri refah içindeki gelişmiş cemiyetlerde görülebileceği gibi, gelişme gayretleri olan ve gelişmemiş ülkelerde de izlenebilir. Şu halde sosyal çözülmeyi bir netice olarak kabul edersek, farklı sosyal ve ekonomik yapıda ve gelişme durumunda olan cemiyetlerde çözüme neticesi doğuran sebepler de farklı olmaktadır. Gelişmiş ülkeler, sanayi toplumlarının sosyal hastalıklarıyla karşılaşırken geliştirmekte olanlar sanayi toplumuna geçişin sancılarını çekmektedirler. Bu sancı daha çok endüstri ilişkilerinde hissedilmektedir. Sosyal çözüme belirtilerinin ortaya çıkması karşısında çözümlenin cemiyetin çöküşüne yolaçaacağı söylenebilir. Ancak çözüme belirtilerinin ortadan kaldırılması veya hafifletilmesi de mümkündür.

C-SOSYAL ÇÖZÜLMİYİ ÖNLEYİCİ TEDBİRLER

Toplumda meydana gelen yan-kültürlerin sosyal çözülmeye sebep olacak şekilde gelişmesini birleştirici bir mânâ etrafında toplayarak, sosyal sınıflar arasında ve bölgeler arasında meydana gelen alt-kültürlerin çözülmeye yönelik etkisi ortadan kaldırılabilir.

(21) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji, Sh:233

Eğer bir kültürün unsurları durumunda olan gayeler, değerler, fikirler, temayüller, müesseseler ve bunları benimsemiş olan gruplar arasındaki tek birleştirici bağ mekân birliği ise çözülmeyi önlemek için sözkonusu olan mekânda fonksiyonel işbirliği ve mânâ bütünlüğünü sağlamak gerekir.

Sosyal çözülmeyi önlemek için toplumda hâkim olan kültür unsurlarının ya birer fonksiyonel ifa ederek cemiyet mekanizmasını işler hale getirdikleri fonksiyonel entegrasyon, ya da bu unsurların bir araya gelerek bir mana ifade edecek şekilde merkezî bir bütünleşmenin sağlanması gerekir. Modern hayatta işbölümünün zaruri bir neticesi olan fonksiyonel entegrasyon hemen her cemiyette az-çok gerçekleşmiş bulunmaktadır. Mamafih bu gerçekleşmenin kuvvet derecesi arttıkça fonksiyonel bütünleşmenin daha da mükemmel bir hale geleceğinden çözülmeye de o oranda uzaklaşarak bütünleşmeye yaklaşılabacaktır. (22)

Bir toplumda sosyal çözülmeyi önlemek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak için en güzel metod, cemiyeti meydana getiren sosyal grupları, müesseseleri ve organize kuruluşları manevi kültürün atmosferi içerisinde bütünleşmeye yönelik tedbirler almaktır. Cemiyette meydana gelen yan-kültürlerin ana kültürden kopmaması için çalışmaların yapılması bu meydana bir faaliyettir. Toplumda "ideal kültür"e ulaşmak için yapılacak çalışmaların, eğer çözülmeye mevcutsa ve çözülmeyi önleyici yönde olması, ileride tekrar çözülmeye olmaması için alınacak tedbirlerde, çözülmeyi doğuran şartların ortadan kaldırılması yönünde yapılacak çalışmalar ve alınacak tedbirler cemiyetin bütünleşmesinde etkili olacaktır.

İkinci Bölüm

SANAYİLEŞME VE ASRİMİZİN SOSYAL DEĞİŞMELERİ

I-SANAYİLEŞME

18.yüzyıl, birçok değişmelerle birlikte, sonraki yüz yıllara sanayileşme ve sanayileşmenin birçok problemlerini de miras olarak devretmiştir. Denilebilir ki, hiçbir sosyal değişme dünyanın çehresini bu derece büyük değişikliklere uğratmamıştır. Bu, son asırların en büyük olgusu fert ile fert, fert ile cemiyyet ve fert ile tabiat ilişkileri büyük ölçüde değiştirmiş ve değiştirmeye de devam etmektedir. Toplumlar, tarihin hiçbir döneminde statik kalmamış, aksine dinamik karakterini muhafaza etmiştir. Toplumların bu dinamik karakterini sanayileşme ile birlikte daha iyi müşahade edebilmekteyiz.

A-SANAYİLEŞMEYİ DOĞURAN SEBEPLER

Önemli bir sosyal değişme olan sanayileşme, toplumların sosyal yapılarındaki mevcut kuvvetlerin aynı neticeyi hasıl edecek şekilde etkili olmaları ile gerçekleşmiştir. (1) Sanayileşme, 18. asırdan günümüze kadar toplumların genellikle karakteristik vasfı olmuştur. Sanayileşme olgusu, farklı dönemlerde ve farklı şekilde her toplumun sosyal ve iktisadi özelliklerine göre ortaya çıkmıştır. Bugün gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme "millî hede" halini almıştır. Zira günümüzde ülkelerin gelişmişlik seviyeleri sanayileşme derecesiyle ölçülmektedir.

19. ve 20. yüzyıla damgasını vuran sanayileşmeyi doğuran sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

- Para piyasasının doğuşu ve mübadelede paranın ağırlık kazanması,
- Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması bakımından ticari faaliyetin artışı,
- Merkezi otorite ve merkezi devlet anlayışının gelişmesi,

(1) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilim), Sh:189

-Yeni kıtaların ve deniz yollarının keşfi ile kıymetli madenlerin Avrupa'ya akışı,

-Büyük toprak mülkiyetinin prestij kaybetmesi, menkul kıymetlerin önem kazanması, .(2)

Bunlardan başka sanayileşmeyi doğuran sebepler arasında aydınların rolüne de yer vermek, hatta en önemli yeri vermek gerekmektedir. Çünkü sanayileşme, ilmin teknolojiye uygulanması sonucu bugünkü halini almıştır.

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan değişiklikleri de şöylece sıralamak mümkündür:

-Sanayileşme ile birlikte örf ve âdetlere dayanan ilişkiler yerini gayrişahsi, resmi, yazılı hukuka bırakmıştır,

-Sanayi ihtilâli ile insan emeğinin yerini büyük ölçüde makina almış, kol gücü yerine fikir emeği ön plana geçmiş, kitle üretimine geçilmiştir. Bu durum, yeni orta sınıfların doğmasına yolaçmıştır.

-Sanayileşme ile birlikte menejerler ortaya çıkmış, böylece üretim-tüketim-yönetim-finance-mevzuat ve pazarlama ilişkilerinde değişiklikler olmuştur.

-Doğuştan kazanılan statü sarsılmış, ferdi gayretle elde edilen statü geçerli olmuştur. Bunun için de en müessir yol olarak eğitim görülmektedir.

-Menkul kıymetler önem kazanmış, sermaye ve müteşebbis tip, ön plana çıkmıştır.

-Sanayileşme ile birlikte mesleki farklılaşma artmış, dolayısıyla işbölümü gelişmiştir. İkili sınıf yapıları yerini, artan sınıflaşma ile çoğulcu ve kademeli bir yapıya terk etmiştir.

-Sanayileşme, en büyük değişmeyi yeni orta sınıfların doğuşunu sağlamakla gerçekleştirmiştir. Eski orta sınıflara yeni yönetici ve teknik elemanlar, aydınlar eklenmiştir. Hiçbir üretim aracı ve sermaye sahibi olmayan bu insanlar, yeni orta sınıfları meydana getirmiştir.

-Az gelişmiş ülkelerin tabii ve beşeri zenginliklerinin sömürü ve ticaret yoluyla sanayileşmiş ülkelere akışını hızlandırmıştır.

-Sanayi ihtilali,demokratik ve hür düşüncenin,seküler dünya görüşünün cemiyetlerde etkinleşmesini sağlamıştır.

-Sanayileşme ile birlikte,daha önce tarım kesiminde çalışan nüfusun büyük kısmı,sanayi sektöründe istihdam edilmey başlanmıştır.

-Köyden şehire göç hızlanmışşehirleşme artmıştır.

-Batıda vukuubulan sanayileşme ile birlikte dünya güç dengesi batı lehine değişmiştir.

-Teknolojik gelişme ve yenilenme,sanayileşme ile tahrik olunmuş, budurum vasıflı emek talebini artırmış,vasıflı emeğe olan talep de eğitimin önemini artırarak eğitim faaliyetlerini hızlandırmıştır.

-Katı mülkiyet anlayışı yerinisosyal mülkiyet anlayışına bırakmıştır.Bu durum bir anlamda sosyal devlet fikrinin tabii bir sonucudur.(3)

Her biri başlı başına çok büyük bir değişmeyi ifade eden bu özellikleriyle sanayileşme,toplumların değişme hızını artırmış,bununla birlikte toplumlarda coğrafi ve mesleki hareketlilik de büyük boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye'de sanayileşmenin başlangıcı Osmanlı Devleti döneminde aranması gereklidir.Ancak,bu sanayileşme gerek dış gerekse iç sebeplerle bir büyüme ve gelişmeyi sağlayamamış,peşinden 1838 Türk-İngiliz Ticaret anlaşması ve kapitülasyonlar,büyük fabrika sanayiini engeller mahiyette sebepler olmuştur.Bu belirttiğimiz gibi sadece görünen sebeplerdir.Bir de hâdisenin zihniyet dünyasına ait sübjektif değerlendirmeleri sözkonusu olabilir.Prof.Dr. Ulgener'in önemle üzerine durduğu,ticaretin hor görülmesi,sermaye birikimine meydan vermeyen diğergamlık gibi manevi kültür değerleri,batı tipi bir sanayileşmeyi engelleyen faktörler olmuştur.Bunun yanısıra millî bir kalkınma yolu da açılmamıştır.Osmanlı devleti döneminde özellikle dokuma,gıda,ağaç,deri,kımen de maden sanayiinin kurulu bulunduğu bilinmektedir.Ancak,gerek 1838 ticaret anlaşması,gerekse 1.dünya savaşı

(3)Erkal, Mustafa E.; A. g. e., Sh:190

ve millî mücadelenin araya girmesiyle bu kuruluşlar büyük sanayi işletmeleri haline gelememiştir.

Cumhuriyet ile birlikte sanayileşme, herşeyden önce bir güç kaynağı olarak telakki edilmiş ve planlı kalkınma yoluna gidilmiştir. 1927 Tşvik-1 Sanayi, 1934 I. Sanayi ve onu takipe den 2, sanayi planlarıyla sanayileşme gayretlerinin planlı yürütülmesi çabalarıdır. Ancak bir sivil müteşebbis güç bulunmadığı için Cumhuriyetin ilk yıllarında mecburen devlet eliyle sanayileşme yolu seçilmiştir. 1950'lere kadar giden budurum, 1950'deki Demokrat Parti'nin iktidarıyla liberal bir iktisadî modele dönüşmüştür. Sanayileşmenin hızlanması, bu dönemde sağlandığı gibi çok yönlü sosyal meseleler de bu yıllardan sonra yaygınlık kazanmıştır. (4) Nüfus artışı hızlanmış, alt yapı yatırımları gerçekleştirilmiş, ulaşımın gelişmesiyle de köy-şehir yakınlaşması başlamıştır.

B-SANAYİ TOPLUMUNUN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Toplumları iktisadî ve sosyal gelişme seviyelerine göre sınıflandırma fikri, bugüne kadar birçok düşünürü meşgul etmiştir. Marx, toplumları a) ilkel toplumlar, b) köleci toplumlar, c) feodal toplumlar, de) kapitalist toplumlar, e) sosyalist-kömünist toplumlar olarak sınıflandırmaktadır.

Her bir safhası toplumların farklı iktisadî ve sosyal seviye özelliklerine tekabül eden bu tipi sınıflandırmalara bir diğer misal, Rostow'un "İktisadî Gelişmenin Merhaleleri" görüşüdür. Rostow'a göre, toplumları iktisadi ve sosyal özellikleri dolayısıyla şöyle bir tasnife tabi tutabiliriz;

1-Geleneksel toplum,

2-Hazırlık safhasındaki toplum,

3-Hareket geçme (take-off) safhasındaki toplum

4-İktisadi olgunlaşma yolundaki toplum,

5-Kitle tüketimi çağındaki toplumlar. (5)

Toplum yapılarını daha iyi tahlil edebilmek, farklı seviyelerde tanıyabilme kolaylığını sağlayan bu sınıflandırmala-

(4) Atalay, Beşir; Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırkkale Araştırması, Ankara 1983, Sh:41

(5) Rostow, R.W.; İktisadî Gelişmenin Merhaleleri, (Çev: E. Güngör), İstanbul, 1980, Sh:18

rı çoğaltmak mümkündür. Sanayileşmenin getirdiği değişikliklere bakarak, sanayi toplumlarında genellikle taşıyan hususiyetleri de sayabiliriz.

Evvela sanayi toplumu, "istihsalin renault yahut cit-rien gibi teşebbüslerde yapıldığı toplumdur." (6) Bundan başka sanayi toplumu;

- Teşebbüsün aileden ayrılışı,
- Orijinal bir üretim tipine ulaşma,
- İşin teknik bölümü,
- Rasyonel hesabın kullanışı,
- İşçi birikimi,

gibi özellikleri de taşımaktadır. (7)

Bu beş özellik, kapitalist bir toplumda olduğu gibi sosyalist bir toplum içinde geçerlidir. E. Fromm, W. Kornhuser, P. Olservé D. Riesman gibi müelliflerin, çeşitli yönleri üzerine durdukları sanayi gelişmesini tamamlamış "kitle toplumu" nun:

- Geniş çaplı sanayileşme,
- Şehir blokları türüne varan yaygın bir şehirleşme,
- Günlük hayatın her alanına nüfuz etmiş bir bürokrasi ağı,
- Herkes tarafından aynı şekilde benimsenmeye zorlanan zevkler, davranışlar,
- Bütün bir toplumu tesiri altında tutan ona yön verebilen basın ve yayın organlarının mevcudiyeti gibi özellikleri müşahade edilebilmektedir.

Bu özellikleriyle "kitle toplumu", sosyologlar için incelenmeye değer çok karmaşık sosyal münasetleri doğurur. "Fertlerin böyle bir toplum içinde birbirleriyle münasebetleri, müesseselere karşı tutum ve davranışları, yaygın bürokrasi ile kendi ferdi hürriyetlerini telif edebilme endişeleri, sosyologların üzerine durdukları konular olmaktadır. (8)

(6) Aron, Raymond; Sanayi Toplumu, Sh: 91

(7) Aron, Raymond; A. g. e., Sh: 91-93

(8) Sezal, İhsan; Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Ankara 1981, Sh: 77

C-SANAYİ TOPLUMU TIPLERİ

İktisadi sistemleri, uygulandıkları ülkenin sosyal ve kültürel yapısından ayrı değerlendirmek yanlılgılara sebep olabilir. Prof. Ülgener'in belirttiği gibi; Aynı üretim şekli ve aynı kuralları uygulayan ülkelerde iktisadi hayat farklı neticler veriyorsa bunun sebebi, iktisadi faaliyetlerin altında yatan ve onu etkileyen zihniyet ve tutum farklılığıdır. (9)

Daha önceki bölümlerde sanayi toplumunun hakim hususiyetlerini belirtmiştik. Bu hususiyetler; Bütün sanayi toplumlarında müşterek olmakla birlikte bunun dışında toplumun kendi sosyal yapısının farklılık gösteren sosyal, kültürel ve siyasi özelliklerinden doğan hususiyetlere de rastlanmaktadır. Belirli prensipleri ve araçları olan iktisat ilminden her ülke kendi maddi ve manevi değerlerini gözönünde bulundurarak istifade edebilme şansına sahiptir. Bu realitemin geç de olsa fark edilebilmesi sanayileşme yolundaki ülkeler için büyük kazançtır. Zira; "1850'lerde dünyanın bildiği, başarılı sanayileşme modeli tekti; Orta sınıf sermayedarların (kapitalistlerin) öncülük ettiği sanayileşme (kapitalist model)." (10) Halbuki bugün bu anlayış büyük ölçüde değişmiş gelişme yolundaki ülkeler kendi sosyal yapıları uygun farklı reçetelerle karşı karşıyadır. Bunun içindir ki, sanayileşmeye çalışan ülkelerde bugün değişik kalkınma modelleri görebiliyoruz. Bu ülkeler aynı zamanda "yabancılaşmadan değişebilme" çabasındadırlar.

Her ikisinin de kendileri isimlendiren temel özelliklerinden hayli sapmalar göstermesine rağmen, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar sanayileşmesini sağlamış toplumların bunu iki model içinde gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Söz konusu iki

(9) Ülgener, Sabri F.; Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Ankara, 1983, Sh:122

(10) Kerr, C.-Dunlop, J.T. - Harbison, F.-Myers, CA.; "Sanayileşmenin Mantığı", Sosyoloji Yazıları, (Ed. İ. Sezal), Bursa 1983, Sh:67

sistem arasındaki fark, üretim araçları mülkiyetinin kime ait olduğu noktasındadır. Bu dönem içinde gördüğümüz modellerden biri, üretim araçlarının mülkiyetinin özel, müteşebbis sermayedara ait olduğu kapitalist model, diğer ise mülkiyetin devlete ait olduğu sosyalist modeldir.

Birbirinden üretim araçlarının mülkiyetinin sahipliği dışında da bir takım farklılıklar gösteren her iki sistemin değişikliklerine baktığımızda;

- Ekonominin düzenlenişinin kapitalist modelde pazar mekanizması ile sağlanmasına karşılık, sosyalist sistemde merkezi planlama ile gerçekleştirildiğini,
- Kapitalist sistemde işveren ve işçinin birbirinden ayrıldığını, aralarındaki ilişkinin ücret olduğunu,
- Kapitalist sistemde hâkim hareket unsurunun kâr araştırmasına dayandığını,
- Yatırım, üretim ve işbölümünün kapitalist modelde pazardaki arz ve talep ile belirlenmesine karşılık, sosyalist sistemde merkezi planlama ile belirlendiğini görmekteyiz(11)

Schumpeter'e göre kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmaya devam ettiren yeniliktir. Yeni üretim metodları, yeni tüketim maddeleri, yeni ulaşım vasıtaları...vb. Yeni sanayi teşkilatlanmanın çeşitleridir, bütün bunlar kapitalist teşebbüs tarafından yaratılmıştır.(12)

Bugün bu iki sistemin de oldukça büyük değişmeler gösterdiği ortadadır. Çağımızın önemli değişmelerine baktığımızda;

- Kapitalizm ve sanayi toplumunun farklı şeyler olduğu,
- Mülkiyet ve kontrolün ayrı ellerde toplandığı,
- Çalışanların hayat seviyeleri, vasıf ve kabiliyetlerinin arttığı,
- Yeni orta sınıfların varlığı,
- Sosyal hareketlilik ve yeni tabakalaşmaların varlığı,

(11) Schumpeter, J.A.; Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, (Çeviri: Ak-
oğlu), C:1, İstanbul 1981, Sh:143

(12) Türkoğlu, Orhan; Sanayi Sosyolojisi, Ankara 1981, Sh:191

- Daha çok eşitliğe yönelik, sosyal siyaset tedbirlerinin gerçekleştirildiği,
- Sosyal çatışma ve mücadelelerin önemini korumakla birlikte müesseseleştirildiği,
- İkili sınıf yapılarının sarsılıp çok sınıflı tabakalaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir.(13)

Çağımızın en büyük değişmelerinden biri sanayi toplumu-kapitalizm farklılaşmasıdır. Artık sanayi toplumu, kapitalist toplum değildir! Sanayi toplumu, medeniyet seviyesi, teknolojik seviye gibi özelliklere ve soyut kriterlere göre yapılan bir genellemedir. Somut olarak her sanayi toplumu kendi millî niteliğini, farklı sosyal sistemini korumaktadır.(14) Bu sebeple, farklı siyasi rejimlere sahip, meselâ demokratik batılı sanayi toplumları gibi, otoriter rejimli Sovyet toplumu da sanayi toplumu olabilmektedir.

Diğer bir değişme de sermayenin küçük hisseler halinde çok sayıdaki tasarruf sahibinin eline geçmesine yolaçan anonim şirketlerin doğmasıyla kapitalist sistemin farklılaşmasıdır. Çok sayıdaki hissedarın işletme yönetiminin iktisadlaşmış profesyonel yönetici(menacer)lere bırakması mülkiyet ve otoritenin ayrılmasına sebep teşkil etmiştir.

Sanayileşme ile birlikte işgücünün de nitelik ve nicelik olarak değiştiği görülmektedir. İşgücünün hayat seviyesi, vasıf ve kabiliyetinde artış vardır. Sanayileşme bir meslekten diğerine kolayca geçebilecek ve adapte olabilecek işgücüne ihtiyaç göstermiştir. Özellikle eğitim yoluyla bu yükselme sağlanmıştır. Gerek hizmet öncesi, gerekse hizmet için eğitim, sanayinin aradığı vasıf ve kabiliyetli işgücünü temin etmiştir. Böylece işgücü vasıflı, yarı vasıflı veya vasıfsız olarak çalışma hayatında yerini almıştır.(15) Bu farklılaşma, işgücünün toplumla bütünleşmesini sağlamıştır.

(13) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), Sh:267-68

(14) Aynı eser, Sh:268

(15) Aynı eser, Sh:269

II-MODERNLEŞME

Sosyal değişme ile ilgili çalışma ve görüşler, iki seviyede ele alınabilir. Bunlardan birincisi, değişimin ferdi seviyede meydana gelmesidir. Yayılma, öğrenme, kültürleşme, haberleşme, sosyalizasyon ve modernleşme bu tür değişmelerde ön sıraları işgal ederler. Bu seviyede ele alınan değişmelerin araştırması fertlerin değişme eğilimini belirtmektedir. İkincisi ise, sosyal sistem düzeyinde değişmelerin ele alınmasıdır ki, bu da; Kalkınma, bütünleşme, farklılaşma ve uyum gibi kavramları kapsamaktadır. (16) Hem ferdi düzeyde bir değişmeyi hem de sosyal sistemde farklılaşmayla ifade eden modernleşme günümüzde özellikle gelişmekte olan toplumların en büyük hedefi haline gelmiştir. Modernleşmenin hedef haline gelmesinin sanayileşmiş batılı toplumlarda görülen maddi refah imkânlarının artışı ile modernleşme arasında kurulan ilişkinin de bir neticesidir.

İkinci dünya savaşı sonrasında, dünya siyasi hayatında meydana çıkan yeni gelişmeler, modernleşmeyi az gelişmiş ülkelerin tek hedef yapmıştır. Savaş sonrasında dağılan sömürge imperatorluklarından kurtularak istiklalini kazanan milletler, kalkınmayı gerçekleştirmek suretiyle iktisadi istiklâline kavuşmak problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Sırası gelmişken belirtelim ki, gerek istiklâlin kazanılması gerekse kalkınma hamlelerinin başlanmasında bu mazlum milletlerin itici gücü milliyetçiliktir.

Milletler arasında süren çatışma kuvvet dengesi siyaseti bir takım sebeplerle, kalkınma (bir anlamda sanayileşme) sını başlatamamış ülkelerin yanısıra yeni ortaya çıkan devletlerinde bir an önce kalkınmaları ihtiyacını doğurmuştur. Sanayileşmesini gerçekleştirmiş ülkeler ile henüz kalkınmasını gerçekleştirememiş ülkeler arasındaki açığın hızla artması siyasi istiklâlini kazanmasına rağmen iktisadi istiklâlin de kazanılmasını zaruri kılmaktadır. Bu açığın kapatılarak gelişmiş ülkelerin sahip olduğu seviyeye ulaşma gayeleri modernleşme sürecinin sadece bir kalkınma süreci halinde telakki etme anlayışına sebep olmuştur.

(16) Türkoğan, Orhan; "Modernleşmenin Yeni Boyutları", Tercüman Gazetesi, Yıl:15, Sayı:5037, 1976

Bütün bu sebeplerle modernleşmenin mahiyetini bütün unsurlarıyla ortaya konmasında ihtiyaç vardır.Çünkü modernleşme maliyetsiz bir değişme süreci değildir.

Modernleşmenin mahiyetinin ortaya konulması,bu konuda ileri sürülen bazı görüşlerin de yanlışlığının anlaşılmasına yardım edecektir.Bu konuda hatalara düşüldüğünü modernleşmenin tanımını ve modellerini ortaya koyarken göreceğiz.

Günümüzde modern toplumun maddi vasıtalarla insana temin ettiği refahın yanısıra beraberinde getirdiği problemler de sosyolojinin uğraştığı en azından tahlilihi yaparak çözüm için gerekli ipuçlarını insanın emrine tahsis etmek mecburiyetinde kaldığı söylenebilir.Bu problemin bir anlamda modernleşmenin maliyetinde olduğunu bilmeliyiz.(17)

Darwin'le biolojide başlayıp daha sonra sosyolojiye giren evrimci görüşün takipçisi olan sosyologlara göre,insanlık devamlı bir tekamül halindedir.Bu görüşün bir diğer yansıması da bütün toplumların aynı sosyal evrim safhalarından geçeceği dir. Biz,bugün bu tekamülcü görüşlerin kabul edilemeyeceğini bir çok sosyal hadisenin de yardımıyla anlamış bulunuyoruz.Onun için sosyal değişmeyi incelerken takip ettiğimiz modernleşmeyi ele alırken de farklı sosyal ve kültürel yapılara sahip toplumlarda modernleşmenin şekilde olmasa bile mahiyette değişiklik arzedebileceği görüşünü(18) gözardı etmeyeceğiz.Nitekim,ilerde göreceğimiz gibi modernleşme konusunda da bu sosyal Darwinizmin izlerine rastlamak mümkündür.Ne var ki,bu görüşlerin yanlışlığını anlamak için birçok ülkenin çok değerli zamanlarını kaybettiğini belirtmek yerinde olacaktır.

I-MODERNLEŞMENİN TANIMI:

Modernleşmenin bugünkü manada anlaşılmasına kadar geçirdiği anlam farklılıklarını sonraki konularda etraflıca incelemek imkanını bulacağız.Şimdilik şu kadarını belirtelim ki, sosyal değişme ile ilgili bütün hâdiselerde olduğu gibimodernleşme anlayışı da sosyal Darwinizmin etkisi altında kalmıştır.

(17)Heper,Metin;Modernleşme ve Bürokrasi,Ankara tarihsiz,Sh:18

(18)Bendix,Reinhard;"Sanayileşme,Modernleşme ve Kalkınma",Sosyoloji Yazıları,(Ed:İ.Sezal),Bursa 1983,Sh:79-82

Diğer sosyal konularda olduğu gibi, modernleşmenin genel olarak benimsemiş ve tecrubi olarak sağlam kabul edilen herhangi bir sosyo-kültürel tanımı mevcut değildir. Genel olarak modernleşmeyi "geleneksel hayat tarzından daha karmaşık, teknolojik yönde ileri ve hızla değişen bir hayat tarzına yönelme"(19) olarak tanımlayabiliriz. Burada modernleşme bir kimşenin geleneksel hayat tarzından kurtulması anlamına gelen zihni süreç olarak düşünülmektedir. Rogers'in bu görüşüne İnkeles ve Lerner de katılmaktadır. Nettekim İnkeles'e göre modernleşme, yer ve zamandan ziyade zihniyetteki değişme ile ilgilidir. Lerner de modernleşmeyi geleneksel hayat tarzından modern hayat tarzına geçiş süreci olarak açıklamaktadır.(20)

II-MODERNLEŞME MODELLERİ:

Modernleşme modellerini iki kısımda mütalaa edebiliriz. Bunlar, modernleşmeyi "batılılaşma" anlamında kabul eden klasik modernleşme modelleri ve bugünkü anlamıyla çağdaş yaklaşımlardır.

Klasik modernleşme anlayışı "batıya doğru" bir evrimi kapsar. Eiesenstalt, modernleşmeyi; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da 17.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar gelişmiş bulunan sosyal, ekonomik ve siyasi sistem tiplerine doğru bir değişim süreci olarak kabul eder.(21) Bu süreç, daha sonra diğer Avrupa ülkelerine de Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmıştır.

Edward Slils ise modernleşmeyi "batıya bağlı olmadan batılı olmak" şeklinde yorumlamakta, fakat batı tipi "temsili müesseseler rejimi" olarak görmektedir.(22) Bu tür yaklaşımın arkasında şüphesiz toplumların modernleşmelerini tamamladığı ölçüde birbirine benzeyecekleri inancı yatmaktadır. Aynı şekilde iktisaden geri kalmış ülkelerin de başarılı bir şekilde sanayileşmeleri halinde iktisaden gelişmiş ülkelere benzeyeceği kabul edilmektedir. Halbuki, bugüne kadar bu görüşü tam olarak destekleyen çok

(19) Türkoğan, Orhan; Çağdaş Türk Sosyolojisi, Erzurum 1977, Sh:278

(20) Aynı eser, Sh:278

(21) Mazrui, A. Ali; "Sosyal Darwinizmden Günümüz Modernleşme Teorilerine"; Bir tahlil geleneği, Sosyoloji Yazıları, (Ed: İ. Sezal), Bursa 1983, Sh: 58-66

(22) Mazrui, A. Ali; A. g. m., Sh: 58

az delil vardır. Avrupalılaşmak manasında modernleşmeyi kabul edersek, bu görüş doğrudur. Avrupalılaşmak için Avrupalı gibi olmak gerekir. Klasik görüşe sahip olanlar bu noktada haklıdır. Fakat Avrupalılaşmak ile modernleşmek aynı şey değildir. Bu yüzden modernleşmek için mutlaka Avrupalı olmak gerekmez. (23) Nitekim, bugününsanayileşmiş toplumları geleneksel sosyal yapıların birçok unsurlarını hala muhafaza etmektedir. Bu toplumlar arasında görülen benzerlikler ise "sınıf" sıfatının belirlediği mesleki değişme şehirleşme, ... vs. gibi noktalardadır. Sanayileşme, karmaşık bir süreç olup, eski ve yeninin çağdaş ve gelenekselin bir arada olamayacağı görüşünü rededer mahiyettedir. Hâdiler göstermiştir ki, çağdaş sanayi toplumları birçok geleneklerini muhafaza etmektedirler. Yani, değişme ve gelişme hem tedrici hem de nispi olmaktadır. (24) Bu tür bir gelişme sosyal değişimin muhafazakâr karakterini de ortaya koyar. Problemi eski-yeni zıtlığına dönüştürmek ilmi açıdan anlamsız bir tutumdur. Yeni bildiğimiz şey, eskiye en son ilave edilendir. Eski ile yeni durum arasında bir kesiklik olduğu takdirde hâdiseler arasında bir devamlılık kalmaz ve neticede sebep-netice münasebetleri kurulamaz. (25) Sosyal değişme sürecinde devamlılığı sağlayan sosyal yapı ve değer unsurlarıdır. Çünkü, sosyal yapılar, tip ve davranışlar çabuk şekil değiştiren bir karakter taşımazlar. (26) Sosyal yapı ve davranışlar, kendilerini şekillendiren şartlar ortadan kalktıktan sonra da uzun süre devam ederler. Bu devamlılık kalkınma açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi olumlu sonuçlar da verebilir. Bu sebeptendir ki, kalkınma kavramı sadece sanayileşmenin dolaylı ve doğrudan tesirlerine değil kalkınmayı nispi bir olay kılan "modernleşme" ve "geleneksel" in çeşitli unsurlarını birlikte ihtiva eder. Gerçekte geleneksel kültür sanayileşmeyi tahdit etmekle beraber, tamamen tayin edici bir faktör değildir. Sanayileşme, sanayi öncesi kültür üzerine kendi kültürünü empoze eder. Fertleri çalışmaya, tasarrufa ve yatırıma teşvik eden çekirdek aile tipi açık bir sosyal sistem, kabiliyetlerin taltifi, yenilik ve değişmeye açık değerler, kuvvetli bir sos-

(23) Güngör, Erol; Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Sh:19

(24) Bendix, R.; A. g. m., Sh:81-82

(25) Güngör, Erol; Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Sh:125

(26) Schumpeter, J, A.; A. g. e., Sh:28

yal refah devleti anlayışı bu kültürün özellikleri olarak sayılabilir.(27)

Bu durumda modernleşme kavramı yeni gelişmeye başlayan ülkelerin batı ülkelerinin takip ettiklerinden farklı bir çizgi takip edebileceklerini kabul etmelidirler. Böylece, modernleşme ile geleneksellik arasında ters bir orantı olduğu faraziyesi ile değişme vetiresi bakmak yanılgıcı olabilir. Sanayileşme ve ona bağlı unsurlar hiç de geleneklerin azalıp modernleşmenin artacağı anlamına gelmez. Bu sebeple tam manasıyla modernleşmiş bir toplumun bütün geleneksel unsurlardan arınmış olacağı fikri manasızdır.

Klâsik modernleşme telakkilerinin altında yatan bir faraziyenin de modern cemiyetlerin birbirine benzeyeceği görüşü olduğunu belirtmiştik. Modern cemiyetlerin birbirlerine daha çok benzemeleri gerçekten herkesin göreceği kadar açık bir hâdisedir. Fakat bu durumun kültürlerin temel değerlerinde de birlik yaratacak şekilde geliştiği iddiasını gerektirmez. Bunu buraya kadar yaptığımız açıklamalarla kısmen izah etmiş bulunuyoruz. Burada böyle bir durumun yaratacağı neticeler üzerine durmak istiyoruz. Bilindiği gibi medeniyetlerin doğusuş tek bir kültür ve zaman içinde izah edilememektedir. Medeniyetler gerçekten insanlık tarihi boyunca tek milletin veya ülkenin tekelinde doğmamış, gelişmemiştir. Aksine değişik dönemlerde ve yerlerde doğup gelişmiştir. Bunda mahalli kültürlerin gelişme potansiyeline sahip olması ve bu potansiyelin uygun şartlarda gelişerek medeniyeti doğurması asıl sebebi oluşturmaktadır. Eğer modernleşme neticesinde kültürlerin temel noktalarında bütünüyle bir benzeşme meydana gelecek olursa modern medeniyetin daha ileri ve yüksek bir seviyeye ulaşması için gereken hamle hangi kültürde gerçekleşecektir?

Klâsik modernleşme anlayışında birinci yanlışlığı oluşturan modernleşme ve batılillaşmanın aynı madada anlaşılması görüşünün incelenmesi sonucu netice olarak diyebiliriz ki, modernleşmeyi belirleyen yeni unsurun zorunlu olarak batıdan gelmesi gerekmez. Modernleşme ve batılillaşma kavramları aynı sosyal ve kültürel yapıyı ifade etmekten uzaktır.

(27) Kerr, C.; Dunlop, I. T.; Harbison, F. H. - Myers, C. A.; "Sanayileşme ve Kültür", (Çev: A. Baransel, N. Ekin) İktisat Fak. Mec. C. 26, No: 1-4
İstanbul, 1969, Sh: 113-114

Modernleşmenin bu tip anlayışında ikinci yanlışlığı da çoğu kez modernleşmenin tek boyutlu bir süreç olduğu görüşüdür. Bu anlayış aynı zamanda modernleşmeyi tek birbirim veya unsurla örtme hatasına düşmektedir. Yüksek hayat seviyesine sahip bir ferдин zaruri olarak modern olduğu görüşü savunulamaz. Aksine bu ferдин kısmen geleneksel olabileceğini şu ana kadar ki, açıklamalarımızdan anlamak kabildir. Zira modernleşme birden çok unsurun karşılıklı etkileşimi ile meydana gelen bir süreçtir. Ferдин davranışının birçok yönü olacağı için ferдин statüsünü belirlemede de birden çok kriterin gözönünde bulundurmanız icapeder. Yaşama seviyesi, siyasi katılma, kozmopolitlik derecesi, unsurların karşılıklı etkileşimi gibi modernleşmenin mahiyetini belirleyen öğeler olmaktadır. Bu kriterlerden sadece birini ele alarak neticeye gitmek yanıltıcı hükümlerin doğmasına sebep olabilir.

Klâsik modernleşme anlayışında her zaman modernleşmenin iyi bir şey olduğu görüşü bu anlayışının bir diğer yanlışlığını oluşturur. (28) Modernleşmenin ilerde sağladığı birçok maddi refah vasıtası onun her zaman ve her yerde iyi olduğu hükmüne varmamızı gerektirmez. Aksine modernleşme birçok problemi de beraberinde getirir. Günlük hayatımızda sık sık rastladığımız anomi, yabancılaşma, uyuşturucu iptilası, her türlü marjinal grup sapmaları, terör, ... vs. gibi çağdaş toplumun bunalımı unutturan hadiseler modern toplumun vazgeçilmez unsurları olmamakla beraber doğurduğu neticelerdir. Her türlü sapma davranışların bugün modern toplumlarda görmekteyiz. Buna karşılık geleneksel toplumlarda bu tip davranışlar asgari düzeyde kalmaktadır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi sapma davranışların her modern cemiyetin genel karakteri olacağı intibaini yaratacak tutumdan uzak kalmalıyız. Modern toplumun maruz kalacağı bu gibi tehlikelerin daha çok sosyal ve kültürel yapıdan etkilendiğini biliyoruz. Aksi halde aynı seviyede modern toplum hüviyetini kazanıp, değişik şekillerde sapma davranışların da aynı derece de ortaya çıkması gerekecektir. Şimdilik ise böyle bir durum tespit edilememiştir.

(28) Türkoğan, Orhan; Çağdaş Türk Sosyolojisi, Sh:279

Modernleşmeye karşı çağdaş yaklaşımlar bu hatalardan uzaklaşmaya çalışma gayretlerini taşımaktadırlar. Bu özelliği ile çağdaş yaklaşım modernleşmeyi batıda görülen teknik iktisadî değişmeden çok sosyo-politik değişme olarak ele almaktadır. (29)

M. Robbins, modern toplumun özelliklerini, şehirleşme, yaygın eğitim, iktisadî zihniyetle ticarîleşme, geniş çapta sosyo-kültürel ilişkiler ve yüksek katılma seviyesi, kozmopolitlik, kitle haberleşme vasıtalarının etkinliği, geniş çapta teknolojik yenilikler olarak belirler. (30) Ona göre, modernleşme bugünkü ve geçmiş yaşama şeklinden daha karmaşık ve gelişmiş bir topluma geçiştir.

Rogers da modern toplum ve yaşama biçiminin unsurlarını saymak suretiyle modernleşmeyi açıklamaya çalışmaktadır. Rogers, okuma yazma, kitle haberleşme vasıtalarının ortaya konulması, kozmopolitlik gibi temel önceliklerin esnek ve değişmeye yatkın şahsiyet ve başarı motivasyonu ile desteklenmesiyle ortaya çıkan modern hayatın modernleşme olarak kabul eder. (31)

Lerner'e göre modern toplum siyasi, iktisadi ve kültürel bütün sosyal faaliyetlere katılan modern insanların oluşturduğu toplumdur. Ona göre bu geniş katılma, geleneksel toplumda yoktur. Katılmaya verilen bu değer katılmadan sonra insanın kendisinin başkasının durumunda görebilme kabiliyetinin geliştirilmesidir. Böylece modern toplum; Benzemek istediği kişileri seçebilen onlarla bütünleşen, rol ve ilişkilerini genişletebilen modern insanların her türlü sosyal faaliyetlere katılma neticesinde geliştirdikleri fikir birliğine dayanmaktadır. (32) Modernleşmeyi safhalar halinde ele alan Lerner, başlangıç olarak şehirleşmeyi kabul eder. Şehirleşmeyle birlikte artan okur-yazarlık, haberleşme vasıtalarının etkisinin de artmasıyla siyasi katılma sağlanır ve böylece modern hayat tarzına ulaşılır. Lerner, bu safhalardan hareket ederek toplumları modernleşme seviyelerine göre, modern ge-

(29) Bendix, R. A. g. m., Sh: 80

(30) Tezcan, Mahmut; Sosyal ve Kültürel Değişme, Sh: 88

(31) Tezcan, M.; A. g. e., Sh: 89

(32) Tezcan, M.; A. g. e., Sh: 90

niş durumda ve geleneksel olarak üçe ayırır.

Smelser'e göre modernleşme ise; a) geleneksel güçler, b) farklılaşma güçleri ve c) yeni bütünleşme güçleri arasındaki üç yönde oluşabilecek bir süreç olarak belirlenebilir. (33) Yine Smelser, Max Weber'den etkilenmiştir. Gerçekten M. Weber de "aklı"nın karşılığı "gelenek"tir. Gelenek, akli olana zıt olmakla beraber değişmeye karşı değildir. Konunun akışı içinde yer yer buna temas ettiğimiz gibi genelde ferdin tutumu ve davranışlarının zihni durumlarının sürekliliğinin temelini oluşturmaktadır. Ananevi tutum ve davranışlar bazan modernleşme istekleriyle çatışmasına rağmen hızlı değişme dönemlerinde istikrarı desteklemeye veya korumada önemli bir mekanizmadır. Bazı hallerde modernleşme, gelenekleşme derecesini yükseltebilmektedir. Türkoğlan, buna misal olarak ulaştırma vasıtalarındaki gelişmenin hacc'a gitme oranının artışa yol açmasını gösterir. (34) Nitekim N. Vergin'in Krd. Ereğlisinde yaptığı araştırma neticesinde sanayileşmenin dinden uzaklaşma süreciyle paralel yürüyeceği görüşünün isabetsiz olduğunu (35) ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca sanayileşme birlikte geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş söz konusudur. Modern cemiyet nizamında da geniş ailenin yaşayabileceği ve hatta bazı fonksiyonları daha iyi işler hale getirebileceği görülmektedir. Mesela, modern cemiyetle-ileride göreceğimiz gibi- geniş aile üyeleri için iş temini ve malî, psikolojik destek temin etmek suretiyle dayanışmayı sürdürmek gibi önemli fonksiyonları icra edebilmektedir.

Görülüyor ki, modernleşme "geleneksel"i bütünü ile ortadan kaldıramamış, çoğu zaman her ikisi bir arada yaşamakla kalmayıp aynı zamanda bir fonksiyonu birlikte yerine getirebiliyorlar. Modern tıp ile hak tebabatinin bir arada yaşaması da her ikisinin aynı anda kullanılır olması buna güzel misal teşkil edecektir.

Smelser, modernleşmeyi birbiriyle ilgili dört ayrı sürecin oluşturduğu görüşündedir. Bu süreçler teknik kalkınma, tarım alanında kalkınma, sanayileşme ve şehirleşmedir. Bu süreçler

(33) Türkoğlan, Orhan; Çağdaş Türk Sosyolojisi, Sh:282

(34) Türkoğlan, Orhan; A. g. e., Sh:234

(35) Vergin, N.; "Toplumsal Protesto v. s. Dinsel Hareketler", İkt. Fak. Mec., C:37, İstanbul 1980, Sh:117

sonunda modern toplum ortaya çıkar.Modern toplum,temsili siyasi sisteme sahip,okuma yazma oranı yüksek,lâik inançlar benimsenmiş ailenin küçüldüğü(çekirdek aile)coğrafi ve sosyal hareketliliğin artmış olduğu,çoğulcu tabakalaşmaya sahip toplumdur.Görüldüğü gibi bu süreçler,yapıda farklılaşma ve bütünleşmeyi kapsamaktadır.

Sosyal yapıdaki farklılaşma çok fonksiyonlu rol yapısından birkaç alanda ihtisaslaşmaya geçişi ifade etmektedir.Farklılaşma birçok kişilerin yeni roller üslendikleri ve davranışlarında rasyonelliğe yöneldikleri karmaşı sosyo-ekonomik sistemin canlılığını sağlamaktadır.Bu durumda farklılaşan rol ve teşkilatlanmalar düzenlenmesi ihtiyacı doğmaktadır.İşte bütünleşme sosyal münasebetlerin yeni biçimlerini şekillendiren normları hazırlamakla sağlanacaktır.Bu yeni bütünleşme mekanizması milliyetçi ideolojiler şeklinde belirir ve hükümet yapılarında siyasi ve mesleki kuruluşlardagörülür.(36)Düzenli ve istikrarlı bir değişme farklılaşma ile artan bölünme ihtimallerini yeni esaslar etrafında sağlanan bütünleşme ile gerçekleştirebilir.Bu sebeple modernleşme uğrunda toplumun değerlerini zorlamak tehlikeli sonuçlara davetiye çıkarma olur.

Netice olarak dünyanın mevcut kuvvet dengesinin daha adil hale getirilebilmesi milletlerin millî istiklâllerine sahip çıkabilmesi için kalkınmalarını tamamlamak modernleşme ile ifade edilen gelişmeyi gerçekleştirmek mecburiyetinde olduklarını belirtebiliriz.Bu arada modernleşmenin bugünkü problemlerini birçok tecrübenin de ortaya çıkardığı gibi milli kültür değerlerinin korunması ve geliştirilmesi sayesinde önlemenin mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

Modernleşme karşısında gelişmekte olan ülke fertlerinin iki ayrı tavır takınabileceği modernleşme modellerine ait tetkiklerimizden de ortaya çıkarılabilir.Modernizm karşısında takınılan bu iki tavır yani kalkınmış ülkelerin bütün hayatlarını benimseme veya her türlü yeniliğin benimsenmesi şeklindeki

(36)Türkdoğan,Orhan;Çağdaş Türk Sosyolojisi,Sh:286

mutlak modernizm görüşü ile modern hayata kontrollü bir şekilde girilebileceği görüşü dışında bir üçüncü tavır daha vardır ki, buna yeni gelenekçilik akımı denilebilir.

Modernleşmenin zıttı olarak da düşünülebilecek olan yeni gelenekçilik hareketi fertleri modern hayat tarzından daha geleneksel hayat şekline doğru değiştirmeyi amaçlayan bir süreç olarak tanımlanabilir.

Rogers, yeni gelenekçilik akımının doğmasına sebep teşkil edebilecek faktörleri birkaç noktada toplamaktadır. Buna göre; Mevcut normlardan sapmayı önlemek amacı ile daha geleneksel tarzlara uymak arzusu bu akımın doğmasına sebep olabilir. Bu tip bir tutuma daha çok eğitim ve öğrenimini yurt dışında tamamlayıp yurda dönen fertler arasında rastlanmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde elitler, millî hürriyetin kazanılması ve sağlamlaştırılmasını sağlamak için çoğu zaman bu yola başvurmaktadır. Ancak burada bir hatırlatma yapmamış gerekmektedir. Millî kimliğin kazanılması için girilen bu yolda teknolojinin sağladığı imkanlara karşı tavır yoktur. Millî kıyafet ve diline dönen müstemleke aydını modern teknolojinin imkânlarından faydalanmayı telkin etmekten de geri kalmaz.

Yeni gelenekçilik, eski yerli ve modernin bir uyumunu sağlamayı, diğer bir ifade ile geleneksel yoldan modern olmayı telkin etmektedir. (37) Bu akım bütünü ile modernleşme fikrinden kurtulmayı da ortaya koyabilir.

Kalkınmakta olan ülkelerde mutlak ve kontrollü modernleşme tezleri ön planda olduğu halde daha geri kalmış toplumlarda kuvvetli modernizm cereyanlarına da rastlanabilmektedir. Bazı ilkel cemiyetlerde eski kültürün bir sembolik kıymeti âdeta kutsiyet kazanmakta ve bunun etrafında modern kültüre karşı şiddetli bir reaksiyon hareketi teşekkül etmektedir. Fakat bugün dünyanın arzettiği manzara şu gerçeği ortaya koymaktadır: Modernleşme artık kolayca reddedilebilecek bir şey değildir. Onun için modernleşmeyi reddetmek yerine kontrol etmenin yollarını araştırmak daha yararlı ve doğru bir tutum olacaktır.

(37) Türkoğlan, Orhan; Çağdaş Türk Sosyolojisi, Sh:288

Üçüncü Bölüm

SOSYAL DEĞİŞMENİN YENİ BAZI BOYUTLARI

YA DA

MODERN TOPLUMUN SOSYAL MESELELERİ

I-SOSYAL DEĞİŞMENİN GÜNÜMÜZDEKİ BAZI ÖZELLİKLERİ

A-DEĞİŞMELERİN PLANLANMASI

Statik bir toplum yapısı düşünülemez. Her toplum zaman içinde değişmekte farklılaşmaktadır. Toplumların değişmeden kalması mümkün olmadığına göre, ancak değişmeler arasında nispi bir mukayese yapabiliriz.

Günümüzde teknolojik gelişmenin hızla artması ve bu sayede haberleşme ve ulaştırma vasıtalarının artarak etkinliği, toplumlar arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaktadır. Bu münasebetler kısmen tedric edilmiş bir hayat süren toplumları da içine alacak şekilde genişlemiştir.

Sosyal değişme kavramı hiçbir yön ifade etmez. Herhangi bir sosyal değişme, gelişme şeklinde olabileceği gibi gerileme şeklinde de ortaya çıkabilir. Yine herhangi bir değişme bütünleşmeye yol açabileceği gibi toplumda çözülmeyi doğurabilecek tesir de gösterebilir. Modern toplum sosyal değişmenin bu karakterlerine yer yer sahne olmaktadır. Hızlı değişmenin günümüz insanında yarattığı intibak zorlukları sapma davranışların artmasına sebep teşkil etmektedir. Bu hızlı tempo çoğu zaman neyin ne kadar değiştiği endişesi üzerinde düşünecek vakti bile insana vermemektedir.

Bugün sosyal değişmenin ulaştığı hızdan insan korkar hale gelmiştir. Bu yüzden de sosyal değişmeyi ya kontrol altına almaya, ya da inkâr eden bir ruh hali geliştirmeye veya değişimin tesirinden uzak kalabilmek için gerekli çevreyi oluşturmaya çalışmaktadır.

Değişme toplumların kaderidir. Değişmeyi inkâr etmek veya ondan kaçmak çözüm olamayacağına göre, kaçmak yerine kontrollü bir değişmeyi sağlamak ve intibak etme kabiliyetini kazanmaya çalışmak tek çıkar yol olmaktadır. Sosyal değişmeyi inkar etmek veya ondan kaçmaya çalışmak sapma davranış olarak nitelendirilir. Sapma davranışlar da sırası geldiğinde ele alınacaktır. Biz şimdi kontrollü bir geçişi-değişmeyi ifade eden sosyal planlama faaliyetlerinin sebep, şekil ve özelliklerini incelemeye çalışacağız.

1-Sosyal Planlamanın Tanımı

Sosyal değişimin kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmesi düşüncesi zaruri olarak planlama ihtiyacını doğurmaktadır. Çağdaş değişimler git gide daha rasyonel bir nitelik kazanmakta bu sebeple de planlamaya olan ihtiyaç daha çok hissedilir hale gelmektedir. Bu ihtiyaç, bilhassa az gelişmiş toplumlarda zaruret halini almıştır.

Planlama "Bir cemiyetin veya organizasyonun bünyesinde meydana gelen sosyo-kültürel değişiklikleri kendi haline bırakmaksızın devamı, tipi, sürati ve istikameti itibarıyla kontrol altına alma"(1) faaliyetleri olarak tanımlayabiliriz.

Kendiliğinden meydana gelen serbest veya zora dayanan sosyal değişimlerin istenilen arzu edilen istikamete çevrilmeleri ve istenilen neticeleri vermesi ya da değişimde arzulanımların erişilebilmesi amacını taşıyan sosyal planlama devlet faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

2-Sosyal Planlamanın Esasları

Toplumun sosyal ve kültürel yapısında meydana gelebilecek değişimleri kontrol altına alma amacını taşıyan sosyal planlama diğer konularda yapılan planlardan esaslı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, sosyal planlamanın esaslarını da ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal planlama ilk olarak sosyal yapıyı ve kültürü bir bütün halinde ele alan bir faaliyet olmalıdır.(2) Sosyal ve

(1) Kurtkan, Amiran; Genel Sosyoloji, Sh: 330

(2) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji, Sh: 146

kültürel yapıyı bir bütün olarak ele almayan planlamanın hedefine varması mümkün değildir. Uygulanan plan sosyal ve kültürel unsurlar arasında optimal dengeyi kuramadığı takdirde bir konudaki gayreti diğer sahada ters neticeler doğurabilir ki, bu istenilen neticenin teminini önler. Zira, sosyal planlama sosyal gelişmenin sağlanması amacını taşır. Sosyal gelişme ise, ekonomik gelişme ile birlikte sosyal ve kültürel seviyenin de artmasıdır. Bu sebeple ekonomik sahada girişilecek bir faaliyetin sosyal ve kültürel yapıdaki tesiri de gözönüne alınarak her iki sahada birden gelişmenin sağlanması için bütüncü bir yaklaşım gerekmektedir. Bilhassa köylerde sağlanmak istenen sosyal gelişmenin temini için mesala makinalaşmanın gerçekleştirilmesi çalışmalarının köyün sosyal ve kültürel yapısında ortaya çıkarabileceği çözümleri önceden tahmin etmek önem arzeder. Makinelşeme neticesinde sosyal münasebetler de değişmeler görülecektir. Bu değişmeler yeni müesseselerle organize edilmezse çözüme meydana gelir. Bu arada köyde daha önce yapılan mesleklerden bazıları ortadan kalkmak suretiyle bununla geçimini temin eden ailenin ekonomik zorluklara düşmesi neticesi de köyde sosyal ve iktisadi sahalarda gerilemeye yol açabilir. Görüldüğü gibi plan hedefleri tespit edilirken mevcut şartlar gözönünde bulundurularak planın tatbikinden sonra meydana gelecek değişmelerin muhtemel problemlerine karşı tedbir alınmalıdır. Bu durum planın sosyal ve kültürel yapıyı bir bütün halinde ele alması mecburiyetini doğurur.

İkinci olarak sosyal planlama hedeflerinin tespitinde rasyonel ölçülü olmalıdır. Planın başarısı, hedeflerin sosyo-kültürel yapı unsurlarına uygun olması kadar ihtiyaçlara uygun bir şekilde cevap vermesine de bağlıdır. Bu zaruret az gelişmiş ülkelerde kaynakların kıt olması sebebiyle daha çok önem kazanır. İktisadi gelişmenin (kalkınma) sağlanmasına çalışıldığı bu tip ülkelerde dengeli kalkınmanın sağlanması için ekonomik kalkınma ile sosyal ve kültürel seviyenin de aynı anda yükselmesi gerekir. Aksi halde dengeli kalkın yerine dengesiz büyüme başlar ki, bu durum birçok sosyal problemler doğurur. Kalkınmanın şartı olan kaynakların optimal kullanımı gerçekleşemez. Netice olarak hedefleri rasyonel ölçülere

dayanmayan planlar başarılı olmak yerine kaynak ve zaman israfına yol açarlar.

Her planlama faaliyetinde olduğu gibi sosyal planlama da uygulama için en uygun zamanı seçmelidir. Uygun zaman seçimi kaynak ve zaman israfını önler. Asıl önemi ise fertlerdeki değişme temayülüne uyum sağlayacak şekilde yapılacak zamanlama değişiminin devamlılığı, hızı ve istikametini kontrol imkanının kolaylaştırmasıdır. Sosyal planlamanın bir diğer esası da faktörlerin ayarlanmasıdır. Planlamanın bu ilkesi daha çok iktisadi sahaya ait hedeflerin tespitinde geçerlidir. (3) İktisadi konulara ilişkin hedeflerin tespitinde emek, sermaye teşebbüs, tabiat faktörlerinin optimal bir şekilde bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu ayarlamayı gereği gibi yapamayan planlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kaynak ve zaman israfından başka netice elde edemez.

Bütün bu şartları sağlasa bile moral unsurlarla takviye edilmemiş planın başarı şansı yoktur. Sosyal planlamayı, iktisadi planlamadan ayıran en önemli unsur, sosyal planların moral unsurla takviye edilmesidir. Maddî ve manevî kültür unsurları arasında en uygun terakkiyi yapmak ve bunların tesirini de içine alacak şekilde genişletmek suretiyle iktisadi planlamadan sosyal planlamaya geçilir. (4) Herhangi bir ülkede sadece maddî unsurların optimal terakkiyi sağlamasıyla başarıya ulaşılamaz. Yapılacak planın istenilen neticeyi vermesi için insan unsurunun bütünü ile gözönüne alınması icabetmektedir. İnsanın fiziki ve zihni kudretinden başka bir de manevî kudreti vardır. Bu kudret insanın moral gücünü oluşturur. Bütünlük duygusu ve milletçe kalkınma isteği halinde tecelli edecek bu moral güç kalkınmanın en büyük itici faktörünü oluşturabilir. Nitekim, zaman ve mekan şartları dikkate alındığında "nizam-ı âlem" ülküsü Osmanlı devletinin kuruluşunda olduğu kadar dünya hâkimiyetini sağlamasında da en büyük tesiri sağlayan unsur olmuştur. Günümüzde de milliyetçilik, milletlerin kalkınması ve gelişmesinde motor gücü oluşturmaktadır. Bu güçten mahrum hamle-

(3) Kurtkan, Amiran; Sosyoloji, Sh:148

(4) Kurtkan, Amiran; A. g. e., Sh:148-149

ler çoğu zaman kalkınmada ve gelişmeden uzak kalmaktadır.

Sosyal planlamanın esasları olarak ele aldığımız bütün bu unsurlar bir zarureti daha ortaya çıkarmaktadır. Bu da devlet faaliyetlerinden biri olarak karşımıza çıkar. "sosyal hayatın millî çapta planlanması" faaliyeti bunu gerçekleştirecek şekilde teşkilatlanmış müesseseseye olan ihtiyaçtır. Genel olarak baktığımızda bir sosyal planlama; Meseleyi millî seviyede bütüncü bir görüşle ele alan sosyal ve kültürel yapı özelliklerine uygun olarak kaynakları, hedefleri, zamanlaması rasyonel ölçülere göre tespit eden ve moral güçlerle takviye edilmiş organize faaliyetlerdir.

3-Planlamayı Gerektiren Sebepler

Her cemiyette sosyal organizasyonun statik mahiyeti örfler, âdetler ve kanunlar vasıtasıyla oluşmuş ve az-çok sabit bir karakter kazanmış olmasına rağmen sosyal hayat dinamik tir ve değişme bu dinamizmin tabii bir neticesidir. Değişen sosyal yapıda yeni durumun statik mahiyetteki nizam ve kaidelerle karşılaşması eski normlar değişinceye kadar toplumda bir çözülme veya intibaksızlık halinin doğmasına sebep olabilir. İptidai cemiyetler kısmen statik bir sosyal yapıyı uzun zaman muhafaza edebilmeleri nedeniyle bütünleşmiş organize topluluklar karakterini arz etmektedir. Günümüzde ise geçmiş çağlara nazaran çok daha dinamik bir karakter taşıyan cemiyetlerde ferdin ve irili ufaklı muhtelif grupların arzularıyla cemiyetin arzularının ahenk göstermesi çoğu zaman gerçekleşmeyen manzaralardır. Gittikçe hızlanan değişmelere maruz kalan günümüz toplumları, rekabet ve ihtilafların devamlılık gösterdiği toplumlardır. (5) Fert ve yaşadığı cemiyet arasındaki isteklerin farklı olmasıyla doğabilecek neticelerin ortadan kaldırılması sosyal bütünleşme ve gelişmeyi sağlayacak hedeflerin tespiti ve takibini gerçekleştirecek sosyal planlama ile sağlanabilir.

ktisaden geri kalmış ülkelerde genellikle şu iki problemle karşılaşılır: Değişmenin istikametine hızı az gelişmiş

(5) Kurtkan, Amiran; Köy Sosyolojisi, Sh:202

Ülkeler değişiminin kalkınma-bizi ilgilendiren yönü ile sosyal gelişme-istikametinde gerçekleşmemesi sebebiyle az gelişmişlikten kurtulamamaktadır. Bu sebeple kalkınma programları planlı bir şekilde ele alınmaktadır. Yakın zamanlara kadar bu durum hemen sadece iktisadi faaliyetin denetlenmesi ve yönlendirilmesi olarak düşünülür ve meselenin sosyal yönü üzerinde durulmazdı. Hakta iktisadi büyümenin sosyala yönü sözkonusu olduğu zamanlarda bile sosyal veçhe ihmal edilmiştir. Daha sonra iktisadi ile sosyal arasındaki ilişkinin şuurunda varan iktisatçılar ve konu ile ilgili fikir ve düşüncelerin yaygınlaşması ile sosyal planlamanın zarureti anlaşılmıştır. Böylece değişimin gelişme istikametine yöneltilebilmesi için sosyal ve kültürel yapı şartlarının da plana dahil edilmesiyle sosyal planlamaya gecilmiştir. Artık bugün ekonomik kalkınma meselelerine karşı en çok ilgi gösteren iktisatçılar da sosyolojik teori ve araştırmalarla yakından ilgilenmektedir. (6) Bu anlayışın yerleşmesi sonucu bütün ülkeler sosyal planlama faaliyetlerini devletin bir vazifesi olarak kabul etmişlerdir.

Sosyal planlama çalışmalarının-buraya kadar ki izahlarımızdan dolayı-sadece ekonomik gelişiminin sosyal yönüne ilişkin bir faaliyet olarak anlaşılmamamış gerekir. Sanayileşme ve ekonomik büyüme günümüzde suçluluk, akıl hastalıkları, sanayide tatminsizlik ve bunalma, boş zamanların değerlendirilmesi gibi incelenmesi gereken yeni problemlere yol açmaktadır. Sosyal değişimin yeni boyutları olarak ele alacağımız anomiy ve yabancılaşma, uyuşturucu alışkanlığı, sapma davranışlar, modern toplumun sosyal problemleridir. Bu problemler bir takım alt-kültürler yaratarak millî kültürden sapsmaları meydana getirdiği gibi sosyal bütünleşmeyi de tehlikeye sokmaktadır. Millî kültürü güçlendirme yönünde alınabilecek sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel tedbirler, sosyal planlamanın bir bölümünü oluşturur.

B-DEĞİŞMELERİN DEVRİ ÖZELLİKLERİ

Sosyal değişimin devri-dalgalı değişme özelliği gösteren tezahürlerine modern toplumda rastlanabilmektedir. Bu tip değişmelere şehirden kaçış ve ailedeki değişmeleri misal verebiliriz.

1-Ailedeki Değişmeler

Toplumun en küçük birimi olan aile diğer sosyal müesseseler gibi değişmelere, sosyal değişmelerle meydana gelen yeni durumlara parçalanarak, küçülerek veya genişleyerek ayak uydurmaya çalışmaktadır. Sanayileşme ile birlikte aile: de büyük bir değişme geçirmiş, küçülme suretiyle çekirdek aile halini almıştır.

Aileyi ancak bağımlı bir değişken olarak kabul edip diğer sistemlerin (meselâ sanayi) aile yapısı üzerinde etkili olduğunu söylemek istemiyoruz. Diğer faktörler olmadan da her sosyal müessese değişimin dinamiğini taşımaktadır. Aksi halde diğer faktörlerin etkisi olmadığı şartlarda bir sosyal müessesenin hep aynı kalacağı kanaati belirir: ki, araştırmalar böyle bir durumun kesinliğini henüz tespit etmiş değildir. Bu hatırlatma, biraz sonraki açıklamalarla görülebilecek muhtemel hata kaynaklarını işaret bakımından değer taşımaktadır.

Sanayileşme ile birlikte toplumların aile yapısının çekirdek aileye doğru bir değişme gösterdiğini görmekteyiz. Geleneksel geniş ailenin yerini karı-koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile almıştır. Bu tür bir değişimde artan nüfus, toprağa yerleşme, şehirleşme ve yeni iş alanlarına geçebilme olarak gerçekleşmiştir. (7) Bu faktörlerin tesiri yanında toplumun kültür yapısı ana etken olmak üzere aile yapısı farklılıklar göstermektedir.

Çekirdek aile hemen hemen sanayi toplumun hâkim aile yapısı halini almıştır. Ancak bu tip aile yapısı bir toplumun bütününe kapsamaktan uzaktır. Aynı toplum içinde farklı aile yapılarının izlerine rastlamak mümkündür. Zira çekirdek aileye doğru bir değişme determine bir değişme değildir. Sosyal ve ekonomik çevre

(7) Erkal, Mustafa E.; Bölge Açısından Azgelişmişlik, İstanbul 1982,

şartları farklı aile yapılarının yaşamasına yardımcı olmaktadır.

Çekirdek aileye doğru giden değişimin yönüzamanla daha başka aile tiplerine doğru meyil etmektedir. Nitekim günümüzde sosyal ve ekonomik şartların tesiriyle destekli aile denebilecek geniş aile tipine de rastlanmaktadır. Bu geniş aile geleneksel geniş aile ile aynı yapıya sahip değildir. Bu değişme eskiye dönüşü ifade etmemektedir. Bu değişme bir başka seviyede denge halindedir. Destekli geniş ailede geleneksel aileden farklı olarak eşin ve işin serbestçe tayini sözkonusudur. Geleneksel geniş ailedeki fertler üzerinde denetim, destekli geniş ailede zayıftır.

Destekli geniş geçiş sebeplerini; dayanışma ihtiyacı, manevi koruyuculuk, prestij kazanma, iktisadi şartların düzelmesi, yalnızlaşmanın giderilmesi... gibi psikolojik, sosyal ve iktisadi faktörlerde arayabiliriz.

Sanayi toplumlarında aşağı-yukarı bu özelliklere sahip olan aile, ileri sanayi toplumlarında "parçalanmış aile" görünümüne bürünmüştür. Refah seviyesinin doruğuna ulaşmış batı toplumlarında artık sık sık ailenin yok olmak üzere olduğu ileri sürülmekte fakat bu arada ailenin yerini neyin alacağı belirtilmemektedir. (8) Bu çok büyük iddianın kesinlikle doğru olduğuna katılmak mümkün değildir. Fakat bu toplumlarda ailenin geçirdiği değişimin hangi boyutlarda bulunduğunu tespit açısından çok önem arz etmektedir. Bu değişimin neticesi üzerinde iki farklı görüş hâkimdir. Bir kısım düşünürler ailenin ortadan kalkacağını ileri sürerken, diğerleri de artan boş zamanların aile bireylerinin daha çok birarada bulunması imkanının doğuracağını ve bunun da insanları aileye bağlayacağını iddia etmektedir.

Ailenin ortadan kalkacağı görüşü mevcut durumdan ileri projeksiyonlara dayandırılmaktadır. Yine aynı şekilde bir metod da ailenin "altın çağı"nı yaşayacağına hükmedilmektedir. Geleceğin sosyolojisi üzerine çalışan Toffler ise, "bu tartışmada her iki taraf da yanılıyor olabilir. Çünkü gelecek görüldüğünden daha açıktır. Aile ne yok olur ne de altın çağına girer. Yeni bir biçim-

(8) Toffler, A.; Gelecek Korkusu, Şok, Sh: 202

de biraraya gelmek üzere kırılabilir, parçalanabilir." (9) diyerek sosyal gerçeğe daha yaklaşmış görünmektedir.

Bu kadar farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olan bu ailen yapısının özellikleri merak edilebilir. Gerçekten batı toplumlarındaki çözülen aile yapısı sosyologlar için enteresan görüntülere sahiptir.

ABD'de yapılan araştırmalar çok sayıda komünün varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu kömünlerde üyeler aynı alanı paylaşmakta, birlikte yeyip içmekte, birlikte yıkanmakta, birlikte çocuklarına bakmaktadır. Evlenme ve boşan, yeniden evlenip boşanma oldukça artmıştır. Doğum oranı çok düşüktür. Sipariş çocukların varlığı da ailenin dağılmakta mı, yoksa geleneksel fonksiyonunu icra etmekte mi olduğu konusunda en azından şimdilik kesin bir hükme varmayı engellemektedir. Ama her ne olursa olsun bu aile tipinin şimdilerde görülebilen özellikleri ailenin geleceği üzerindeki tereddütleri artırmaktadır. En azından bugün ailenin içinde bulunduğu durum, düşünebilen herkesi tedirgin etmektedir.

Ailenin geleceği üzerine öne sürülen görüşler şimdilik bir tahmin olmaktan öteye anlam taşımamaktadır. Sosyolojik realite, bunun aksi bir iddiayı doğru kabul edemez. Sosyal hadiselere ait önceden bir takım tahminlerin yapılması gayet normal karşılanabilir. Ancak determine ilişkiler içinde önceden kesin hükme varmak tümdengelimçi bir metodla kesin sınırlar çizmek çoğu zaman hatalara sebep olmaktadır. Bu neviden olmak üzere Marx ve takipçilerinin ailenin geleceği üzerindeki kehanetleri iyi bir misal teşkil etmektedir.

Bilindiği gibi Marx, ailenin insanlık tarihinde daha sonraki zamanlarda ortaya çıktığını gelecekte de tekrar ortadan kalkacağını iddia etmiştir.

ABD'de sosyal araştırma okulunda "geleceğin sosyolojisi" derslerini kazanan A. Toffler, geleceğin ailesine ait özellikleri şöyle tasvir ediyor: Sosyal değişimin dinamiği teknolojidir.

(9) Toffler, A.; A. g. e., Sh: 203

Geleceğin ailesinin de teknoloji belirlemektedir. Geleceğin ailesinde çocuk etrafında dönen evden yetişkinler etrafında dönen eve geçilecektir. Çocuk sahibi olmak isteyenlerin, bugün oldukça, sayısı azalmıştır. Bu arada çekirdek ailenin ölmesi sözkonusu değildir. Ancak çekirdek aile aile tiplerinden biri olmaya devam etecektir. Aile fertlerindeki rol değişikliği devam edecek netice olarak aile fertleri bugünkü rollerinden çok daha değişik fonksiyonlar gösterecektir. (10)

Bu aile yapısı içinde çok karılı çok erkekli evlilik görülebilir. Bu evlilikleri ilk çağlardaki aile yapılarından farklı yanı aynı zamanda değil de birbirini takip ederek diri şekilde olmasıdır. İktisadi şartların imkân tanınması sonucu sınıma evliliklerinin artması gözlenebilir.

"Eğer" diyor Toffler, "...sanayileşme yaşamı hızlandırarak aile döngüsünü çabuklaştırdıysa üstün sanayileşme de bu döngüyü tümüyle parçalayabilir. Doğumbilimcilerinin gerçeğe dönüştürdükleri döşler profesyonel ana-babalık gibi kurumlar, geçici ve dini evlilikler aracılığıyla yalnızca çabukluğu artırmakla kalmayacağı, düzensizliği, umulmayanı da devreye sokacağız." (11)

Bütün bu gelişmeleri muhtemel karşılamakla birlikte öyle görünüyor ki, ailenin geleceği daha çok bugün atılacak adımlarla tartışılmalıdır. Asıl mesele ailenin toplum hayatının devamlılığı için gerekli olup olmadığıdır. Ferdin sadece biyolojik ve ekonomik ihtiyacını karşılamakla kalmayan ailenin aynı zamanda ortadan kaldırılamayacak derecede önemli psikolojik ihtiyaçlarına da cevap verdiği ve bu sebeple gerekli olduğu hâkim kanaattir, hatta bir gerçektir. Bu sebeple toplumun varlığını sürdürmesi bir anlamda aile hayatının varlığı ile mümkündür. Dün, toplum yapılarının koruyan aile bugün aynı ilgiyi toplumdaki beklemektedir. Toplum ise en azından kendi geleceğini temin için aileyi korumak zorundadır; Tabii ki, değişme ile birlikte.

(10) Toffler, A.; Üçüncü Dalga, (Çev: A. Seden), İstanbul 1981, Sh: 281-300

(11) Toffler, A.; Gelecek Korkusu (Şok), Sh: 218

2-Şehir Hayatından Kaçış

Devri-dalgalı değişme özelliği taşıyan sosyal değişimin bir başka örneğini de şehir hayatından kaçış teşkil etmektedir. Buna yeniden cemaatleşme eğilimi de denebilir. Hippilik gibi türlü "sapma" düşüncelerle oluşturulan kapalı gruplaşmalar yanında bir mana ifade eden cemaatleşme eğilimlerine de artık sanayi toplumlarında rastlanmaktadır. Sanayi toplumunun yalnız insanı, dayanışma ve güven duygusu ihtiyacının cemaatleşme ile tatmin ve telafi yolunu seçmektedir. Nitekim artan sanayileşme ile birlikte büyüyen sağlıksız kentleşmenin de tesiri ile ortaya çıkan sosyal problemlerin çözümünde "cemaatleşme" artık planlı bir çözüm yolu olarak da seçilmektedir. Kanada ve İsrail gibi ülkeler şehir planlaması ve bunun yanında cemaat planlamasını hem ekonomik sebeplerle hem de toplumun içinde bulunduğu sosyo-kültürel problemlerin çözümünde araç olarak kullanmaktadırlar.

Hızlı şehirleşme, köyden şehire göç neticesinde sağlıksız olarak gerçekleşmiştir. Köyden şehire göçlerde genellikle şehir içinde hemşehri mahalleleri gibi kapalı gruplaşmalar meydana gelmektedir. Böylece meydana getirdiği kapalı grup hayatlarıyla millî kültürden sapmalar meydana gelebilmektedir. Bu gelişme toplum bütünlüğünü zedeleyecektir. Yine günümüzde bilhassa genç kuşaklar arasında toplum değerlerine karşı tavalar dikkati çekmektedir. Genel olarak; yalnızlık hissi, farklı ve dağınık değer hükümleri gibi sayılabilecek daha birçok sapma davranışlar hem sosyal bütünleşmeyi tehdit etmekte hem de yabancılaşmanın hızı ve şiddetini artırmaktadır. Sözkonusu ülkelerde şehir ve cemaat planlaması bu tehlikeleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Böylece; Maddecilikten de uzaklaşma eğilimine ceap vermekle birlikte hem insanın mutluluğu ve hem de toplumun devamlılığı sağlanacaktır. "...Ekonomik yönden kendine yeterli kültürce zengin, fiziki olarak güvenli ve sosyal yönden tatmin edici bir şehirleşmeyi sağlamak..." (12) Hedefine ulaşmak için planlanmış bir çalışma olarak ifade edilen cemaat planlamasında hiç şüphe yok ki, günümüz insanının meylî de dikkate alınmalıdır. (13)

(12) Pressmann, N.E.P.; Yeni ve Gelişmekte Olan Şehirlerde Cemaat Planlaması", Sosyoloji Yazıları, (Ed. İ. Sezal), Bursa 1983, Sh:122

II-MODERN TOPLUMLARIN SOSYAL MESELELERİ

A-ANOMİ VE YABANCILAŞMA

Anomi ve yabancılaşıma farklı anlamlara gelmekte ise de çoğu zaman aynı manada kullanıldığı görülmektedir. Biz, anomi (kuralsızlık olarak kullanılmaktadır) yi yabancılaşımanın bir şekli olarak kabul edecek ve bu açıdan tahlil edeceğiz.

Anomi kavramı, ilk defa kullanan E. Durkheim olmuştur. Bu kelime ile Durkheim, sosyal çözülme sonucu, sosyal kaidelerden kopmuş cemiyetin durumunu kastetmektedir. O'na göre sanayileşme böyle bir çözülmeye sebep olmuştur. (1) Daha ferdi planda anomi, ferdin belli gayelerden ve kaidelerden, sosyal münasebetlerden kopduğu durumdur. (2) Bu manasıyla anomi, yabancılaşıma kavramına yaklaşmaktadır.

Yabancılaşıma, ferdin sosyal hayatının belli bir kısmına veya tamamına karşı huzursuzluk duymasıdır. Yabancılaşımış fert, bir "öteki" olmuş, yaşadığı dünyaya "yabancı" durumuna gelmiştir. (3) Yabancılaşıma kavramının J. J. Rousseau'nun insanın tabii çevresinden kopmuş olarak görmesi fikrine kadar götürmek mümkün. (4) Olmakla birlikte i sim babalığını Hegel yapmıştır. Hegel'e göre, yabancılaşıma, insanın fiziki anlamda varoluşu ile ruhi anlamdaki varlığı arasındaki mesafedir. (5) Hegel ve Feuerbach'ın tanrı fikrinden hareketle geliştirdikleri yabancılaşımada Marx, emeğin yabancılaşımasını kastetmiştir. Marx'a göre, emeğin üretim gücü ve alanı ve ürettiği mallar arttıkça emekçi daha güçsüz duruma düşmekte, kendi yarattığı nesnelere, dünyasına hâkim olmaktan iç dünyası yoksullaşmaktadır. Böylece işçi daha az kendisi olmaktadır. (6) Netice olarak bu noktaya ulaşan Marx, yabancılaşımanın kaynağı olarak kapitalizmi öne sürmektedir.

(1) Sezal, İhsan; Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Sh:22

(2) Sezal, İhsan; A. g. e., Sh:22

(3) Bremond, J.-Geledand, A.; İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü, (Çev: E. Özkök), İstanbul 1984, Sh: 371

(4) Sezal, İhsan; A. g. e., Sh:135

(5) Erkal, Mustafa E.; Sosyoloji, Sh:251

(6) Türkdoğan, Orhan; Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi, İstanbul 1978, Sh:122

Marx, insanlık tarihini insanın gelişmesi kadar artan yabancılaşmanın datarihi olduğunu düşünmektedir. O ve takipçileri ferdin yabancılaşmadan kurtulması için tek çare olarak sosyalist toplum hayatını düşünmektedirler. (7) Daha birçok ilim adamının yabancılaşma kavramı üzerine durduğu görülmektedir.

Merton, sosyal yapı ile kültürel yapı arasındaki ilişki ve etkileşimden hareket ederek, bu etkileşimin bir sosyal değişmeye yol açacağını belirtmektedir. Bu sosyal değişme iki şekilde olabilir. Bunlardan birincisi ferdin davranış ve gerilimlerini çevreleyebilen ve sınırlayabilen sosyal kontrol mekanizmalarının görevlerini tam olarak yapabilme halidir. Bu takdirde sosyal ve kültürel yapı arasında bir kopma görülmeyecek, sosyal bütünleşme hali hakim olacaktır. Aksi bir gelişme halinde ise fertlerin normlardan sapma göstermeleri görülecektir. Bu durum yabancılaşmaya işaret eder. (8)

Parsons da ferdin sosyal yapıya uyum sağlayamaması durumunu anomi olarak tanımlamaktadır. Böylece ferdin şahsiyet yapısının denge ve sürekliliği bozulmakta ve sosyal sistemin düzenli çalışması tehlikeye girmektedir. Anominin doğmasında hedeflerin belirlenmemiş olması, normların yetersizliği, çatışma hallerinin varlığı sebep teşkil etmektedir. (9)

Hemen belirtelim ki, yabancılaşma "kötü" olarak nitelenmekle birlikte "iyi" olarak kabul edenler de vardır. Mesala Duvignaud için yabancılaşma sosyal değişme için gerekli ve iyi bir şeydir. Meseleye zaman boyutu ve ferdi açıdan yaklaşan düşünürre göre yabancılaşma olgusu "geleceğin toplumunun bugünkü toplumda yaşama" halidir. (10) Durkheim'in aksine toplumsal değil ferdidir.

Yabancılaşma olgusu bir anlamda sanayi toplumunun problemi'dir. Bu süreç, iktisadi ve siyasi sistem ayrılığı göstermeksizin bütün sanayi toplumlarında görülebilen bir süreçtir.

(7) Tolan, Barlas; Çağdaş Toplumun Bunalımı, Ankara 1981, Sh:142

(8) Tolan, Barlas; A. g. e., Sh:71-72

(9) Tolan, Barlas; A. g. e., Sh:142

(10) Tolan, Barlas; A. g. e., Sh:225

Yabancılaşma ferдин yaşadığı dünya (çevre)ya ve bizzat kendi kendisi olmaktan uzaklaşması ile ifade edilebilir. Daha önce belirtiltiği gibi Marx, bu sürecin emeğin verimliliği arttığı oranda üretilenin üretene hâkim olmasıyla doğduğu görüşündedir. Marx, aynı zamanda yabancılaşan emeğin proleterleşmesi ve artan proleterleşme ile birlikte bir proleter ihtilali neticesinde sınıfsız ve imtiyazsız komünist topluma kadar varan bir süreçten bahsetmektedir. Elbette anomi ve yabancılaşma yıkıcılık potansiyelini taşır. Ancak bu yıkıcılık hiçbir düzen ve meşrulaştırmanın olmadığı yerde ortaya çıkar. (11)

Yabancılaşma vetiresinin hala izlenebilmesi imkân dahilinde olduğu halde alınan bazı sosyal siyaset tedbirleri, yabancılaşmanın hafifletilmesinde etkili olmuştur. Bununla da yabancılaşmanın ortadan kaldırılabilmesi için direkt sosyal ve sayısal yapı değişikliğinin şart olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sanayi ihtilali ile günümüze kadar gelen ve hızla artan sanayileşme toplumların sosyal yapılarında ve çeşitli ve organizasyonlarında büyük değişimler yaratmıştır. Bunlardan bazıları da işbölümü ve ihtisalaşmadır, Bürokrasi dir. Bu tür değişmelerle birlikte gözlenen bir gelişme de moral değerlerle dayanışmanın zayıflamasıdır. Bu süreç kendini "insanın yaratıcı ve mane vi yanın törpülendiği hayal gücünün kırıldığı, manevi boşluğun görüldüğü..." (12) Toplumlar da daha çarpıcıdır. "Değişen sosyal yapılarda dayanışmanın azalması, şahsi ilişkilerin gayri şahsi ve yazılı hukuka göre şekillenir hale dönmesi olayı yaşanmaktadır. Sanayi toplumları uzun zaman sanayileşmenin doğurduğu olumsuz etkileri giderici sosyal ve kültürel yapı değişikliklerini gerçekleştirememiştir. Bu durumu Ogburn; "Kültür gecikmesi" ile izah etmektedir. Ogburn'a göre, toplumsal değişme sürecinde hızlı bir değişme neticesinde kültür öğelerinin bir bütün halinde ve değişmeyle paralel şekilde evrimleşememeleri kültür gecikmesine sebep olmaktadır. Bu da mevcut anomi ve yabancılaş-

(11) Tolan, B.; a. g. e., Sh: 224

(12) Erkal, Mustafa E.; "F. Almanya'da Yeşiller Hareketi ve Yeni Sol",

Yeni Düşünce Dergisi, Sayı: 78, İstanbul, 1 Nisan 1983,

Mayı hızlandırıcı ya da başka faktörlerin de etkisi ile ferdi veya toplum düzeyinde yeni bir anomi ve yabancılaşma yaratabilmektedir.(13)Yeni problemlerle karşılaşmış bir toplumun çözümler araması gayet normal bir hadisedir. Sosyal ve kültürel normların yeni şartlara cevap verecek şekilde değişmeleri gerekmektedir. Ancak bu uyumun sağlanabilmesi için yeni yön lendirmeyi yapacak bir kültür birikimi gerekir.Bunu sağlayamayan toplumlar bunalım toplumu olmaya devam etmektedirler.

19.asır sanayi öncesi toplumun maddi olarak sanayi toplumunun dengesiz ve patolojik problemleriyle ortaya çıktığı dönemdir.Maddi olarak yıkılan önceki toplumun manevi değerleri yenitopluma tepki gösterirken doğuş halindeki toplumun doğurduğu özlemler ise ifratlar şeklinde tecelli etmiş,korkunç derecede sertleşmiş,sosyal savaflara yolaçmıştır.(14)Bu sosyal savaş bir ölçüye kadar içinde yabancılaşmayı da taşımaktadır.

Yabancılaşma toplumda eski değerlerin yıkılıp henüz yeni değerlerin konulmadığı bunalım dönemlerinde artmakta,sosyal yapının oturduğu,yeni dengelere kavuştuğu dönemlerde durulmakta ve azalmaktadır.Nitekim sanayi toplumlarında yeni sistemin oturması ve alınan kararlarla birlikte yürürlüğe konan tedbirler sayesinde yabancılaşma da Marx'ın iddiasının aksine artmamış,azalmıştır.Bu azalmada alınan sosyal siyaset tedbirleri kadar sağlanan teknik ilerlemeler sonucu artan boş zamanların da meslek dışı faaliyetlerle değerlendirilmesi de etkili olmaktadır. (15)

Toplumların dinamik karakterinin müşahade günümüzde daha kolaydır.Herşeyden önce günümüz toplumlarında değişimin hızı çok yüksektir.Toffler,bu değişmeyi "kalıcılığın ölümü"olarak tanımlamaktadır.Değişmenin bu türü daha ziyade sanayi sonrası ve ileri sanayi toplumu olarak nitelene cemiyetlerdegörülmektedir. ABD gibi ileri sanayi toplumunun özelliklerine baktığımızda yeni bir değişme ile karşı karşıya kaldığımızı görebiliyoruz.(16)

(14)Akyol,Taha;Politika da Şiddet,Ankara,1980,Sh:22

(15)Erkal, Mustafa E.;Sosyoloji,Sh:223

(16)Toffler,A.;Gelecek Korkusu Şok,Sh:36

Toffler'e göre, "değişme ve her seferinde yeni durumlara uyum gösterme kabiliyetinde olan insanın durumların hızlı akımı sonucu oynaması gereken roller artmakta, yapmaya zorlandığı seçimler çoğalmakta kısacası hayatın bütün yapısı karmaşık bir hal almaktadır. Fert, çağdaş hayatın karmaşıklığı içinde boğulma duygusuna kapılmaktadır." (17) Amerikan toplumu üzerindeki müşahadelere bir takım fantazilerle de değerlendiren Toffler, bu yeni hayatın hususiyetlerini şöyle sıralamaktadır;

Geçicilik, bir toplum hayatının en belirgin özelliğidir. Bu özellik, ileri derecede sanayileşmiş ülkelerde "kullan-at" davranışı ile belirlenebilir. Toplumdaki değişim hızı arttıkça kalıcılığa dayalı ekonomi yerini geçiciliğe dayalı ekonomiye bırakmaktadır. Geçiciliğin bir başka görünümü de coğrafya ya da mekanda izlenebilmektedir. İnsanlar giderek yaşadıkları yerleri terk edip başka yerlere göçetmektedir. Araştırma neticelerine göre, Amerika'da her beş aileden biri her yıl oturduğu kenti değiştirmektedir. Günümüz insanında beşeri ilişkiler geçicidir. Çabuk kurulmakta ve bozulmaktadır. Yerleşik ve kısmen durgun bir toplumda müesseselerde kalıcıdır. Halbuki yeni şartlar altında geleneksel müesseseler yetersiz kalmaktadır. Hızlı değişme, ihtiyaç duyulan bilgiyi de artırmaktadır. Problemlerin çözümü daha çok bilgi gerektirmektedir. Daha çok ve daha hızlı bilgi ihtiyacı ise hiyerarşinin yıkılması tehdidini taşımaktadır. Bütün bu değişmeler insanda yüksek bir uyum kabiliyeti gerektirmektedir. İnsan bu uyumu sağlayamadığı için yabancılaşmaktadır. Şimdi oluşan bu durum sadece kapitaliz bunalımı değildir. Bunalım sistemlerin dışında sanayi toplumlarının ortak problemi'dir. (18)

Türkiye'de daha çok halk-aydın ikili ve kültür emperyalizmi sonucu ortaya çıkan bir yabancılaşma görülür. Kültür ve yabancılaşma ilişkisini iki şekilde takip etmek mümkündür. Evvela, milli kültürden sapma davranışları ve neticesi olarak görülen

(17) Toffler, A.; Gelecek Korkusu, Sh: 37

(18) Toffler, A.; A. g. e., Sh: 158

halk-aydın ikiliği,yahancılaşmaya misal teşkil etmektedir.Konuya bu açıdan başka kültür emperyalizmi sonucu yabancılaşmayı da dahil edebiliriz.Bu iki tip yabancılaşıma arasında çok manalı bir farklılık göze çarpar."İkikat edilecek olursa halk-aydın ikiliği kendiliğinden bir yabancılaşıma getirirken kültür emperyalizmi yoluyla gelen yabancılaşıma her zaman "yabancılaştırma"özelliğini taşımaktadır.

Halk-aydın ikiliği türünde yabancılaşıma Türk kamuoyunun yabancı olduğu bir hadise değildir.Gerçi sosyolojisinin özel bir bölümünü oluşturmamakla birlikte ülkemizde bu tür yabancılaşıma üzerinde duran ilk sosyolog Ziya Gökalp'tır(19)Gökalp'e göre Türk toplumunda halk-aydın ikiliği vardır.Gökalp,bu neticeye hars ve tezhip ayrılığı ile ulaşmaktadır.Kültür,hars ve tezhip olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.Millî kültür(hars)ile tezhip arasındaki farklılardan birisi millî kültürün demokratik,tezhibin aristokratik olmasıdır.Millî kültür halkın ananelerinden,alıştığı şeylerden örflerinden sözlü ve yazılı edebiyatından,dilinden ,musikisinden. ...vb.gibi estetik ve ekonomik değerlerinden ibarettir.Bu özellikleriyle halkta ve demokratiktir.Tezhip ise,yüksek tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakiki aydınlara mahsustur.Bu özellikleriyle tezhip hususi bir duyuş veyaşayış tarzıdır.(20)Hars, tezhip arasındaki ikinci fark harsın millî,tezhibin ise milletlerarası olmasıdır.Kültürün kaynağı halktır.Aydının görevi halka doğru gitmek,ondaki millî kültürü almak ona medeniyeti götürmektir.

Aydınlar millî kültüre ancak halka gitmek yoluyla sahip olabilirler.Halbuki aydınların aldığı eğitimde millî kültür yoktur.Çünkü okudukları okullar"millî mektepler"değildi.Bu sebeple millî kültürden nasibini alamamışlardır.Böylece aydın ile halk birbirinden kopmuştur.Bu tespit millet vicdanında da akis bulmuştur.Öyle ki, bu tip yabancılaşıma"diplomalı cahil","yarı aydın" gibi halk vecizelerinde billurlaşmıştır. Öyle bir yabancılaşımanın çözümü,Z.Gökalp'ın belirttiği gibi, evvela "Millîlik" vasfına haiz bir eğitim ve aydın halk bütünleşmesi ile gerçekleşebilir.

(19)Türkdoğan,O.: A.g.e., Sh:121

(20)Gökalp, Ziya: Türkçülüğün Esasları, Sh:97

Hedef; Halktan milli kültürü alarak, halka medeniyeti götürmek olmalıdır bu süreç Türk toplumunda gerçekleşmemiştir.

Gökalp'in tesbiti ile; "Kültürsüz uygarlığa sahip olmak", sosyal ilimlerde karşılığını "yabancılaşma" olarak bulmaktadır.(21) Avrupa sanayileşme ile üstünlük sağlamaya başladığı zaman Türk aydınında panik başlamıştır. Bu gelişmenin asıl sebebine nüfuz edemiyenler için tutulacak iki yol vardı; Her şeyi ile teslim olmak, yanibatıyı taklit veya "efendilik" şuuru ile onun temsil ettiği medeniyete karşı gözlerimizi kapamak. Tabidir ki, her iki yol da çözüm değildi. Bunlardan birincitavra mensup olanlar medeniyeti almakla kültürün de alınması gerektiğindüşünüyor, ama yine de önce kültürü almakla işe başlıyorlardı. İşte bu sırada yaşadığı döneme damgasını varan Z.Gökalp, pratik bir yaklaşımla kültür*medeniyet ayırımını yaptı, değiştirilmesi istenmeyen bütün değerlerin kültür adı altında, değiştirilmesi gerekenleri ise medeniyet adı altında toplayarak çıkış yolunu gösterdi.(22)Kültür, milli medeniyetse beynelminel olduğuna göre, kültürün gelişmesine imkân vermeyen medeni değerler değiştirilebilirdi. Türk aydını farklılığı anlayamamıştı. Halbuki "...kültür değişmesi seçici olaydır, yani bir kültür başka bir kültürden birşeyler alırken bunları otomatik bir sıraya bağlı olarak değil, seçerek alır."(23)Buradaki seçme işlemini üstlenen yine milli kültürdür. "Avrupalılaşmak için gerçekten Avrupalı gibi olmak lâzımdır. Bizim klasik Avrupalıların haklı oldukları nokta budur. Fakat, Avrupalılaşmak ile modernleşmek aynı şey değildir. Bu yüzden modernleşmek için mutlaka Avrupalı olmak gerekmez"(24)Çünkü Avrupa medeniyeti birçok kültürü birarada yaşar. Bunu anlayamadığı için "başı batıda ayakları doğuda" aydınlarımız türedi ve bizim dünyamızdan koptu. Batının bütün itirazlarına rağmen "batıcı" bu aydınlar, bize yabancılaşmanın kaybettirdiği parçalarımızdır.

(21)Türkdogan, Orhan; A.g.e., Sh:127

(22)Güngör, Erol; Kültür Değişmeleri ve Milliyetçilik, Sh:9

(23)Güngör, Erol; A.g.e., Sh:13

(24)Güngör, Erol; A.g.e., Sh:19

Bu tür yabancılaşma bir vesile ile belirttiğimiz gibi teslimiyet ruhunun tezahürüdür. İkincidünya harbinden sonra milletler arası siyasi teşkilatlanmanın artması, güç dengelerinin kurulması, sıcak harpten soğuk harbe geçişi gerektirmiştir. Bu bir nevi silahlı propaganda ve içerden çökürtme hareketi olarak görülmektedir. Kısaca kendi külütürünü ve ideolojisini alıştıırma ve telkin vetirelerini takip ederek bir başka ülkenin insanlarını "kültür esiri" haline getirmek işlemidir. Bilhassa aydınlar üzerine uygulanan kültür emperyalizmi ile kendi cemiyetine düşman fertlerin yetişmesi sağlanmaktadır. Bunun için daha çok sosyal bütünleşmenin ve gelişmenin sağlanamadığı toplumlar seçilmektedir. Çünkü toplum çözülüp dağılmaya başlayınca değerler-millî kültürden sapma halleri değil, bizzat bu değerler tartışma konusu olmaktadır. (25) Böyle bir tecrübeyi Türkiye yaşamıştır. Kültür emperyalizmi sonucu artık yabancılaşan ve kültür esiri haline gelen bir kısım insanlar, "masum öğrenci hareketi" olarak başlattıkları eylemlerini "devleti yıkma" noktasına kadar getirmişlerdir. Büyük boyutlara varan tedhiş hareketleri, doğrudan doğruya devleti, dolayısıyla millet ve onun değerlerini yıkmaya yönelmiştir. Birçoklarının sadece "anarşi" olarak nitelediği bu durum "anomi" halidir. (26) Yabancılaşmış fertler toplumun hertürlü duygu ve düşüncelerine düşmandır. Hiçbir ülkenin görmediği vahim durumun köklerini tarihin derinliklerinde aramak gerekmektedir.

Türk toplumuna birçok cana mal olan bu yabancılaşma hedefleri ve vasıtaları tespit edilmemiş eğitim ve sağlıklı müessesesleştirilememiş sosyal yapının boşluklarından yol bularak giren kültür emperyalizminin galibiyetidir. Türk devletinin yabancılaşmayı önlemek için alması gereken tedbirleri şöyle sıralayabiliriz:

- Çalışma hayatının düzenlenmesi,
- Siyasi katılmanın sağlanması,

(25)Güngör, Erol; Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Sh:67

(26)Meriç, Cemil; Mağaradakiler, İstanbul 1980, Sh:202

- Yönetime ve kâra katılma gibi tedbirlerle ekonomik katılmanın sağlanması,
- Artan boş zamanların değerlendirilmesi,
- Mülkiyetin yaygınlaştırılması,
- Ekonomik kalkınmanın yanında manevi kalkınmanın da sağlanması,
- Sosyal ve kültürel hedeflerin tespit edilerek fertlerin bu yönde eğitilmesi,
- Bürokrasinin azaltılması,
- Sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi için gerekli diğer tedbirlerin alınması,
- Bilhassa toplumun devamlılığı ve fertteki yalnızlık duygusunun ortadan kaldırılabilmesi açısından değer taşıyan aile yapısının teşvik ve korunması,

Bu ve benzeri birçok tedbir, yabancılaşmanın hafifletilebilmesi için alınması ve uygulanması gereken sosyal, idari ve kültürel faktörlerdir. Bu tedbirlerin bütün zaman ve mekanlara teşmil edilebileceği şüphelidir. Zira, değişme sonunda ne gibi şartlarla karşılaşılacağını önceden bütün hatlarıyla kestirebilmek çok güçtür.

B-TERÖR

Sosyal bir olay olarak terör, günümüzde demokrasi ile idera edilen hür toplumlarda toplumun geleceğini tehlikeye sokacak boyutlara ulaşmıştır. Herşeyden önce bu tip toplumlarda görülen şiddet olayları, fertlere bağlanarak şahsileştirilemez. Çünkü tedhişçilik, doğuştan kazanılan bir özellik değil, fert ile içinde yaşadığı cemiyet arasındaki ilişkinin bazı noktalarda sağlıklı bir bütünleşmeyi gerçekleştirememesi halinde ortaya çıkan anormal davranışlardır. Başka bir ifade ile terör, toplum içinde bir "sosyal mesele" olarak ortaya çıkmaktadır. (27) Sosyal bir olay olarak terör, aynı zamanda "şiddet" kelimesi etrafında izah edilebilecek bir davranış tarzı ortaya koyar.

Fert ile toplum arasında ortaya çıkan ve şiddetle karakterlenen terör bu özelliği ile sosyolojinin ilgi alanına girmektedir. İçinde yaşadığı toplum ile kafasında yarattığı toplum hayali arasında gidip-gelen bir ruh halinin sahibi olan terörist kimdir? Hangi şartlarda ortaya çıkmaktadır? Terörizmi besleyen kaynaklar nelerdir? Toplumun bütünlüğünü ve geleceğini tehdit eden bu tip şiddet hareketlerinin önlenmesi için alınabilecek tedbirler nedir? Bu ve buna benzer daha birçok sorunun cevabı, devlet adamları kadar-belki de daha fazla-sosyal bilimcileri yakından ilgilendirmektedir.

İnsan, inandığı yüce değerler uğruna bütün mukaddeslerini tehdit eden bu hareketlerin önlenmesi için gerekli tedbirleri bulmak ve uygulamak zorundadır. Bunun için deevvela yukardaki soruların cevaplarını vermekle işe başlayabiliriz.

1-Terörizm kavramı

Her türlü otoriteyi rededen veya isyan eden fikirleri ele alacağımız bu başlık altında anarşist, nihilist ve terörist hareketleri tanımlamaya çalışacağız.

Orjinal manası ile anarşi, eski Yunanca "hükümsizlik" anlamına gelen bir kelimedir. Bu manası ile anarşi a)devletin oto-

(27)Erkal, Mustafa E.; "Terörün Sosyolojik Analizi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, C:2, S:11, Nisan 1981, Sh:132

riteyi temine muvaffak olamadığı kargaşa hali, b) belirli bir felsefi ve politik sistemi ifade eder. Bir politik sistem olarak anarşi, devletin giderek daha kuvvetli ve merkezi bir karakter kazanmasına, bu suretle fertlerin hürriyetlerinin tahdidine karşı bir tepki olarak 19. yüzyılda doğmuştur. Anarşizmi, politik bir sistem ve hareket olarak gerçek şekli ile ortaya koyan M. Bakunin'dir. Bakunin, bütün otorite fikrinin ortadan kaldırılmasını, insanlar arasında kesin eşitliği, arazi, üretim araçlarının kişiler arasında eşit şekilde dağılmasını müdafaa etmekteydi. Ancak daha sonra anarşizm, Marxist partilerin kurulması ve anarşyeye de bünyesinde yer vermesi suretiyle ferdi, münferit hadiseler olmaktan çıkmıştır. Bugün anarşi devletleri yıkmak, milletleri içerden çökertmek için bir vasıta haline gelmiştir. Bu suretle anarşi ve terör aynı çizgide birleşmişlerdir. (28)

Terörizmi de "devlet gücünü etkilemeye, ele geçirmeye veya bozmaya yönelik masum ve savaşımayan kişilere karşı aşırı şiddet (ölüm veya yaralama gibi) kullanılacağını ima eden bir politik mücadele yöntemi olan" (29) hareketler olarak tarif edebiliriz.

Görüldüğü gibi anarşi ve terör devlet otoritesini zayıflatmaya matuf hareketlerdir. Tanımımızda da görülen devlet terörü totaliter rejimde devletin vatandaşlarına uyguladığı baskıyı ifade etmektedir. Nitekim sosyalist devletler vatandaşların hürriyet isteklerine karşı baskı ve şiddet ile cevap vermektedirler. Tabii, fert-toplum dengesine dayanan ve "devlet baba" telakkisine bağlı görülen bir Türk devleti karşısında bu türlü sosyalist devletin neyin devleti olduğunu düşünmek insan vicdanında derin tesirler icra etse gerektir.

Terörist hareketlerin boyutları, duvarlara yazı yazmak gibi kısmen hoşgörü ile karşılanabilen hareketlerden 30-35 kişinin topluca katledildiği 1 Mayıs mitinglerine kadar değişebilmektedir.

Terörist hareketin günümüzde görülen en büyük özelliği ideolojik olmasıdır. İdeolojik terörizmin en önemli farklılığı

(28) Songar, Ayhan; Genel Olarak Terör ve Türkiye'deki Terör Olayları",
nın Psikiyatrik Değerlendirilmesi", Uluslararası Terörizm
Sempozyumuna sunulan tebliğ, Ankara 17-18 Nisan 1984
(29) Ferracuti, F.; Terörizm Teorileri", U. Terörizm Sempozyumu,

ferdin kendini bir dava, bir lider veya bir ideolojiye adanmış olma duygusudur. Bu özelliğiyle terörizm, anomi ve yabancılaştırmadan dolayı insanı uyuşturucuya kadar varan, serseriliğe iten faktörlere karşı bir başka yol gibi görünmektedir. (30) Bizim gibi geçiş toplumu özelliği taşıyan stratejik ülkelerde terörizm dış mihrakların kültür emperyalizmi yoluyla topluma yabancılaştırılmış insan gücünü kullanmaktadır. Yabancılaştırma vasıtaları ise kültür değerlerinden uyuşturucuya kadar geniş yelpazedir. Gelişmiş batılı toplumların aksine geçiş toplumlarında terörün en önemli kaynağı yabancılaştırma değildir. Bu sebeple biz, terörizme batılı bilim adamlarından biraz daha farklı açılardan bakmak durumundayız. Nitekim bizde terörizmi yabancılaştırmadan ayırma almak hatalı bir yaklaşım olur.

Büyük boyutta bir savaşın (sonunda nükleer felakete dönüşme ihtimalinden dolayı) göze alınamadığı dünyamızda "vekâlet yoluyla savaş" olan terörizm bütün tedbirlere rağmen gelişmekte olan birçok ülkenin en önemli problemlerinden biridir. Tahlile Türkiye gibi siyasi dengelerin düğümlendiği stratejik noktalarda bulunan ya da yeraltı ve yerüstü tabii kaynakları bakımından süper güçlerin iştahını kabartan ülkelerde çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır.

Nihilizm ise hiçbir değere inanmamaktadır. Anarşizmin aksine nihilizm insanlar için hiçbir mutlu gelecek görmez. Belli bir değer sistemine bağlı olarak faaliyet gösterdiğinden dolayı sahte ve riyakâr kabul ettiği mevcut düzeni yıkmaya çalışır. Neticede onun için herşey "yıkılması gereken" şeydir. Anarşizmin ve nihilizmin üzerinde durmamızın sebebi, ele alaçağımız terörizme kaynaklık etmelerinden dolayıdır. Nitekim, İ. Kafesoğlu, "anarşizmin kaynağı nihilizmdir" (31) görüşü ile bu tespitimizi doğrulamaktadır. O'na göre, anarşi tarih içinde nihilizm denilen bir hazırlık safhası geçirmiştir. Devlet dahil bütün hukukî, aile dahil bütün

(30) Ferracuti, F.; A. g. t.,

(31) Kafesoğlu, İbrahim; "Anarşizmin Kaynağı Nihilizmdir", Töre Dergisi, Sayı: 142, Ankara 1983,

sosyal müesseseleri reddeden nihilizm, anarşizmin kaynağıdır. İn-
kârcılıktan başlayarak komünize kadar varan bir değişme bahisko-
nusudur. Sosyalist-komünist bir uygulamanın ise sandık yerine si-
lahı seçmesi neticede bizi terörizm kavramına ulaştırmaktadır. Yu-
karda da belirttiğimiz gibi marxist parti ve teşkilatların doğ-
ması ile birlikte "mevcut sistemi yıkma" gayesi anarşist ve nihi-
list hareketlerin mahiyeti icabı bünyesine dahil etmiştir. Bu yüz-
den de terörü incelemek her üçünü birden ele almakla olacaktır.

Terörist saldırıların birçok kaynağı olduğu için
bunlara karşı çok yönlü yaklaşım gereklidir. Terörizm, bir suç ol-
duğu için kriminoloji uygulanmalıdır. Terörizme karşı bir strate-
ji kullanılmalıdır. Çünkü, bir savaştır, ideolojidir, bunun için de
aynı zamanda politik bir yaklaşım benimsenmelidir. (32)

Terörizmin çok yönlülüğüne istinaden amaçlarından
bazılarını belirtmek yararlı olacaktır. Bu amaçlar, Prof. Karacan'-
dan da faydalanılarak şöyle sıralanabilir:

- Terörist, devleti tepki göstermeye zorlayarak politik
açıdan lakayt olan halkı ona karşı döndürmek, aynı za-
manda devletin kaynak ve enerjisini tüketmek, kısaca
terörist kendi amacına uygun tepkiler yaratmaya çalışır.
- Tepki stratejisinde başarılı olmak için terörist, göste-
rişli olaylar yoluyla reklâm yapar.
- Sosyal düzenin yıkılmasını amaçlar, bunun için de en et-
kili yol devletin çaresiz kaldığı psikolojik bir panik
ve kararsızlık ortamı yaratmaktır.
- Terörist, soygun, fidye vs. gibi yollarla hareketi fi-
nanse edecek ek kaynaklar da sağlamaya çalışır.
- Devlet destekli terörizm hareketi, korkuya dayanan iş-
birliğini sağlamaya çalışır. (Sosyalist ülkeler)
- Terörist, düşman olarak gördüğü-Ki bunlar kendinden ol-
mayanlardır-herkesi cezalandırmak ister. (33)

Böylece terörist devamlı tedhiş, cinayet, korku ve sabo-

(32) Leaute, J.; Terörizm: Etki ve Tepki, Uluslar arası Ter. Sem. Teb.,

(33) Karacan, İ.; Terörizm: Kavram ve Yapısı, Uls. Ter. Sem. Tebl.

tajlar ile topluma itaat eden ve tekpi göstermeyen bir hale getirmeye özellikle kültür,dil, inanç,ahlâk gibi kavramlarda kargaşa yaratarak toplumun fertlerini neyin doğruneyin yanlış olduğunu bilmeyecek duruma getirdikten sonra ortaya koyacakları"reçete"yi itirazsız kabul etmelerini sağlamaya çalışır.(34)

Terörizm hareketleri bu amaçlarını gerçekleştirmek için modern toplumun bütün nimetlerinden faydalanırlar.Gerçekten modern toplumlarda terörizm hareketleri sosyal,siyasi,iktisadi ve teknik bir çok avantajlara sahiptir.Terörizmin sosyal avantajlarını sosyal yapı ile terörizm ilişkisinde etraflıca izah edeceğiz.Şimdilik şu kadarını belirtelimki,terörist hareketler bilhassa manevi değerlerin yıpratıldığı ve tatminsizliğin arttığı toplumlarda ihtiyaç duyduğu insanı kolaylıkla bulabilmektedir.Terörist,çoğunlukla şehir kökenli ve üst gelir gruplarına mensup,meslek sahibi,liberal ailelerden geldiği düşünülecek olursa,durum daha çok açıklık kazanmaktadır.Terörizmin tırmanışı otomatik silah,zehirli maddeler ve teröristin en çok rağbet ettiği bomba yapımında büyük gelişmeler kaydeden teknolojinin bahşettiği imkanlardan da büyük ölçüde faydalanmak suretiyle hızla yükselmiştir.Haberleşme vasıtalarındaki ilerleme de terörizmin reklam amacına ulaşmasında yardımcı olabilmektedir.Anonim özelliklere sahip modern toplum hayatı teröristlerin sivil halk arasında saklanmasına iyi bir zemin teşkil etmektedir.Ayrıca;uçak,diplomatik binalar,santraller ve zengin işadamları gibi kolay ve büyük hedeflerin mevcudiyeti de modern dünyanın terörizmin amacına ulaşmasında sağladığı imkanlardandır.(35)

2- Sosyal Yapı ve Terörizm İlişkisi

Weber,teknoloji ve ilmin ilerlemesi ile insanın manevi güçlere inanmayı bıraktığını,netice olarak herşeyin üstünde mukaddes inancını kaybettiğini belirtir.D.Bell de bu süreciherşeyden önce teknik ilerleme ve rasyonel planlama ile alakalı olarak ortaya çıkan aşırı lâikleşme şeklinde belirler.Gerçekten tabiat-üstü inancın yıkılması,önce sosyal sisteme yansiyacak bu da zamanla

(34) Songar, Ayhan; ^A.g.tebliğ,

(35) Karacan, İ.; ^A.g.tebliğ

kültür ve değerler sisteminde çatlamalara, davranış bozukluklarına veya yeni manevi arayışlara yol açacaktır.(36) Bizde de gençliğin Marxizme dinî bir vecd halinde sarılmasının en iyi izahı bu olsa gerek.

Bir terörist, "savaşlar ancak, esirler evine dönünce biter" diyor(37). Bu manada terörist kafasındaki sıldan uzak gurbetteki yigittir.

Toplumların terör ile karşılaştıkları dönemler genellikle sosyal çözümlerin belirlediği dönemlerdir. Bu dönemler, toplumun yapı değişikliğine maruz kaldığı geçiş dönemleridir. Geçiş toplumlarında sosyal yapıda mevcut fonksiyonel ve kültürel dengeler kaybolmuştur. Bütünleşmenin yeniden sağlanması için bozulan iç dengelerin tekrar kurulması, işleyen bir bütün haline getirilmesi gerekmektedir. Bunun için ya yeni müesseseler geliştirilir, ya da fonksiyonsuzlaşan müesseseler tekrar fonksiyonel hale yani çağdaş hale getirilir.(38) Çünkü her sosyal yapı bir takım müesseselerle vücut bulur. Müesseselerin fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmeleriyle de devamlılık arzeder. Sosyal yapıdaki müesseseler doğrudan iradî olarak kurulamadığı gibi, yukarıdan bir emirle de kaldırılamazlar. Ancak sosyal süreç içinde ortaya çıkarlar ve fonksiyonunun kaybettikleri zaman da ortadan kalkarlar.

s Sosyal yapı şartları şiddet helezonunu büyük ölçüde etkilemektedir. İnsanlar ve rejimler, toplumla bütünleştiği ve şahsiyet kazandığı güçlü dönemlerinde değil, bunu kazanmaya veya kaybetmeye başladığı dönemlerde kolayca terörist olmaktadır. Nitekim sosyologlar, çoğunluğunu yabancılaşmış gençliğin oluşturduğu teröristi inceleyen beş faktör üzerinde durmaktadırlar.

1-İktidarsızlık: Ferdin mevcut sosyal ve siyasi kaide-ler altında kendi sosyal ve siyasi dünyasına tesir etme imkânının olmadığı inancı,

2-Anlamsızlık: Ferdin davranış neticelerini yorumlayan ve yargıda bulunmasını sağlayan kesin bir inaç sisteminin eksikliği

3-Normsuzluk: Ferdi, davranış üzerindeki sosyal normların gücünü belirlemede beliren bozukluklar,

(36) Türkoğan, Orhan; Batıda Yeni Dinî Hareketler; Tecüman Gaz. 10.4.1984

(37) Erkal, Mustafa E.; "Terörün Sosyolojik Analizi", Sh:137

4-Tecrit:Ferdin kendiinanç sistemlerine bağlayan değerlerden,toplumdan kopmuş olma duygusu,

5-Kendine Yabancılaşma: Bir ferdin içe ait manasızlıktan ziyade dışa ait umutları konusundaki davranış bağımlılığı.

Tonnenbaum'a göre buunsurlar gençlik yan-kültürünü belirler.(38)^Dunlar bazen "negatif kimlik"denilen yabancılaşma sürecini hızlandırırılar.Negatif kimlik ise,bizim toplumumuzda olduğu gibi üst ve üst orta ile aşağı tabaka kültür katlarında önemli ölçüde yabancılaşma sürecini yansıtan kültür tohumlarını taşır.

Sosyal ve kültürel yapının çözülme şartlarına maruz kalması,sosyalleştirme sürecinde fonksiyonlarını yerine getiremeyen müesseselerin fonksiyonsuzlaşması sağlıklı kimlikleşmeyi önlemektedir. Böylece toplumun arzularıyla -ki müesseselerin fonksiyonsuzlaşması sebebi ile ferde aktarılamıyor- ferdi arzular arasında beliren fark fert-toplum çatışmasını doğurur. Bu çatışmayı körükleyen en büyük faktör,ferde dışarıdan empoze edilen değer hükümleri,çoğu zaman ideolojilerdir. Böyle bunalım durumlarında milli kültür ve bilgi birikiminden mahrum nesiller kolay,basit,hele çok uzaklarda olduğu için sihirli formüller şeklinde idealize edilebilecek sloganlara kapılabilirler.Bunalımın köksüzleştirdiği,yabancılaştırdığı insanlar ideolojik telkinlerde başka bir dünya ile bütünleşmekte,ferdiyetini feda etmek sureti ile "bütün" ün parçası olmaya yönelmektedirler.Çünkü,toplumda belli bir yer edineninsan,topluma sığınmış,bir bütünün parçası olmuştur.Ancak bu durum,ferdin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapıda herhangi bir değişiklik yapmayacağı anlamına gelmez.Toplum ferdi,sınırlarını çizdiği bir hayat tarzına uymaya zorlar.Toplumun bu süreçte ferde mevcut örf-âdet ve normlar vasıtasıyla uyguladığı,uyma mecburiyetine karşı fert normal bir sosyalleşme sonucu olumlu davranacaktır.Sağlıklı bir sosyal yapıda herhangi bir tehlike mevcut değildir.Fert toplumla uyum halindedir.Sözkonusu ettiğimiz örf-âdet ve normlar bir taraftanferdi belli bir hayat tarzına uymaya zorlarken,diğer taraftan fert de,bunlara uymak sureti ile toplumla

(38)Türkdoğan,Orhan;Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği,Ankara 1985,

benzerlik kazanır.Böylece fert,tatminkâr şekilde yaşamak için zarureti açık olan sosyal bağları muhafaza eder.(39)

Bütün değerlerin tartışılmaya başlandığı,buna bir de yeterli sosyalleştirmenin yapılamamasının eklendiği toplumda, fert toplum ile bütünleşmenin çaresini bulamayacaktır.O zaman dış tesirlerin de etkisi ile bir "sıla" oluşturacaktır.Öyle bir "sıla" ki şu anda içinde bulunduğu toplumun eksikliğini hissettirdiği her şeyin bulunduğu bir diyar.Bu arada,türlü vesilelerle kendisine yaklaşan ve "gurbet" in kötülüklerine karşı savaşılarak yerine özlenilen toplumun yaratılabileceğini ifade eden her harekete dahil olacaktır.Fert bunu iki amaçla yapar:Kimliğin kazanılması yahut "ait olma" ihtiyacı ve düşmanın cezalandırılması. Bu sebeplerle çözülmesi çehle geçiş toplumlarında- güç kimlik problemlerini halledemeyen fertler,kendilerine bir kimlik sağlayan kollektif toplum hareketlerinde erimeyi denerler.Bir başka çözüm de,fazla düşünmeyi gerektirmeyen ideolojilere sarılmaktır.(40) Burada,bir hususu daha vurgulamak gerekmektedir.Terörizmi doğuran tek sebep sosyal yapı bozukluğu değildir.Çoğu hallerde, sosyal yapı bozukluğu şiddet helozonunu etkilemekten başka bir etki yapamaz.

Batılılaşma hareketleri ile birlikte sosyo-kültürel yapımızda başlayan değer çatışmaları toplumumuzu bunalıma sokmuştur.İşte bu noktada,Türk nesilleri hem ağır meseleler karşısında çözüm aramaya hem de bu meseleler karşısında kendi yerlerini tesbit etmeye çalıştılar.Birincisi ideoloji arayışı idi,ikincisi kimlik arayışı idi ve ikisi de birbirine bağlıydı."(41) Yeni müesseselerle çehresi değiştirilmek istenen sosyal ve kültür hayatımızın "gaye"ve "vasıta" larını tesbit etmiş bir ideolojimiz yoktu.Herkes kendi görüşüne uygun bir ideoloji hazırlamakla meşgul idi.Toplumun bütününe kapsayacak ne kültür ne de sosyal bir temele sahip ideoloji kurulamamıştı.Doğu ile batı arasında bocala-

(39) MacIver-Page; Cemiyet, (Çev:A.Kurtkan), İstanbul 1971, Sh: 36

(40) Mardin, Şerif; Din ve İdeoloji, Sh:62

(41) Akyol, Taha; Politikada Şiddet, Sh: 376

yan ve yıktıklarının yerine yenisini koyamayan bu hareket ideolojisini kuramadığı için fertlere bir kimlik de veremedi. Neticede aranılan ideoloji dışarıdan geldi. Kendi nesillerini kendi değerlerine göre yetiştiremeyen bu hareket onu ithal ideolojilerden de koruyamadı. Kendi koruyamadı, çünkü kendine has ne bir ideolojisi ne değerleri vardı. Toplum fertlerini koruyamadı, çünkü bütün savunma mekanizmaları akamete uğratılmıştı. Bütün bu olumsuz şartlar altında çok şey vadeden marxist ideoloji, ferdin şahsiyetinde meydana gelen boşlukları doldurmaya başladı. Kültür emperyalizmine açık hale gelmiş fertler alıştırma ve telkin sürecinin de başarıyla sonuçlandırılması ile millî değerlere düşman hale getirildi.

Bizde terör sosyal yapı bozukluklarından beslenmekle birlikte, asıl kaynağını planlı kültür emperyalizminden alan ideolojik bir harekettir. Artık anlaşılmalı olmalıdır ki, spor ve yarışma şuuru bile verilememesine rağmen, spor salonları açarak gençleri terör hareketlerinden arındıracaklarını sananlar aldanmaktadır. Tabii ki, boş zamanların değerlendirilmesi açısından spor iyi bir vasıta. Ancak, ferdi kabiliyetleri geliştirme, işbirliği, dayanışma ve mücadele anlayışı "spor şuuru" olarak verilmediği müddetçe bizzat şiddetin yeni bir kaynağını oluşturan spor bu vazifeyi yerine getiremez. Nitekim, Prof. Eröz, liglerin millî şuuru üstünde hemşehrilik şuurunu yaratması sebebiyle, bir çözüme kavuşturulması gerektiği endişesini belirtir. (42)

Terörün özellikleri dolayısıyla alınacak karşı tedbirler sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi vecheleri ile bir bütün olarak ortaya konmalıdır.

C- UYUŞTURUCU KULLANIMI

Uyuşturucu kullanımının yaygın olduğu ülkeler daha çok maddî refahta doygunluğa ulaşmış ülkelerdir. Sosyal münasebetlerin gayri şahsî, faydacı, maddî esaslara göre teşekkül ettiği bu tip cemiyetlerde tabii ve beşerî çevre ile bağlarını yeterli ölçüde geliştiremeyen ve bu çevrenin baskısını hisseden fert bir takım sapma davranışlara yönelmektedir. Bu sebeple fert kendini

(42) Eröz, Mehmet; Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul 1983,

uyuşturma veya tâbi olma ihtiyacını karşılamak üzere cemaatleşme yolu ile üyelik kazanma ihtiyacını duymaktadır.(43)

Sağlıksız sosyalleşmenin neticesi çevre ile ilişkilerini iyi düzenleyememiş gençlik de aynı arayış içindedir.Sanayileşme ve modernleşme ile birlikte yeni sosyal şartlara parçalanarak adapte olan aile de ,aile içi ilişkilerin zayıflaması nedeni ile,yeni nesillerin yetiştirilmesinde üzerine düşen vazifeyi yeterince yerine getirememektedir.Ailenin bu fonksiyonunu yerine getiremediği toplumlarda,ferdin fonksiyonel ilişkilerini mânâlandırarak kültür değerlerinin de zaafa uğraması söz konusu olduğu taktirde,fert üzerindeki baskı bunalımını daha da artırır. Nitekim ülkemizde sanayileşme batıda boyutlara erişmediği için aile yapımız henüz sağlıklıdır.Sanayileşme ile birlikte küçülen aile neslin sosyalleşmesinde,başka bir ifade ile kültür naklinin gerçekleştirilmesinde üzerine düşen görevi tam manası ile yerine getirecek zamanı bulamamaktadır.Halbuki bu durum bizim toplumumuz için henüz bu boyutlara ulaşmamıştır.O halde toplumumuzda gün geçtikçe yaygınlaşan uyuşturucu kullanımı hangi kaynaklardan beslenmektedir ?

Ülkemizdeki uyuşturucu kullanımını iki farklı seviyede ele almak gerekmektedir.Uyuşturucu kullanımını etkileyen faktörlerden biri siyasî amaçlı dış tesirdir.Uyuşturucu ile terörün aynı yolları takip etmesi bu tesbiti doğrular mahiyettedir. İkinci olarakta,gelişmiş batılı toplumlarda olduğu gibi,üst gelir gruplarına mensup fertler arasında görülen uyuşturucu alışkanlığıdır.Maddî tatmine rağmen,millî ve manevî değerlerimize yabancılaşmış bu guruplarda aile bağlarının da zayıf olduğu söylenebilir.(44)Maddî doygunluk noktasına gelen üst gelir gruplarında batılı toplumlardaki gelişmeyi hatırlatan uyuşturucu kullanımı, yine batı özentisinden büyük ölçüde etkilenmektedir.Bu gelir grubuna mensup ailelerde madde ve mânâ hedeflerini dengeleyen millî kültürümüzü hakim kılmak zorundayız.

(43) Erkal, Mustafa E.; Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme, Ankara 1985, Sh:170

(44) Erkal, Mustafa E.; a. g. e., Sh:170

Uyuşturucu kullanımını eksikliğine bağlayanların aksine, hürriyet adına bütün değerlerle bağlantısını koparmış ferdin bunalımı olarak görmekteyiz. Toplumla bütünleşemeyen, mânâlı bir yer bulamamış fertlerin statü sembolü haline gelmiş alkol ve uyuşturucu kullanımı, batılı gencin taklit edilerek özdeşleşmeye çalışma temayülü ile de artmaktadır. Fert bu çabasında yalnız değildir. Ağzında tüttürdüğü piposu ile sigaranın zararlarını anlatan doktor tavrı ile, millî yayın politikası bulunmayan basın-yayın vasıtaları ferdin sapma davranışlara yönelmesinde önemli rol oynamaktadır. Millî kültürün idealize ettiği şahsiyet tipinin ortaya konup, nesillere örnek gösterilememesi neticesi bu tipin cemiyette yaygın şahsiyet tipi haline gelmesi sağlanamamıştır. Böyle bir şahsiyet tipi oluşturulamadığı için de gençlerimiz, batılı gencin davranışlarını, giyimini ve kullandıklarını taklit ederek onunla özdeşleşmeye çalıştı. Batılı genç blucin giyiyordu, o da giydi. Batılı genç bira içiyordu, o da içti. Hem de 1972'de içtiği 1 litre yerine, 1982'de 3 litre içerek aradaki açığı hızla kapatmaya çalışma gayreti ile. Köy meydanında sigara bile içemeyen gencin, üniversite anfasında diğerlerini de rahatsız edecek şekilde bunu yapabilmesini hangi hürriyetin eksikliği ile izah edebiliriz? Bu hürriyetsizliğin değil, sınırları belirlenmemiş hürriyetin hastalıklı halidir.

N E T İ C E

Sosyal değişmenin mahiyeti, tipleri ve tesir eden faktörlerinden başlayarak günümüzdeki özelliklerine gelmek suretiyle çalışmamızı tamamlamış bulunuyoruz. Artık anlamış bulunuyoruz ki, toplumlar için, değişme kaçınılmaz bir süreçtir.

Toplumlar için asıl olan denge ve ahenktir. Sosyal yapı değişme sırasında bu denge ve ahenk halinden uzaklaşır. Sosyal ve kültürel yapı, yeni durumlara uygun müessese ve fonksiyonları oluşturmak suretiyle tekrar dengeli ve uyumlu hale gelir. Yeni müessese ve fonksiyonları meydana getirmek milli kültürün vazifesidir. Bu vazifeyi yerine getirecek milli kültür birikimine sahip olmayan toplumlarda sosyo-kültürel yapının tekrar denge ve ahengi tesis edebilmesi çok güç olmaktadır. Milli kültürün yaratıcı ve zengin olmadığı toplumlar, bu müesseseleri dışarıdan almak zorunda kaldığında, seçici bir olay olan kültür alışverişi tabii olarak iktibas haline gelir. Bu da çoğu zaman sosyal çözümlere sebep teşkil etmektedir. Bir kültürün istiklâli ile seçiciliği yakın ilişki içindedir. Seçiciliğini kaybeden kültürler istiklâlini de kaybetmektedir. Sosyal değişme her ne kadar dış tesirlerle de meydana gelebilirse de sosyo-kültürel yapı şartlarına göre şekilleneceği hatırlanacak olursa, kültürün yaratıcılık ve seçiciliğinin önemi daha iyi kavranabilir.

Sosyal değişmeler tek bir istikamette (doğrusal) meydana gelmezler. Devri-dalgalı değişme niteliğini taşırlar. Toplumlar maddeci ve maneviyatçı kültür hudutları içinde gidip gelme şeklinde değişmeye uğrarlar. Maddeci ve maneviyatçı kültür sınırlarına varıp doğunluğa ulaşan toplumlar, madde ve mânâ hedeflerinin dengeye geldiği ideal kültüre doğru dönüşü gerçekleştirememesi halinde bir çok problemle karşılaşmaktadırlar. Hatta bu durumun toplumun çökmesine sebep olacağını belirten sosyologlara da rastlanmaktadır. Sosyal değişmenin devri-dalgalı özelliği aile müessesesinde görülen değişmelerle daha iyi müşahade edilebilmektedir.

Madde ve mânâ dengesini tesis etmiş kültür çizgisinden, maddeci ve maneviyatçı kültür hududuna varmış toplumların karşılaştığı meseleleri sosyal değişimin yeni bazı boyutları olarak görmekteyiz. Madde ve mânâ dengesini madde lehine bozan ileri sanayi toplumları, maddeci kültür sınırına ulaşarak maddî tatminde doygunluğa ulaşmış görünümünü vermektedir. İşte bu noktada, sözkonusu ülkeler anomi ve yabancılaştırma, sosyal şiddet, uyuşturucu iptilâsı, tabiata kaçış olarak nitelendirilen hippilik gibi kapalı grup cemaatleşmeleri şeklinde görülebilen sapma davranışlarla karşı karşıyadır. Bütün mukaddes inançlarını yıkan insanın, bu düşüncesizlikle sosyal ve kültürel yapısını etkisi altına alarak, fert ile çevresi arasındaki irtibatın kopuşunu hızlandırmıştır. Fert bugün, şehir hayatından onun şekilci, gayrisamimi, faydacı, güdültülü yaşantısından kaçmak için kapalı gruplaşmalar şeklinde cemaatleşme yolunu seçebilmektedir. Fert şehir hayatından kaçmakla kalmamakta, onun temsil ettiği bütün değerlere de düşman olmaktadır. Kültürde "gaye" ve "vasıta" lar yer değiştirip, vasıtalar gaye haline gelince sosyal yapı yabancılaştırma hızlandırmaktadır. Ferdin iç dünyası yoksullaşmakta, yalnızlaşmaktadır. Yalnız fert, güven duygusunu tatmin ve telâfi edebilmek için kapalı gruplar oluşturarak yeni yeni alt-kültürler meydana getirmektedir. Alt kültürlerin artışı sosyal bütünleşmeyi bozmakla kalmaz, şiddet haline dönüşmekle topluma da yönelebilir. Maddî tatminde doygunluğa ulaşmış batılı toplumlardan farklı olarak, az gelişmiş ülkelerde bu yabancılaştırma hali planlı terör şeklinde belirmektedir. Az gelişmiş ülkelerde terör sosyal güvenliğin yetersizliğinden büyük ölçüde beslenirken, gelişmiş ülkelerde daha çok manevî tatminsizlikten kaynaklanmaktadır.

Az gelişmiş ülkeler süper güçlerin kültür emperyalizmine maruz kalması sebebi ile yabancılaştırma eğilimlerine sahne olmaktadır. Sanayileşme çabasındaki bu tip toplumlar, geçişin bunalımını taşımaktadır. Eski değerlerin hızla yıkılıp, yerine aynı hızla yenilerini koyamamak bunalımı ve fertlerde gerilimi artır-

maktadır. Bu sosyal ve psikolojik şartlar içinde fertler kimlik bunalımına düşmektedir. İdarelerin sosyo-kültürel yapı özelliklerine uygun çevre şartlarını oluşturamaması halinde bu arayış yabancı ideolojilere davetiye çıkarmaktadır. Alıştırma ve telkin sürecinden sonra, "kültür esiri" haline gelen fertler doğrudan doğruya kendi toplumuna ve onun değerlerine düşman olmaktadır.

Sosyal değişimin çok daha hızlı gerçekleştiği yılları yaşıyoruz. Gelişmiş batılı ülkeler modernleşmenin bedelini yabancılaştırma ile öderken, az gelişmiş ülkeler kısmen durgun olan yapılarını daha hızlı değiştirmenin çarelerini aramaktadır. Bu ülkeler, iktisadi büyüme ve gelişme ile birlikte buna uygun olarak sosyal ve kültürel seviyenin de yükselmesini ifade eden sosyal gelişmeyi temin maksadı ile planlama faaliyetine girişmektedirler. Böylece, sadece hızlı bir değişim değil, aynı zamanda değişimin kontrolü de sağlanmaya çalışılmaktadır. Sosyal değişimin kontrol altına alınması gelişmiş ülkelerde daha başka hedeflere yönelmektedir. Bu tip ülkeler yavaş değişmeden çok, hızlı değişimin manevî değerlerle yönlendirilememesinden doğan, ferdin yabancılaştırılması ve yalnızlaşmasına çare aramak mecburiyetindedir. Ferdin daha güven verici bir çevreye kavuşturulması amacıyla, "cemaat planlaması" gibi çalışmalar bu hedefe yöneliktir.

Gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ülkelerde, fert hayatının maddî nizamı ile manevî nizamı arasındaki dengesizliğin yarattığı bunalımın tezahürleri olan anomi ve yabancılaştırma, cemaatleşme ve sapma davranışlarının önlenmesi için alınacak tedbirler aynı noktada düğümlenmektedir: Ferdi, cemiyet içinde mânâlı bir yere oturacak ve çevreyi mânâlandırabilecek manevî değerle donatmak.

KAYNAKLAR

I-Kitaplar:

- AKYOL, Taha; Politikada Şiddet, Ankara, 1980
- ARON, Raymond; Sanayi Toplumunu, (Çev: A.O.Güner), İstanbul, 1975
- ARON, Raymond; Sınıf Mücadelesi, (Çev: E.Güngör), Ankara, 1973
- ARON-Raymond; Aydınların Afyonu, (Çev: İ.Tanju), İstanbul, 1979
- ATALAY, Beşir; Sanayileşme ve Sosyal Değişme, Ankara, 1983
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan; Din Sosyolojisi, İstanbul, 1985
(Bkz: Kurtkan)
- BOTTOMORE, T.B.; Toplum Bilim, (Çev: Ü.Oskay), İstanbul, 1984
- BREMOND, J.-GELEDAN, A.; İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü,
(Çev: E.Özkök), İstanbul, 1984
- CUMBUR, Müjgan; Atatürk ve Milli Kültür, Ankara, 1981
- DUVERGER, M.; Sosyal Bilimlere Giriş, (Çev: Ü.Oskay), Ankara, 1973
- ENGELHARDT, Ed.; Tanzimat, (Çev: A.Düz), İstanbul, 1976
- ERDENTUĞ, Nermin; Sosyal Âdet ve Gelenekler, Ankara, 1977
- ERKAL, Mustafa E.; Sosyoloji (Toplum Bilimi), İstanbul, 1983
- ERKAL, Mustafa E.; Bölge Açısından Azgelişmişlik, İstanbul, 1982
- ERKAL, Mustafa E.; Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme, Ankara, 1985
- ERÖZ, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul, 1982
- ERÖZ, Mehmet; Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul, 1983
- FINDIKOĞLU, Z.Fahri; Karl Marx ve Sistemi, İstanbul, 1981
- FINDIKOĞLU, Z.Fahri; İctimaiyat Dersleri, İstanbul, 1971
- FINDIKOĞLU, Z.Fahri; Sosyalizm, İstanbul, 1965
- FREYER, Hans; Sosyolojiye Giriş, (Çev: N.Abadan), Ankara, 1957
- FREYER, Hans; Din Sosyolojisi, (Çev: T.Kalpsüz), Ankara, 1964
- FREYER, Hans; İctimai Nazariyeler Tarihi, (Çev: T.Çağatay), Ankara, 1977
- FROMM, Erich; Hürriyetten Kaçış, (Çev: A.Yörükan), İstanbul, 1979
- GÖKALP, Ziya; Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1976
- GÜNGÖR, Erol; Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara, 1980
- GÜNGÖR, Erol; Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1976
- HEPER, Metin; Modernleşme ve Bürokrasi, Ankara, 1973
- KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1984
- KONGAR, Emre; Toplumsal Değişme, İstanbul, 1981
- KÖSOĞLU, Nevzat; Kitap Şuuru, Ankara, tarihsiz

- KÖSEMİHAL, N. Şazi; Sosyoloji Tarihi, İstanbul, 1974
- KRECH-CRUTCHFIELD-BALLACHEY; Cemiyet İçinde Fert, (Çev: M. Turhan), İkinci Kitap, İstanbul, 1983
- KURTKAN, Amiran; Genel Sosyoloji, İstanbul, 1976
- KURTKAN, Amiran; Sosyal İlimler Metodolojisi, İstanbul, 1978
- KURTKAN, Amiran; Türk Milletinin Manevi Değerleri, İstanbul, 1977
- KURTKAN, Amiran; Köy Sosyolojisi, İstanbul, 1968
- KURTKAN, Amiran; Sosyoloji III, İstanbul, 1980
- MACIVER-PAGE; Cemiyet, (Çev: A. Kurtkan), İstanbul, 1971
- MARDİN, Şerif; Din ve İdeoloji, İstanbul, 1983
- MERİÇ, Cemil; Mağaradakiler, İstanbul, 1980
- NİRÜN, Nihat; Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, İstanbul, 1981
- ROSTOW, R.W.; İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (Çev: E. Güngör), İstanbul, 1980
- SCHUMPETER, J.A.; Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi, (T. Akoğlu), C 1, İstanbul, 1981
- SEZAL, İhsan; Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Ankara, 1981
- SOROKİN, P.A.; Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (Çev: M. Tunçay), Ankara, 1972
- SOROKİN ve TOYNBEE; Sosyal Değişim Üzerine Denemeler, (Çev: E. Güçbilmez), Ankara, 1964
- SPENGLER, O.; Batının Çöküşü, (Çev: G. Scognamillo), İstanbul, 1978
- TEZCAN, Mahmut; Sosyal ve Kültürel Değişme, Ankara, 1984
- TOFFLER, Alvin; Gelecek Korkusu ŞOK, (Çev: S. Sargut), İstanbul, 1981
- TOFFLER, Alvin; Üçüncü Dalga, (Çev: A. Seden), İstanbul, 1981
- TOLAN, Barlas; Çağdaş Toplumun Bunalımı, Ankara, 1981
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Toplum Kalkınması, İstanbul, 1977
- TURHAN, Mümtaz; Kültür Değişmeleri, İstanbul, 1969
- TÜMER, Günay; İslâm Dini, Ankara, 1975
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler, İstanbul, 1983
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Sanayi Sosyolojisi, Ankara, 1981
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Çağdaş Türk Sosyolojisi, Erzurum, 1977
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği, Ankara, 1985

- TÜRKDOĞAN, Orhan; Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi, İstanbul, 1978
- ÜLGENER, Sabri F.; Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul, 1980
- ÜLGENER, Sabri F.; Zihniyet Aydınlar ve İzmler, Ankara, 1983
- ÜLGENER, Sabri F.; Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Ankara, 1984
- ZIMMERMANN, C.C.; Yeni Sosyoloji Dersleri, (Çev: A. Kurtkan), İstanbul, 1964
- ZIMMERMANN, C.C.; Aydınların Ortaya Çıkışı, (Çev: N. Arkun), İstanbul, 1964.

II-Makale ve Tebliğler:

- BARKAN, Ömer L.; "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiyenin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri", İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, İstanbul, 1963
- BENDİŞ, R.; "Sanayileşme Modernleşme ve Kalkınma", Sosyoloji Yazıları, (Ed: İ. Sezal), Bursa, 1983
- CARREL, A.; "Modern Cemiyet Mantıktır mı?", Varlık Dergisi, C 4, S 95 Ankara, 1937
- COHN, Edin; "Yenilikçilerin Doğmalarına ve Görev Yapmalarına Tesir Eden Toplumsal ve Kültürel Unsurlar.", İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, İstanbul, 1963
- ERKAL, Mustafa E.; "Terörün Sosyolojik Analizi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, C 2, S 11, 11 Nisan 1981
- ERKAL, Mustafa E.; "Sosyal Değişme Ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım", Prof. O. Tunaya Armağan Kitabından ayrı basım, İstanbul, 1982
- ERKAL, Mustafa E.; "Ekonomik Kalkınma Sürecinde Sosyal Bütünleşme Sorunu", II. Türkiye İzmir İktisat Kongresine sunulan teb.
- ERKAL, Mustafa E.; "F. Almanyada Yeşiller Hareketi ve Yeni Sol", Yeni Düşünce Dergisi, S 78, İstanbul, 1 Nisan 1983

- FERRACUTİ, F.; "Terörizm Teorileri", Uluslararası Terörizm Sempozyumuna sunulan tebliğ, Ankara, 17-18 Nisan 1984
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri; "İçtimaf Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma", İktisat Fakültesi Mecmuası, 20. Cilt, İstanbul, 1960
- GÜRKAN, Ülker; "Sosyal Değişmeler", Abadana Armağan, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1969
- İNALCIK, Halil; "Sosyal Değişme Gököl ve Toynbee", Türk Kültürü, S 31, Yıl 3, Mayıs 1965
- KAFESOĞLU, İbrahim; "Anarşinin Kaynağı Nihilizmdir", Töre Dergisi, S 142, Ankara 1983
- KARACAN, İ.; "Terörizm: Kavram ve Yapısı", Uluslararası Terörizm Sempozyumuna sunulan tebliğ, 17-18 Nisan 1984, Ankara
- KERR-DUNLOP-HARBİSON-MYERS; "Sanayileşmenin Mantığı", Sosyoloji Yazıları, (Ed: İ. Sezal), Bursa, 1983
- KERR-DUNLOP-HARBİSON-MYERS; "Sanayileşme ve Kültür", (Çev: A. Baransel-N. Ekin), İktisat Fakültesi Mec., C 26, İstanbul, 1969
- LEAUTE, J.; "Terörizm: Etki ve Tepki", Uluslararası Terörizm Sempozyumuna sunulan tebliğ, Ankara, 17-18 Nisan 1984
- LİNTON, Ralph; "Kültür Üzerine veya Halis Bir Amerikalı", Sosyoloji Yazıları, (ed: İ. Sezal), Bursa, 1983
- MACIVER, R.M.; "Sosyal Değişmelerin Teknolojik Sebepleri", (Çev: O. Türkoğan), Atatürk Üniversitesi 1962 yıllığı,
- MAZRUI, A. Ali; "Sosyal Darwinizmden Günümüz Modernleşme Teorilerine: Bir Tahlil Geleneği", Sosyoloji Yazıları, (Ed: İ. Sezal), Bursa, 1983
- MERİLL, R.S.; "Teknoloji " Maddesi, International Encyclopedia of the Social Sciences, C 15, 1968
- ÖKSÜZ, Enis; "Sosyal Gelişme", İktisat Fakültesi Mec., 32. Cilt, İstanbul, 1975
- ÖKSÜZ, Enis; "Sosyal Değişme", Sosyoloji Konferansları, 12. Kitap, İstanbul, 1974
- PRESMANN, N.E.P.; "Yeni ve Gelişmekte Olan Şehirlerde Cemaat Planlaması", Sosyoloji Yazıları, (Ed: İ. Sezal), Bursa, 1983
- SHİLS, Ed; "Intellectuals" maddesi, International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol 7,

- SONGAR, Ayhan; "Genel Olarak Terör ve Türkiyedeki Terör Olaylarının Psikiyatrik Değerlendirilmesi", Uluslararası Terör Sempozyumuna sunulan tebliğ, Ankara, 17-18 Nisan 1984
- TURHAN, Mümtaz; "Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar", İ.Ü. Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, C 1, İstanbul, 1957
- TÜRKDOĞAN, Orhan; "Kalkınma Modeli ve İktisadi Zihniyet", Tercüman Gazetesi, 1 Mayıs 1984
- TÜRKDOĞAN, Orhan; "Modernleşmenin Yeni Boyutları", Tercüman Gazetesi, Yıl:15, Sayı:5037
- TÜRKDOĞAN, Orhan; "Batıda Yeni Dini Hareketler", Tercüman Gazetesi, 10 Nisan 1984
- ÜLKEN, Hilmi Z.; "Osmanlı Tarihinde ve Bugün İçtimai Metabolizma Hadisesine Dair Notlar", Sosyoloji Dünyası Dergisi, C 1, N 2, İstanbul, 1952
- ÜLKEN, Hilmi Z.; "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", Türk Düşüncesi Mecmuası, C:3, İstanbul, 1954